

Оріон

Нова українська школа

ІНТЕГРОВАНИЙ КУРС

УКРАЇНА І СВІТ:

ВСТУП ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Як пізнають історію

Моя історія про історію

Долучіться до марафону зі сторітелінгу. Оперуючи здобутими знаннями та сюжетом коміксів, складіть захопливу розповідь на тему кожного з розділів підручника. **Бажаємо успіху!**

Що таке наука історія?

Пригадую свій перший урок історії...

Я опинився...

У горах

Джерела пізнання минулого й сучасного

ІСТОРИЯ

Дізнаймося, як працюють археологи.

Ми в Стародавньому Єгипті!

Антропологія допоможе дізнатися, чий це череп.

у Стародавньому Єгипті

У Стародавньому Китаї

Магічний годинник!!!

Час невпинно рухається вперед!

Вітаю, Ваша Величність! У вас відбуваються лицарські турніри?

Так, а ще ми маємо книгодрукування, храми.

Дарую тобі шаблю!

Реміснична майстерня?

Я коваль, виготовляю зброю та інше спорядження для лицарів.

Мені — шаблю, тобі — пістри!

Монети?

Чи є статуя Свободи історичним джерелом?

Герб родини короля

Наскельні малюнки!

Насолоджуюсь воротами Іштар

Національний костюм індіанців і вігвам — традиційне житло

Ікона Юрія Зміборця

Дізнайтеся секрети сторітелінгу — зіскануйте QR-код, що на фозаці №2

Динозавр

УКРАЇНА І СВІТ: ВСТУП ДО ІСТОРІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Підручник інтегрованого курсу для 5 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

УДК 94*кл5(075.3)
Щ96

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02. 2022 № 140)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Підручник реалізує модельну навчальну програму
«Україна і світ: вступ до історії та громадянської освіти.
5–6 класи (інтегрований курс)»

(авторський колектив програми:
Власова Н. С., Желіба О. В., Кронгауз В. О.,
Секиринський Д. О., Щупак І. Я.)

Авторський колектив підручника:

**Ігор Щупак, Наталія Власова, Владислав Кронгауз,
Вікторія Павловська-Кравчук, Дмитро Секиринський**

**Загальний перелік інтернет-ресурсів
до підручника**

cutt.ly/l6d8iO4

Щупак І. Я.

Щ96 Україна і світ: вступ до історії та громадянської освіти : підручник інтегрованого курсу для 5 класу закладів загальної середньої освіти / І. Я. Щупак, Н. С. Власова, В. О. Кронгауз, В. А. Павловська-Кравчук, Д. О. Секиринський. — Київ : УОВЦ «Оріон», 2023. — 176 с. : іл.

ISBN 978-966-991-207-7.

УДК 94*кл5(075.3)

© Щупак І. Я., Власова Н. С.,
Кронгауз В. О., Павловська-Кравчук В. А.,
Секиринський Д. О., 2023
© УОВЦ «Оріон», 2023

ISBN 978-966-991-207-7

ЗМІСТ

ВСТУП

§ 1. Її величність історія.	6
-------------------------------------	---

РОЗДІЛ 1. ЯК ПІЗНАЮТЬ ІСТОРІЮ

§ 2. Відлік часу в історії	13
§ 3. Періодизація історії	19
§ 4. Як рахують час історики.	25
§ 5. Хронологія — наука про час. Що називають плинністю часу.	30
§ 6. Практична робота. Хронологічна розминка	36
§ 7. Географічний та історичний простори. Засоби їх відображення . . .	39
§ 8–9. Історія України та світу на картах. Як змінювалися карти впродовж історії.	45
§ 10. Історико-географічний регіон	53
§ 11. <i>Практична робота.</i> Контурна карта	57
§ 12. <i>Урок узагальнення з розділу 1.</i> Контроль і корекція навчальних досягнень	60

РОЗДІЛ 2. ДЖЕРЕЛА ПІЗНАННЯ МИНУЛОГО Й СУЧАСНОГО

§ 13. Джерела інформації. Науки, що допомагають вивчати історію. . . .	63
§ 14. Речові джерела — найдавніші свідки минулого. Археологічні дослідження	70
§ 15. Писемні джерела — найважливіші свідки минулого.	75
§ 16. Про що розповідають усні джерела.	81
§ 17. Побачена й почута історія. Історична інформація в інтернеті	88
§ 18. Етнографічні джерела — скарбниця традицій народу	96
§ 19. Де і як зберігають історичні джерела?	102
§ 20. <i>Практична робота.</i> Путівник у минуле. Джерела інформації	108
§ 21. <i>Урок узагальнення з розділу 2.</i> Контроль і корекція навчальних досягнень	112

РОЗДІЛ 3. ІСТОРІЯ НАВКОЛО МЕНЕ

§ 22. Де можна «побачити» історію?	114
§ 23. Історія в назвах та іменах	120
§ 24. Історія в географічних назвах.	124
§ 25. Історична пам'ять та історичні пам'ятки.	130
§ 26. Пам'ятки архітектури та мистецтва.	135
§ 27. Історичне краєзнавство	145
§ 28. <i>Практична робота.</i> Створюємо туристичний маршрут	149
§ 29. <i>Урок узагальнення з розділу 3.</i> Контроль і корекція навчальних досягнень	152

РОЗДІЛ 4. ДОСЛІДНИКИ ІСТОРІЇ

§ 30. Як людина досліджує минуле	154
§ 31. Моя майбутня професія — історик	159
§ 32. Навіщо потрібна історія.	164
§ 33. «Сенс» історії. Багатоманітність історії	168
§ 34. <i>Практична робота.</i> Досліджуємо історію свого роду	172
§ 35. <i>Урок узагальнення з курсу</i>	174

Умовні позначення

 Варто запам'ятати!

 Поміркуймо!

 Факт чи фейк?

 Історичні подробиці

 Діємо: практична хвилинка

 Хвилинка на цікавинку

ШАНОВНІ П'ЯТИКЛАСНИЦІ ТА П'ЯТИКЛАСНИКИ!

Ви перегорнули перші сторінки не просто підручника, а путівника світом історії людства та громадянського суспільства. Під час цієї мандрівки ви продовжите пізнавати світ, будете занурюватись у події минулого та навчатися того, щоб стати громадянами в сучасному суспільстві. У курсі «Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти» на вас чекає багато цікавих відкриттів.

Передусім ви будете навчатися пізнавати себе, досліджувати власне минуле, історію своєї родини та громади. Ви поринете в дослідження історії нашої країни та всього світу. Ви дізнаєтесь, якими були людські спільноти в минулому та яким є суспільство, у якому ми живемо. А головне — що потрібно для того, аби стати повноправною частиною цього суспільства та як взаємодіяти з іншими людьми.

Для цього треба дізнатися, як люди облаштовували своє життя в минулому та як роблять це сьогодні. Зрозуміти, що історія — це не лише далеке минуле, а і те, що відбувається з нами сьогодні. Ви навчитеся самостійно аналізувати історичні та сучасні суспільні події і явища, довідаєтесь, як працюють історики, як формується уявлення про минуле та як це допомагає людям розуміти сучасність і самих себе.

Допоможуть вам у цьому навчальні й пізнавальні тексти, ілюстрації, запитання і завдання до них. Звертайте увагу на рубрики, нові поняття і незнайомі слова. Обов'язково дізнавайтеся їхнє значення та запам'ятовуйте.

Щоб ліпше розібратися в темі, виконуйте практичні завдання, творчі проекти самостійно або в команді з однокласниками/однокласницями.

Ну що, готові? Тоді вирушаймо в мандрівку.

Щиро бажаємо успіхів!

З повагою — автори

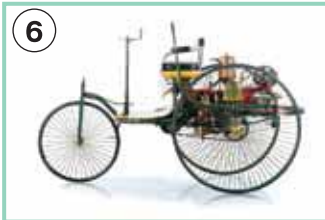
ВСТУП

§ 1. ЇЇ ВЕЛИЧНІСТЬ ІСТОРІЯ

Поміркуйте, що означають слова «історія» і «минуле». Які історичні події минулого ви знаєте? Як можна досліджувати історію? Чи можна вважати історію наукою?

1. ІСТОРІЯ ЯК НАУКА, ЩО ВИВЧАЄ ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДЕЙ У МИНУЛІ ЧАСИ

Усе, що ми знаємо про минуле людства, — це наша історія. Ми живемо у світі, який постійно змінюється. І те, що в цю мить відбувається з нами, також колись стане історією, адже перетвориться на минуле. Будівництво пірамід, політ у космос, винайдення телефонів і всі інші події — частина історії, тобто того, що відбувалося колись у минулому.

Визначте, які факти ілюструють подані зображення. Звідки ви про них знаєте?

Людей завжди цікавили події минулого, тому вони намагалися їх пояснювати та вивчати. Отже, **історія** — це наука, що вивчає розвиток людства та його закономірності. Як пізнати минуле? За допомогою різноманітних історичних джерел, які мають інформацію про давні часи.

Варто запам'ятати!

Історія — це наука, що вивчає розвиток людства та його закономірності.

?

Поміркуймо!

Розгляньте схему. Подумайте, як історія пов'язана з діяльністю людини і вивченням минулого.

Упродовж своєї історії людина постійно залишала сліди своєї активності. Матеріальними свідченнями про існування людини на Землі є залишки її діяльності: місця видобування вогню, знаряддя праці, посуд тощо. Усе це допомагає дослідникам вивчати події минулого, формувати уявлення про життя та діяльність людини в різні часи. Людей, які професійно займаються дослідженням минулого і вивчають історію, називають **істориками**.

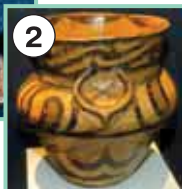
?

Поміркуймо!

Розгляньте ілюстрації. Подумайте, що можуть «розповісти» зображені предмети про вміння і діяльність людини в минулі часи.

1
Спис і ніж індіанців
(VI–XIII ст.)

2
Кераміка трипільської
культури (V–IV тис. до н. е.)

3
Колти (підвіски) доби
Русі-України (XI–XIII ст.)

4
Грамофон (перша
половина XX ст.)

2. ІСТОРІЯ ЯК НАВЧАЛЬНИЙ ПРЕДМЕТ

У 5 класі ви розпочинаєте вивчення історії як одного із навчальних предметів. Важливо розуміти, що історія як наука та історія як шкільний предмет істотно відрізняються одне від одного.

Історія як наука досліджує різні періоди (етапи) розвитку людства, вивчає події минулого, що відбувалися в різноманітних місцях нашої держави й світу.

Основне ж *завдання історії як навчального предмета* — це ознайомлення з історією світу й України, подіями, процесами, явищами нашого спільного минулого.

У 5 класі курс історії допоможе вам сформувати уявлення про основні історичні події та явища, можливість «побачити» та «почути» історію навколо нас.

1. Визначте, які слова хмаринки стосуються історії, а які — інших наук.
2. Як ви вважаєте, які знання з інших шкільних предметів можуть знадобитися під час вивчення історії?

Діємо: практична хвилинка

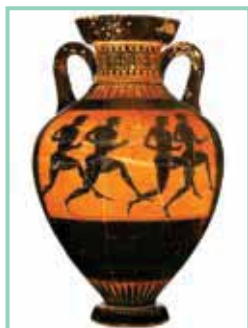
Історія нерозривно пов'язана із повсякденним життям суспільства. Ми часто чуємо такі вислови:

- залишити слід в історії;
  - змінити історію;
  - творити історію;
  - впливати на історію.
1. Поміркуйте, який зміст передає кожен із висловів.
  2. Складіть з цими висловами речення про події з власного життя.
  3. Об'єднайтеся в пари і придумайте діалог, використовуючи подані вислови.

3. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ТА СПОСОБИ ЇЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ. ІСТОРІЯ ДОВКОЛА НАС

Пригадайте, які історичні місця ви відвідували. Як ви розумієте вислів: «Зберігати пам'ять про своє минуле». Наведіть приклади.

Давньогрецька амфора
(приблизно 500 р. до н. е.)

Козацькі шаблі
(XVII–XVIII ст.)

1. Розгляньте зображені предмети. Поміркуйте, як люди використовували ці предмети раніше; чи можна ними користуватися сьогодні.
2. Чи є у вашій родині старовинні предмети, які передаються від покоління до покоління? Поцікавтеся в дорослих, якою є їхня історія і складіть стислу довідку про один із предметів.

Здавна люди намагаються зберігати стародавні предмети, цікавляться їхньою історією. Так само, як у минулому передавали з вуст у уста перекази і легенди, у родинях передають речі від покоління до покоління. У такий спосіб люди зберігають пам'ять про минулі часи та про своїх предків. Усе це формує уявлення людей про минуле — **історичну пам'ять**.

Варто запам'ятати!

Історична пам'ять — сукупність уявлень людей про спільне минуле.

Для збереження історичної пам'яті важливо не втратити знання і досвід поколінь, **тому люди дбають про охорону історико-культурних пам'яток** — визначних місць (де відбувалися важливі події), будівель, творів мистецтва, речей, які дісталися нам від пращурів. Держава оберігає пам'ятки відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини».

Місто Херсонес (з грец. — *пів-острів*) було засноване давньогрецькими колоністами більш як 2500 років тому на території Криму (сучасне м. Севастополь). Херсонес Таврійський називають одним із Семи чудес України. Історія міста є частиною не лише історії сучасної України, а й історії стародавніх Греції, Риму та кочових народів. Під час розкопок на території Херсонесу знайдено чимало історично цінних предметів, які потребують збереження. У фондах історико-археологічного музею-заповідника «Херсонес Таврійський» у м. Севастополь їх налічується понад 200 тисяч.

Онлайн-вікторина
«Херсонес
Таврійський»
cutt.ly/nK7uP48

1. Розгляньте ілюстрацію та прочитайте історичну довідку. Як ви вважаєте, чому Херсонесу Таврійському надано статус музею-заповідника і він перебуває під охороною держави?
2. Поміркуйте, у чому історична цінність предметів, знайдених на території цього заповідника.
3. Візьміть участь в онлайн-вікторині «Херсонес Таврійський».

Нас усюди оточують «свідки» минулого, носії історії. Це — твори мистецтва й архітектурні споруди, назви місцевості, природних об'єктів (річок, гір, лісів), населених пунктів, вулиць і площ тощо.

Діємо: практична хвилинка

1. Розшифруйте закодоване в ребусі слово й спробуйте з його допомогою «прочитати» скульптурну композицію.
2. Дізнайтеся, чим уславився Антуан Огюст Пармантьє і як йому вдалося урізноманітнити харчування європейців.
3. Поцікавтеся, коли серед страв українців з'явилася картопля.

Скульптурний портрет (фрагмент)
Антуана Огюста Пармантьє
в паризькому метро (сучасне фото)

4. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ

?

Поміркуймо!

1. Розгляньте фото й поміркуйте, що пов'язує Україну з іншими європейськими країнами. Як це впливає на хід історії?
2. Що свідчить про те, що Україна є європейською країною?

Анна Ярославна —
руська князівна,
королева Франції
в 1051–1060 рр.
(пам'ятник у м. Санліс,
Франція)

Запорозжці пишуть листа
турецькому султанові
(художник — Ілля Рєпін, 1891 р.)

Українська співачка
Джамала — переможниця
конкурсу Євробачення-2016

Символи чемпіонату
Європи з футболу
«Євро-2012»
(місце проведення
Польща–Україна)

Історія різних країн і народів є *всесвітньою історією*, а *історія України* є її невід'ємною й органічною частина.

Україна розташована в Європі, її народи брали участь у подіях європейської історії, українці поділяють цінності європейської спільноти: повагу до прав людини та людської гідності, демократичний спосіб ухвалення рішень.

Для того щоб розвиватися, обстоювати свої права, комфортно й повноцінно жити в суспільстві та впливати на його розвиток, людині потрібні відповідні знання та вміння. Саме на основі них вона може приймати ефективні рішення і нести відповідальність за свої дії. Цього навчає **громадянська освіта** — освіта, спрямована на формування здатностей людини ефективно жити в демократичному суспільстві, проявляючи повагу до цінностей інших спільнот, їхньої культури, традицій і звичаїв.

Отже, історія — це своєрідна скарбниця досвіду людства, на який варто зважати під час ухвалення рішень сьогодні. А ефективної участі в сучасному житті навчає сестра історії — громадянська освіта.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

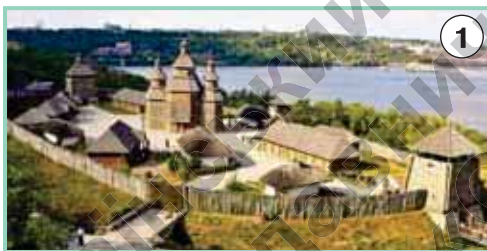
I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «історія», «історична пам'ять», «історична пам'ятка».
2. Визначте, які події стосуються історії України, а які — всесвітньої історії. Заповніть у зошиті таблицю: розмістіть у її комірки порядкові номери поданих історичних подій. **Будьте уважні:** деякі з наведених подій є визначальними одночасно для української і світової історії.
  - 1 — виникнення писемності, 2 — введення в обіг грошей,
  - 3 — заснування Києва, 4 — хрещення Русі-України, 5 — створення друкарського верстату, 6 — заснування Запорозької Січі,
  - 7 — утворення Європейського Союзу,
  - 8 — проголошення незалежності України.

Історія України	Всесвітня історія

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся у групи. Підготуйте історичну довідку про одну із зображених пам'яток. Поясніть їхню історичну цінність.

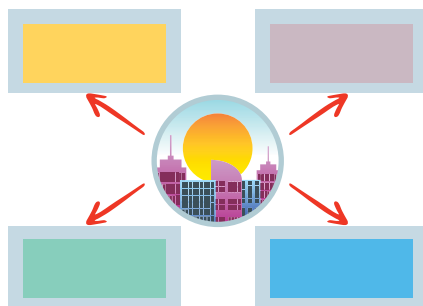
1
Історико-культурний комплекс «Запорозька Січ» на о. Хортиця (м. Запоріжжя, сучасне фото)

2
Палац кримського хана в м. Бахчисарай (АР Крим, сучасне фото)

III. Мислю творчо

Уявіть себе дослідниками/дослідницями історії рідної громади. Сфотографуйте або доберіть з інтернету світлини пам'яток, які зберігають пам'ять про минуле вашого населеного пункту. Підготуйте про одну з них стислу інформацію. Презентуйте свою роботу за допомогою методу іконографіки (за зразком).

РОЗДІЛ 1. ЯК ПІЗНАЮТЬ ІСТОРІЮ

§ 2. ВІДЛІК ЧАСУ В ІСТОРІЇ

Поміркуйте, що таке «час». Чому людям важливо вимірювати час?

1. ОДИНИЦІ ВИМІРЮВАННЯ ЧАСУ

Як ви вже знаєте, історія досліджує минуле, а отже, вона *тісно пов'язана із часом*. Історія дає відповіді на чимало запитань. Одне з них — «Коли?». Дослідники встановлюють, коли відбувалися війни, будували піраміди або вперше людина полетіла в космос. Для розуміння того, як давно відбувалися історичні події, слід ознайомитися із способами вимірювання часу.

Поміркуймо!

1. Об'єднайтеся в групи й поміркуйте, як змінилося упродовж історії уявлення людини про час. Як час впливає на розвиток суспільства?

2. Розгляньте годинники. Спробуйте визначити їхні види й упорядкувати від найдавнішого до сучасного.

* Хвилинка на цікавинку

В Україні поблизу м. Донецьк археологи знайшли стародавній сонячний годинник, створений приблизно в XIII ст. до н. е. Годинник висічений на великому камені, який найвірогідніше розміщався горизонтально. Посередині умовного «циферблата» встановлювалася жердина, яка відбивала тінь. Цей пристрій вимірював час пів годинами — така градація трапляється рідко. Схожий годинник знаходили під час розкопок у Долині царів у Єгипті.

Годинник, знайдений біля м. Донецьк (Україна, сучасне фото)

Очевидно, спочатку люди усвідомили, що таке доба. Їм було важливо розуміти, скільки вони мають часу на полювання до настання сутінок. Першим годинником була паличка, тінь від якої вказувала приблизний час доби. Для полегшення обліку часу добу поділили на періоди, які могли ділитися на менші проміжки часу. Так з'явилися години, хвилини й секунди.

Діємо: практична хвилинка

Ознайомтеся з одиницями вимірювання часу в історії. Назвіть рік, століття й тисячоліття, у яких ми живемо.

Одиниці вимірювання часу в історії

Доба — це час, протягом якого Земля обертається навколо своєї осі. Тобто проходить день і ніч. Доба триває рівно 24 години.

Рік — це проміжок часу, що дорівнює приблизному оберту Землі навколо Сонця. Рік має 12 календарних місяців і зазвичай триває 365 днів.

Століття — це проміжок часу, що дорівнює 100 рокам. Нульового століття не існує.

Тисячоліття — це проміжок часу, що дорівнює 1000 рокам.

2. КАЛЕНДАР І КАЛЕНДАРНІ СИСТЕМИ

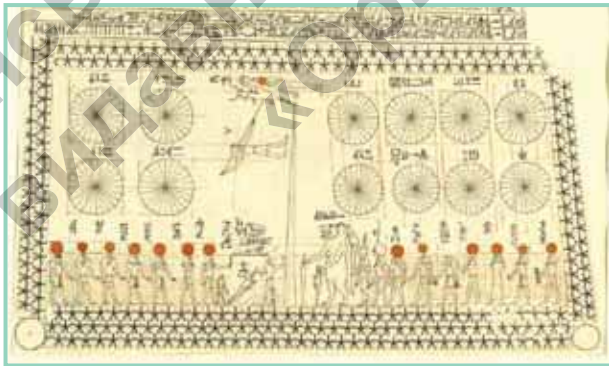
Щойно люди почали займатися розведенням худоби, їм знадобилося вміння визначати, коли з'являться дитинчата тварин — потрібен був облік часу, більший за день. Опорою для розуміння таких проміжків часу став Місяць, який обертався навколо Землі приблизно за 28 днів. Так з'явилися місяці. На роки люди почали звертати увагу під час ведення землеробства. Важливо було знати пори року, які впливали на господарську діяльність. Так з'явився річний **календар**.

Варто запам'ятати!

Календар — система відліку часу, спосіб підрахунку днів у році.

Календарні системи — звичні для різних народів і культур світу системи відліку часу.

Вважається, що перший календар винайшли в Давньому Єгипті. За цим календарем рік тривав 365 днів і складався з 12 місяців по 30 днів кожний. Наприкінці року були додаткові п'ять святкових днів. У давні часи на українських землях рік розпочинався з «пробудження природи» 1 березня, а календар мав 13 місяців, що збігалися з фазами Місяця по 28 днів.

Давньоєгипетський календар, знайдений у похованні Сененмута — архітектора, який жив у XV ст. до н. е.

1. Розгляньте календар. Про який рівень наукових знань давніх єгиптян він свідчить?
2. Поміркуйте, навіщо давнім єгиптянам був потрібен точний підрахунок часу.

У різні часи та в різних народів календар мав певні відмінності й особливості. Давні кочові народи створили **місячний календар**, в основу якого було покладено фази місячного циклу. Коли люди перейшли до осілого способу життя та почали займатися землеробством, їм довелося шукати способи правильно визначати періоди сівби, жнив, збору врожаю. Так з'явився **сонячний календар**.

В Ізраїлі досі використовують **юдейський календар** (він водночас є світським і релігійним), за яким літочислення ведеться від дня створення Всесвіту. Наприклад, 2022 р. за юдейським календарем — це 5783 р.

У Китаї, Японії, Кореї, Камбоджі, В'єтнамі й інших країнах Азії використовують **східний (китайський) календар**. У китайському календарі роки мають назви і повторюються кожні 60 років.

У мусульман діє місячний календар, за яким рік на 10–11 днів коротший, а відлік часу розпочинається з 622 р. — дати, пов'язаної із життям пророка Мухаммада.

Діємо: практична хвилинка

Об'єднайтеся в групи та зіграйте в історичне лото. Встановіть відповідність між календарними системами, країнами, до яких належать згадані свята, та ілюстраціями. Підготуйте дослідницькі проекти про різні календарні системи.

Рамадан

Юдеї

Юдейський календар

Пурім

Християни

Мусульманський календар

Великдень

Мусульмани

Григоріанський календар

Тривалий період у Європі й на українських землях (від X ст. — після введення християнства в Русі-Україні) користувалися **юліанським календарем**. Він був створений

у Давньому Римі й упроваджений у 45 р. до н. е., щоб подолати «відставання» в часі місячного року, який був коротшим за сонячний. Римляни дізналися приблизну тривалість року — $365 \frac{1}{4}$ доби. Давньоримський правитель Гай Юлій Цезар провів остаточну реформу римського календаря, завдяки чому він дістав назву юліанський.

Поміркуймо!

При дворі римського імператора Гая Юлія Цезаря служив грецький астроном і математик на ім'я Созиген. Саме він запропонував імператору провести календарну реформу та розробив юліанський календар. За основу Созиген взяв єгипетський сонячний календар (замість місячного) і додав до нього так званий високосний рік (у цьому році не 365, а 366 діб).

Поміркуйте, чому саме астроном і математик Созиген став розробником реформи календарної системи в Римі. Які знання знадобилися вченому, щоб створити календар?

У сучасному світі загальноприйнятим є *григоріанський календар*, впроваджений у 1582 р. Папою Римським Григорієм XIII (звідси й назва). Він реформував (змінив) календар, врахувавши «відставання» у 10 діб, що набігло за період існування юліанського календаря. Григоріанський календар першими впровадили Італія, Франція, Іспанія, Португалія та Річ Посполита, у складі якої тоді перебувала більшість українських земель.

Поштова марка Німеччини до 400-річчя введення григоріанського календаря (1982 р.)

Історичні подробиці

У XVII–XVIII ст. більша частина українських земель була приєднана до Московії, у якій продовжував існувати юліанський календар. Таким чином, на всій території України григоріанський календар був відновлений 25 (12) лютого 1918 р. Так, 15 лютого перетворилося на 1 березня, а годинник перевели на 1 годину 8 хвилин назад.

Обчисліть, скільки років минуло від появи григоріанського календаря до часу впровадження його в Україні.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Установіть відповідність між подіями й державами, з якими вони пов'язані.

1 Поява першого календаря

А Рим

2 Упровадження календаря Гаєм Юлієм Цезарем

Б Єгипет

3 Використання східного календаря

В Ізраїль

4 Використання юдейського календаря

Г Китай

II. Обговоріть у групі

1. Об'єднайтеся у дві групи. Спробуйте зобразити у вигляді малюнка поняття «час». Представте роботи своїх груп та обговоріть їх у класі. Висловіть власне судження про роль часу в житті людини.

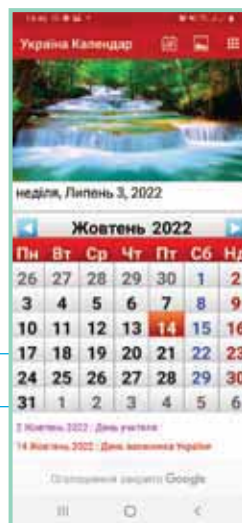
2. **Кросворд навпаки.** Сформулюйте до кожного слова кросворда запитання і запропонуйте однокласникам дати на них відповідь.

3. **Календарні дати.** Напевно, ви помічали, що однакове число місяця (наприклад, 1 вересня) щороку настає в різні дні тижня. Поміркуйте, чому так відбувається. Об'єднайтеся в команди, визначте перелік календарних дат і запропонуйте іншій команді з'ясувати, на які дні тижня вони припадали в різні роки. Для цього скористайтеся календарем у ваших гаджетах.

Скриншот мобільного застосунку «Україна. Календар»

III. Мислю творчо

Об'єднайтеся в дослідницькі групи й підготуйте проєкт «Календарні системи різних народів світу». Зробіть його презентацію в класі.

§ 3. ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ

Які одиниці вимірювання часу вам відомі? Коли та чому виникла потреба в періодизації історії? Які обставини були визначальними для кожного з історичних періодів?

1. ІСТОРИЧНІ ПЕРІОДИ Й ІСТОРИЧНІ ДАТИ

Упродовж всього історичного розвитку життя людей змінювалося. За первісності люди почали користуватися вогнем. Згодом навчилися обробляти землю і приручили тварин. Так виникло землеробство і скотарство. Пізніше люди почали будувати фортеці й міста, а згодом — конструювати літаки, космічні ракети, комп'ютери. Тобто *історія в різні часи мала свої особливості*.

Для зручності вчені розділили історію людства на періоди. Виникла **періодизація історії** — загальноприйнятий поділ всієї історії людства на певні проміжки часу, з урахуванням особливостей кожного етапу (періоду).

?

Поміркуймо!

1. Як ви вважаєте, навіщо історію поділили на певні періоди?
2. Чи мають різні країни, народи власну періодизацію своєї історії?
3. Як історики визначають початок і кінець історичних періодів?

Періодизація історії тісно пов'язана з історичним часом й осмисленням його змісту. Щоб виокремити кожний період, дослідники зазвичай відштовхуються від конкретних **історичних дат**. Наприклад, на думку вчених, найдавніший період в історії людства тривав від часу появи первісних людей на Землі (близько 2 — 2,5 млн років до н. е.) до утворення держави Давньої Єгипет (близько 3 000 р. до н. е.).

!

Варто запам'ятати!

Історична періодизація — поділ історії на певні періоди, що є історичними етапами суспільного або культурного розвитку країн і народів та характеризуються визначними подіями та явищами.

Історична дата — точний календарний час історичної події.

Різні історичні періоди виокремлювалися відповідно до появи нових знарядь праці чи суспільних явищ. Періодизація могла спиратися на важливі історичні події, зародження та занепад держав і релігій тощо.

Розгляньте періодизацію давньої (первісної) історії людства. Назвіть явища та технології, що визначили таку періодизацію.

<p>ПАЛЕОЛІТ (давній кам'яний вік) бл. 2 млн – 10 тис. років тому</p>	
<p>МЕЗОЛІТ (середній кам'яний вік) 10 тис. до н. е. – 7 тис. до н. е.</p>	
<p>НЕОЛІТ (новий кам'яний вік) 7 тис. до н. е. – 4 тис. до н. е.</p>	
<p>ЕНЕОЛІТ (мідно-кам'яний вік) 4 тис. до н. е. – 3 тис. до н. е.</p>	
<p>ПЕРІОД БРОНЗИ поч. 2 тис. до н. е. – 1 тис. до н. е.</p>	
<p>ПЕРІОД ЗАЛІЗА 1 тис. до н. е. – бл. 340 р. н. е.</p>	

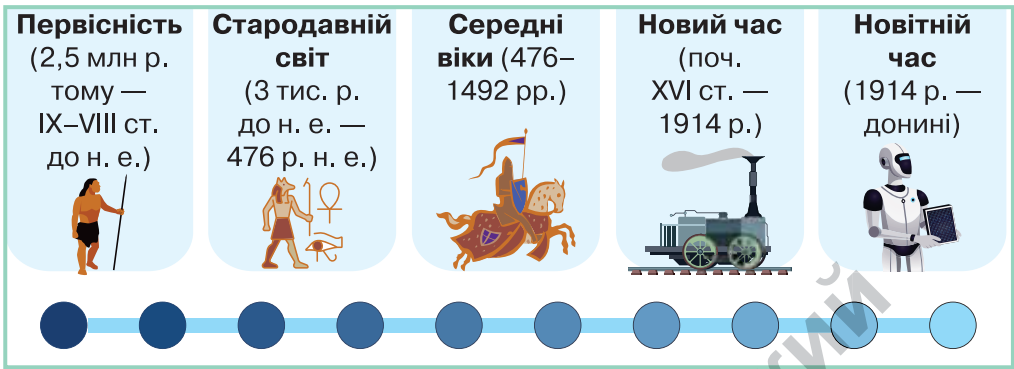
2. ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Онлайн-вправа
«Періодизація історії»
cutt.ly/vK7idrC

Періодизація всієї історії людства та історії України має спільні риси. Науковці виділили у світовій історії такі великі періоди: Первісність, Стародавній світ (у т. ч. Античність — сукупність надбань стародавніх греків і римлян, яка стала основою європейської культури), Середньовіччя, Нову історію (розрізняють Ранній Новий час і Новий час) і Новітню історію.

1. Поміркуйте, що спонукало дослідників дати періодам такі назви.
2. Висловіть припущення, які історичні явища та процеси були важливими для кожного з історичних періодів.

Діємо: практична хвилинка

Скориставшись хмаринкою слів, усно виправте помилки у вправі «Періодизація всесвітньої історії». Доповніть її іншими історичними подіями.

Вправа «Періодизація всесвітньої історії»

Історичний період	Часові (хронологічні) межі періоду	Події
Первісність	Поява людини — 3000 р. до н. е.	Дві світові війни, що спричинили значні наслідки
Стародавній світ	1914 р. — сьогодні	Великі географічні відкриття, розвиток технологій
Середні віки	476–1492 рр.	Винайдення й удосконалення знарядь праці
Новий час	1492–1914 рр.	Утворення перших держав. Міста стають центром ремесел, торгівлі, культури, влади
Новітній час	3000 р. до н. е. — 476 р. н. е.	Розпад античних імперій. Утворення держав у Європі, Азії та Африці.

Першу спробу упорядкувати історію України здійснив відомий український історик Михайло Грушевський. Розроблену науковцем періодизацію згодом доповнили та змінили його наступники. Сучасна періодизація історії України, укладена за зразком всесвітньої історії, представлена п'ятьма періодами. *В основу такої періодизації покладено хронологічний принцип.*

Історичний період	Події
Стародавня історія України (близько 1 млн років тому — V ст.)	<ul style="list-style-type: none"> • Поява первісних людей на теренах України; • Велике розселення слов'ян; • Виникнення перших слов'янських державних утворень
Середньовічна історія України (V–XV ст.)	<ul style="list-style-type: none"> • Заснування міста Києва; • Утворення держави Русі-України; • Завоювання українських земель іноземними державами
Історія України Нового часу (XV–XIX ст.)	<ul style="list-style-type: none"> • Становлення і розвиток на українських землях Козацької держави; • Вхідження українських земель до складу Російської та Австрійської імперій
Новітня історія України (XX ст. і до сьогодні)	<ul style="list-style-type: none"> • Українські землі в роки Першої й Другої світових війн; • Вхідження України до складу СРСР; • Період незалежності України

Водночас досить популярною є *періодизація, яка ґрунтується на етапах формування української державності.*

До V ст. Держави киммерійців, скіфів і сарматів	VI–XV ст. Середньовіччя – період існування Русі-України, Королівства Руського та Русько-Литовського князівства	XVI–XVIII ст. Ранньоновітня історія України – існування Української козацької держави
XIX ст. Українські землі у складі Російської та Австрійської імперій	1917–1921 рр. Період Української революції	1921–1991 рр. Перебування українських земель у складі різних держав. Період радянської України
1991 р. – до сьогодні ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ		

1
Козаки
(XVI–XVIII ст.)

2
Браслети з бивня
мамонта (с. Мізин)

3
Львівський залізнич-
ний вокзал (XIX ст.)

4
Мітинг у день
проголошення
незалежності України
(м. Київ, 24 серпня
1991 р.)

5
Хрещення
України-Русі
(988 р.)

6
Пересопницьке
Євангеліє
(1556–1561 рр.)

» Розгляньте подані ілюстрації та підписи до них. Визначте історичні періоди історії України, до яких вони належать.

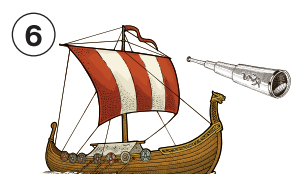
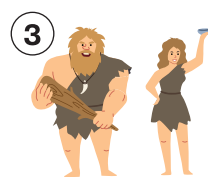
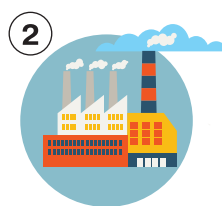
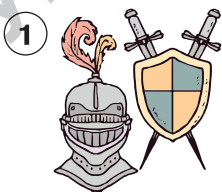
Діємо: практична хвилинка

1. Користуючись матеріалами параграфа, заповніть таблицю «Періодизація історії України» (шаблон таблиці подано в QR-коді).

2. Розгляньте ілюстрації. Поміркуйте, які історичні періоди вони ілюструють. Запропонуйте свої ілюстрації-«конки» для характеристики основних історичних періодів.

Таблиця
«Періодизація історії»
cutt.ly/7K7iVhu

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «історична періодизація», «історична дата».
2. Назвіть характерні риси історичних періодів: Первісність, Стародавні часи, Середні віки, Нова історія, Новітня історія.
3. Розгадайте ребуси. Назвіть зашифровані періоди історії України. Розташуйте їх у хронологічній послідовності.

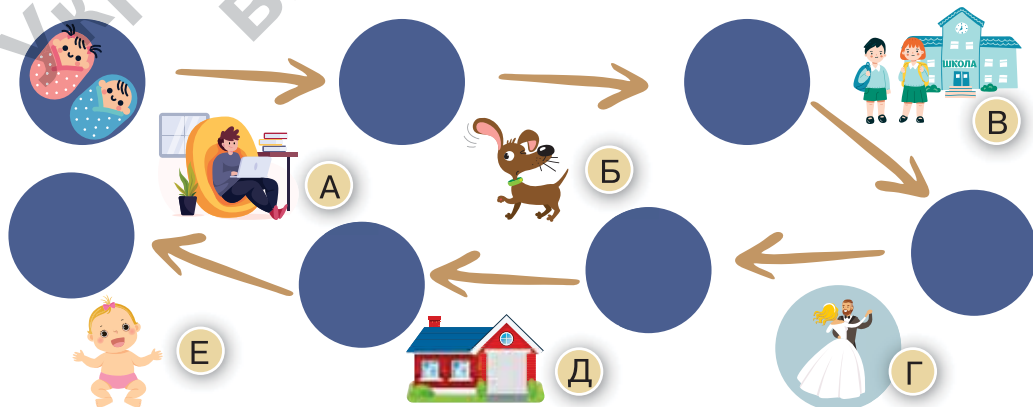

II. Обговоріть у групі

1. Об'єднайтеся в команди й влаштуйте змагання. По черзі пропонуйте впізнати історичний період за подіями, які його представляють.
2. Зіставте періодизацію всесвітньої історії та історії України. Порівняйте події, які відбувалися в Україні та світі. Встановіть спільне і відмінне.

III. Мислю творчо

1. Уявіть себе дослідником/дослідницею, що вивчає історію своєї родини. Запропонуйте різні варіанти періодизації історії вашої сім'ї.
2. За схемою спробуйте розповісти історію уявної сім'ї. Доповніть схему іншими подіями.

§ 4. ЯК РАХУЮТЬ ЧАС ІСТОРИКИ

Пригадайте, як люди вимірювали час упродовж історії. Назвіть календарні системи, які ви знаєте. Поміркуйте, яким чином люди застосовують знання про час у повсякденному житті.

1. КАЛЕНДАРНИЙ ЧАС

У чому відмінність між сонячним і місячним календарями? Який із них було взято за основу для григоріанського календаря?

Потреба вимірювати час виникла в людей ще в давнину. Як ви вже знаєте, люди вимірювали час, орієнтуючись за днями або за рухом небесних тіл (наприклад, Місяця, Сонця), спостерігали за змінами пір року. Поступово сформувалася спеціальна система лічби, в основі якої лежить поділ на періоди: дні, тижні, місяці, роки. Така система визначення часу за порами року, днями та роками тощо називається **календарним часом**.

Варто запам'ятати!

Календарний час — спеціальна система лічби, в основі якої лежить поділ на певні періоди.

Календарі зазвичай відображають циклічність господарської діяльності, звичаї та традиції. Про це, зокрема, свідчать назви місяців. Наприклад, українська назва місяця серпня утворена від слова «серп», що позначає знаряддя праці, яким жали зернові. Польська назва жовтня *październik* (пажджернік) походить від слова *paździerze* (пажджеже) — *костриця* (частина стебла прядильних рослин). Адже саме в цей період люди м'яли й тіпали льон (від волокон відділяли кострицю).

Ще задовго до прийняття християнства слов'яни розробили систему календарного часу, в основу якого було покладено місячні фази. Крім того, існував так званий «*народний календар*» — певна традиційна система відзначення народних свят й урочистостей, що відбувалися протягом року в певний період. Чимало ритуалів та обрядів збереглися до нашого часу.

Український народний календар

Зимовий

Святого Миколая
Новий рік
Різдво
Водохреща
Масниця

Весняний

Стрітіння
Благовіщення
Вербна неділя
Великдень
Проводи

Літній

Зелені свята
(Трійця)
Івана Купала
Маковея
Яблучний Спас

Осінній

Обжинки
Покрова
Андрія та
Катерини

1. Які свята, згадані в календарі, вам відомі? Доповніть календар іншими народними святами.
2. Поміркуйте, з чим пов'язана святково-обрядова система упорядкування часу в українському народному календарі.

Тиждень було виокремлено з місяця шляхом поділу його на чотири частини (фази). Так, число 7 набуло магічного значення символу процесу. Створення світу в багатьох народів тривало шість днів, а сьомий день Бог дав для відпочинку.

Назви днів тижня різними мовами
cutt.ly/dwy9jJfa

Факт чи фейк?**Філологиня Ганна Черкаська про назви днів тижня**

Колись жили семеро братів — днів. По неділі народився понеділок. Він був важким днем. Вівторок був легким і щасливим. У середу їли пісні страви. У четвер прали. У п'ятницю піст тримали. У суботу працювали. У неділю відпочивали.

Чи є подана інформація історичним фактом — дійсною, невигаданою історичною подією?

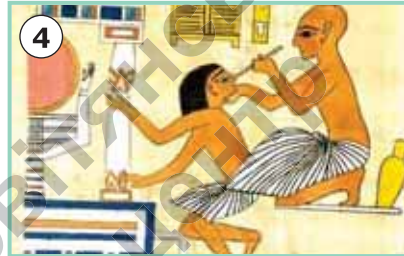
2. ІСТОРИЧНИЙ ЧАС

Кожна людина розуміє, що існує минуле, сучасне і майбутнє, тобто певні види часових відтинків, що мають свої особливості.

Варто запам'ятати!

Історичний час — це період існування людства.

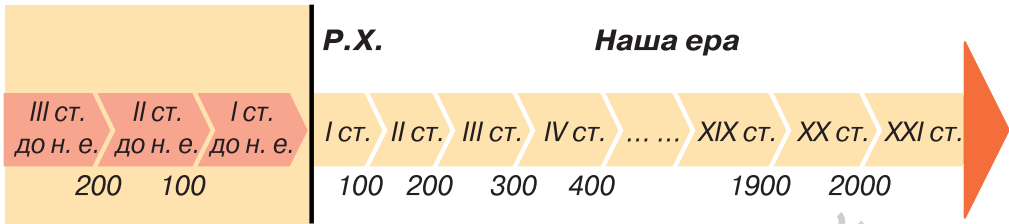
Розгляньте ілюстрації. Визначте, які з них належать до минулого, які — до сучасного, а які — до майбутнього. Що дало змогу вам зробити такі висновки? Відповідь аргументуйте.

Кожний народ розпочинає відлік часу від події, найважливішої для нього. Так, давні римляни обчислювали роки від заснування головного міста — Рима. Юдеї ведуть відлік історичного часу з дня створення світу. Мусульмани відправною точкою вважають подію, коли їхній релігійний пророк Мухаммад перебрався з міста Мекки до міста Медини. Християни обрали початком відліку часу момент народження Ісуса Христа.

Народження Ісуса в історії Європи, Америки та більшості країн світу вважається початком *нової ери (н. е.)*, тобто нової ери в розвитку людства. Усе, що було до цього, відповідно, відбувалося *до нашої ери (до н. е.)*. Відлік часу до нашої ери ведеться також від Різдва Христового, але у зворотному порядку. Таким чином 5 р. до н. е. був раніше, ніж 3 р. до н. е., а 10 р. до н. е. — пізніше, ніж 50 р. до н. е. Так виникло **літочислення** — система підрахунку часу у великих проміжках. Для того щоб краще уявити послідовність історичних подій у часі, історики використовують схему, яку називають **«стрічкою часу»**. На ній послідовно позначають роки, століття і тисячоліття.

СТРІЧКА ЧАСУ

Варто запам'ятати!

Літочísлення — система визначення часу за роками від умовно обраного історичного моменту.

Новий рік за візантійською системою літочísлення розпочинався 1 вересня, за юдейською та мусульманською — кожного року в різні дні.

Літочísлення	Відлік часу	Початок відліку	Який рік станом на 2022 р.
Візантійське	Від створення світу	5508 рік до н. е.	7530 р.
Юдейське	Від створення світу	3761 рік до н. е.	5783 р.
Давньогрецьке	Від проведення перших Олімпійських ігор	776 рік до н. е.	2798 р.
Християнське	Від народження Ісуса Христа	—	2022 р.
Мусульманське	Від переселення пророка Мухаммада до Медини	662 р.	1360 р.

Користуючись таблицею, визначте, який рік буде через п'ять та п'ятсот років за різними системами літочísлення.

Весь історичний час до народження Ісуса називають «до Різдва Христового» або «до нашої ери». Роки нашої ери частіше вказують без додавання слів «нашої ери». Так ми маємо засвоїти нове поняття «ера».

Варто запам'ятати!

Е́ра — великий проміжок часу.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «ера», «стрічка часу», «літочислення».
2. Які свята покладені в основу українського народного календаря?
3. Назвіть події, що лежали в основі літочислення давніх римлян, юдеїв, мусульман, християн.
4. **Кросворд навпаки.** Складіть запитання до кожного слова в кросворді.

Хронологічні задачі
онлайн
cutt.ly/bK7uGMY

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся у дві групи й за допомогою слів із хмаринки складіть короткі повідомлення про календарний та історичний час.

III. Мислю творчо

Уявіть себе дослідником/дослідницею історії. За допомогою таблиці на с. 28 визначте дату поданих історичних подій за різними системами літочислення: **а)** початок Другої світової війни (1939 р.); **б)** проголошення незалежності України (1991 р.); **в)** рік народження Тараса Шевченка (1814 р.).

§ 5. ХРОНОЛОГІЯ — НАУКА ПРО ЧАС. ЩО НАЗИВАЮТЬ ПЛАНІСТІЮ ЧАСУ

Пригадайте, як пов'язані історія і час. Як людина сприймає час упродовж свого життя? У який спосіб люди вимірюють час?

1. ХРОНОЛОГІЯ ЯК НАУКА

Дослідження минулого — складний і відповідальний процес, адже історія людства насичена подіями, які відбувалися в часі та просторі й розміщені в певній послідовності. Щоб допомогти історикам встановити правильний (точний) час історичних подій, існує спеціальна наука — **хронологія**.

Хронологія *вивчає системи літочислення*, історію виникнення систем вимірювання часу, *допомагає уточнювати й перевіряти історичні дати*. Тому хронологію також вважають *спеціальною історичною дисципліною*.

Здавна вчені-астрономи намагалися обчислювати час. Ви вже знаєте, що основою відліку були три одиниці: доба, місяць і рік. Лічба часу велася в давніх Ассирії, Вавилоні, Єгипті, Китаї, Греції, Римі. Із часом перед ученими поставали проблеми правильного датування історичних джерел, визначення дат історичних подій. Наприклад, українські землі в різні історичні періоди входили до складу держав, що користувалися неоднаковими календарями. Отже, встановлення правильних дат тих чи інших подій мало певні труднощі.

Діємо: практичні завдання

Поцікавтеся, у складі яких держав перебували наші землі упродовж історії. Дізнайтеся, якою системою літочислення вони користувалися.

Одним з головних завдань хронології є *переведення на сучасне літочислення дат інших літочислень і календарів*. Сьогодні ми зазвичай користуємося арабськими цифрами, натомість століття і тисячоліття прийнято позначати *латинськими (римськими) цифрами*, які використовували в своїй системі літочислення давні римляни.

Римські й арабські цифри

I.....	1	XI.....	11
II.....	2	XII.....	12
III.....	3	XIII.....	13
IV.....	4	XIV.....	14
V.....	5	XV.....	15
VI.....	6	XVI.....	16
VII.....	7	XVII.....	17
VIII.....	8	XVIII.....	18
IX.....	9	XIX.....	19
X.....	10	XX.....	20
		XXI.....	21

Ознайомтеся з таблицею римських і арабських цифр. Запишіть римськими цифрами важливі для вашої родини дати.

* **Хвилинка на цікавинку**

Відкриття наших учених впроваджують у всьому світі. Розташуйте у хронологічній послідовності винаходи українців, представлені на фото.

1 Перший пасажирський літак «Ілля Муромець» (Ігор Сікорський, 1913 р.)

2 Рукавички для людей з вадами зору (Іван Селезньов, 2013 р.)

3 Електричний трамвай (Федір Піротський, 1882 р.)

Отже, в історії для позначення століть і тисячоліть використовують римські цифри, а для позначення років — арабські.

Третє століття записують так: III ст., а чотириста тридцять третій рік — 433 р. Визначаючи століття за роками, необхідно дотримуватися правила: якщо в чотиризначному числі після перших двох цифр стоять нулі, то перші дві цифри будуть відповідати століттю: 1300 — тринадцяте століття (XIII ст.), 1200 — дванадцяте (XII ст.). Так само з датами із трьох цифр: 800 р. — восьме століття, але 801 р. — вже дев'яте.

Варто запам'ятати!

Як визначити століття. Століття починається не з 1800, 1900 або 2000 року, а з наступного — 1801, 1901, 2001 року. Рік, який закінчується двома нулями, належить ще до минулого століття.

Таким чином, 1900 р. — це останній рік дев'ятнадцятого століття (XIX ст.), а роки з 1901 до 2000 становлять двадцяте століття (XX ст.).

Римські цифри використовують не тільки в історії. Сьогодні їх можна побачити на циферблаті годинника, номерах сторінок у книжках, частинах імен правителів (наприклад, король Луї VIII) тощо.

Годинник на вежі Львівської ратуші

Римські цифри використовують у музиці, обчислювальній техніці, аптекарській справі, навіть у фотографії. У багатьох європейських країнах римські цифри використовують для запису дат: місяць вказується римськими цифрами, а день — арабськими.

1. Чи зручно орієнтуватися за таким годинником? Який час вказують його стрілки?
2. Об'єднайтеся в дослідницькі команди й підготуйте добірку цікавих фактів про механічні годинники.

Історичні подробиці

Система римського числення зазнала певних змін у XIX ст. Саме тоді виникла заборона на використання однієї й тієї самої цифри вчетверте (тобто писали не IIII, а IV). Натомість у стародавніх текстах можна побачити варіанти IIII і VIIII замість IV та IX. У старих книгах також трапляються випадки використання XIIII або IXXX замість XVIII.

Вітрина магазину з позначенням днів тижня римськими цифрами, м. Вільнюс — столиця Литви (сучасне фото)

Позначки міток заглиблення судна на кормі «Катті Сарк», побудованого в XIX ст. (нині судно-музей у Великій Британії)

1. Обговоріть у групах, чому арабські цифри, які є простішими для запису і читання, повністю не витіснили римські цифри.
2. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, як і де ще в сучасному світі використовують римські цифри.

2. ПЛИННІСТЬ ЧАСУ В ІСТОРІЇ

Дати відповідь на запитання «Що таке час?» складно. Адже час — це те, до чого не можна торкнутися, що не можна побачити або відчутти. *З погляду історії, час незворотний і плинний.* За середніх віків люди почали розуміти *цінність часу*, швидкоплинність людського життя. Час намагалися пояснювати філософи й мудреці. Нині науковці єдині в думці, що *час рухається лише в одному напрямку*, можна рухатися вперед у часі, але не назад.

Постійність пам'яті
(художник — Сальвадор Далі,
1931 р.)

1. Висловіть припущення, що саме хотів передати митець через свою картину. Яке ставлення до часу він демонструє?
2. Наведіть докази на користь думки про незворотність і плинність часу.

В історії всі події також поєднані в часі, мають свій початок і кінець, причину й наслідки. Усе, що зараз відбувається, через секунду можна вважати минулим, історією. Недарма люди склали чимало приказок і прислів'їв про час та його цінність.

* Хвилинка на цікавинку

Як працює наш «внутрішній годинник»

Французький інженер і геолог Мішель Сіфр із дитинства обожнював печери. Він відвідав сотні з них, аж поки не вирішив провести експеримент: як без зовнішніх чинників людина сприймає час. У 1962 р. учений заховався у печері разом із книжками, їжею, провів навіть телефон, щоб повідомляти своїм колегам ззовні, коли прокидається, лягає спати та котра година була, на його думку, в той момент. Адже годинника Мішель Сіфр із собою в печеру не взяв навмисне. Експеримент завершився тоді, коли Мішель думав, що надворі 20 серпня, хоча виявилось, що насправді було 14 вересня. Збій становив три тижні. Ці результати показали, що сприйняття плинності часу змінюється без зовнішньої інформації, оскільки у мозку людини немає зони, яка його контролює.

Наприкінці 1999 р. Мішель Сіфр повторив експеримент «поза часом» втретє, провівши під землею 20 тис. годин.

Мішель Сіфр під час експерименту у печері, 1962 р.

? Поміркуймо!

Ознайомтеся з поданою інформацією. Наведіть приклади із власного життя, коли час тягнеться довго і коли навпаки — спливає миттєво. Обговоріть у групах, як впливають емоції на сприйняття тривалості часу.

Учені дослідили, що коли людина зустрічається з чимось новим або потребує більше часу для вивчення нової інформації, їй здається, що це триває доволі довго. Саме тому дорога до невідомого місця здається довшою, ніж зворотний шлях. Так само із улюбленою справою: коли ми захоплюємося нею — час пролітає, а коли опановуємо щось нове — час уповільнюється.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «хронологія», «плинність часу».
2. Виконайте обчислення:
  - а) запишіть у зошиті арабськими цифрами: VII, XIII, XIX, LIII, DCCIL;
  - б) укажіть, до якого століття належать роки: 236, 764, 1000, 1245, 1301, 1897.
3. Знайдіть і усно виправте помилки в історичному тексті:

«У MDCXXXVIII році народився король Луї XIV. Цей правитель Франції увійшов в історію під прізвиськом “король — сонце”. Луї XIV уславився не тільки як політичний діяч, а і як покровителем мистецтв і наук. Його вважають одним з найвідоміших і видатних правителів Франції 17 століття».

Квест із хронології
cutt.ly/iK7i0Fp

II. Обговоріть у групі

1. Джейн Остін писав: «Людина, яка не знає, що їй робити зі своїм часом, безсоромно забирає чужий». Обговоріть у групі основну ідею цього висловлювання.
2. Прочитайте приказки про час. Поясніть їхній зміст з погляду сучасної людини.
  - Відстанеш годиною — не здоженеш родиною.
  - На годину спізнишся — за рік не доженеш.
  - Час минає, а не вертає.
  - Вода пливе — роки йдуть.
  - Щасливі час не помічають

III. Мислю творчо

У середині XX ст. президент США Дуайт Ейзенхауер вигадав цікавий спосіб розподілу власних справ у часі на чотири групи: «термінові», «нетермінові», «важливі», «неважливі».

Спираючись на «коробку Ейзенхауера», розплануйте свій тиждень. Презентуйте його своїм однокласникам.

Важливі справи рідко бувають терміновими, а термінові рідко бувають важливими.

Дуайт Ейзенхауер

	ТЕРМІНОВІ	НЕТЕРМІНОВІ
ВАЖЛИВІ	<p>Зробити</p> <p><i>Зробити зараз</i></p>	<p>Вирішити</p> <p><i>Призначити час на виконання</i></p>
НЕВАЖЛИВІ	<p>Делегувати</p> <p><i>Хто може це зробити для вас?</i></p>	<p>Видалити</p> <p><i>Викреслити зі списку</i></p>

Коробка Ейзенхауера

§ 6. ПРАКТИЧНА РОБОТА. ХРОНОЛОГІЧНА РОЗМИНКА

Пригадайте, що вивчає наука хронологія. Коли та за яких обставин виникла потреба рахувати час? Які системи відліку часу вам відомі? Що називають історичною періодизацією?

1. ХРОНОЛОГІЧНЕ ЛОТО

Розгляньте «картки» хронологічного лото з історії України. Намалюйте в зошиті шкалу часу й позначте на ній дати проілюстрованих подій.

Політ у космос Леоніда Каденюка (1997 р.)

Проголошення незалежності України (1991 р.)

Пересопницьке Євангеліє (1556–1561 рр.)

Перемога козаків у битві під Жовтими Водами (1648 р.)

Перше видання «Кобзаря» Тараса Шевченка (1840 р.)

Хрещення Русі-України (988 р.)

2. ПЕРЕПЛУТАНІ ПОДІЇ

Усі події у тексті (с. 37) переплуталися. Відновіть їх правильну послідовність. Використовуючи історичні дати з тексту, укладіть у зошиті хронологічну таблицю (за зразком).

Дата	Подія
1615 р.	Заснування Києво-Могилянської академії

Україна — незвичайна держава, що славиться солов'їною мовою, відомими діячами науки й культури, історичними пам'ятками та прекрасною природою. Максимально схоже на оригінал видання було здійснене в Києві 1964 та 1974 рр. Першим букварем, виданим в Україні, був «Буквар» («Азбука»), надрукований у 1574 р. у Львові першодрукарем Іваном Федоровичем. Спочатку він проектувався для транспортування космічних кораблів. У лютому 2022 р. Ан-225 згорів унаслідок авіабомбардувань росіянами аеропорту Гостомель під Києвом. Перший політ «Мрія» здійснила у 1988 р. Книжка складалася з абетки, складів, зразків відмінювання і короткої читанки. До нас дійшов лише один примірник, який знайдено в Римі 1927 р. Зберігається цей примірник у бібліотеці Гарвардського університету (США). Найстарішим навчальним закладом Східної Європи також вважається українська Києво-Могилянська академія, заснована 1615 р. Українці, а саме конструкторське бюро Антонова, розробили літак із найбільшою у світі вантажопідйомністю — Ан-225 «Мрія».

3. ХРОНОЛОГІЧНІ ЗАДАЧІ

Ознайомтеся із пам'яткою. Розв'яжіть хронологічні задачі.

ПРИКЛАД РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ХРОНОЛОГІЧНОЇ

1. Уважно прочитайте умову задачі.
2. Накресліть у зошиті шкалу часу та позначте на ній зазначені в умові задачі історичні дати.
3. Здійсніть обчислення і запишіть відповідь.

Приклад розв'язування хронологічної задачі:

У 1996 р. в обіг було впроваджено грошову одиницю — гривню. Скільки років минуло від впровадження гривні до нашого часу?

$$2022 - 1996 = 26 \text{ (р.)}$$

Відповідь: минуло 26 років.

1. Український історик М. Грушевський народився в 1866 р. У якому році відзначали 150-річчя від дня його народження?

2. У 2019 р. виповнилося 530 років від появи першої писемної згадки про українських козаків. Відколи про козаків можна дізнатися з книжок?

3. У 1922 р. англійський археолог Г. Картер знайшов гробницю Тутанхамона. Скільки років недоторканою пролежала в саркофазі мумія фараона, якщо 18-літній Тутанхамон помер 1342 р. до н. е.? В якому році народився Тутанхамон?

4. За легендою, Рим був заснований у 753 р. до н. е. Скільки років тому відбулася ця подія?

5. Перша світова війна розпочалася у 1914 р. і тривала п'ять років. У якому році закінчилася війна? Скільки років тому сталася ця подія?

6. Скільки років минуло від початку володарювання князя Володимира (980 р.) до впровадження ним християнства як державної релігії в Київській державі (988 р.)?

7. У 1632 р. було засновано Києво-Могилянську колегію. У якому році відзначатимуть 500-річчя від дня її заснування?

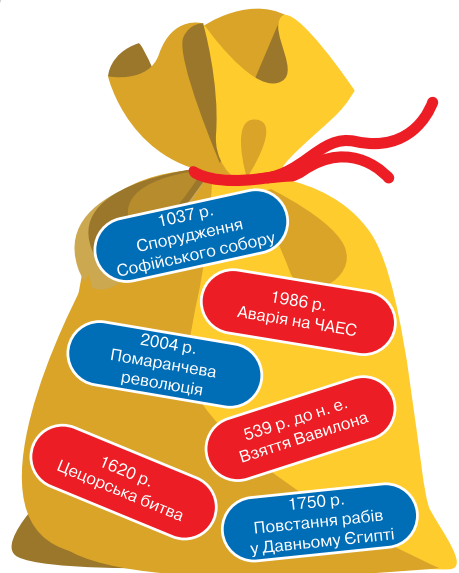
8. У 2018 р. виповнилося 370 років від утворення Української козацької держави. У якому році її було створено?

4. «ІСТОРИЧНИЙ МІШЕЧОК»

Об'єднайтеся у групи. Уважно роздивіться дати в «історичному мішечку». Розташуйте їх у хронологічній послідовності. Складіть дві-три історичні задачі й запропонуйте їх розв'язати іншим командам.

Хронологічні задачі
онлайн
cutt.ly/ELzaih9

§ 7. ГЕОГРАФІЧНИЙ ТА ІСТОРИЧНИЙ ПРОСТОРИ. ЗАСОБИ ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ

Які науки допомагають історикам досліджувати минуле? Поміркуйте, яку роль у вивченні минулого відіграють карти. Що означає фраза «побачити минуле»?

1. ЩО МИ НАЗИВАЄМО ПРОСТОРОМ

Будь-які подія, процес, явище існують у просторі та часі. Саме цим пояснюється тісний взаємозв'язок між двома самостійними науками: **історією** — наукою про минуле людства, та **географією**, що вивчає поверхню Землі, природні умови, населення тощо. Тому розрізняють **історичний** (дозволяє встановлювати місце історичної події) і **географічний** (демонструє обрану місцевість на карті) **простори**.

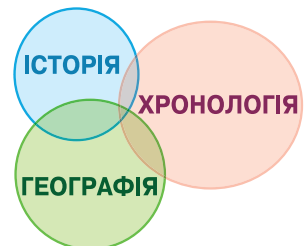
Варто запам'ятати!

Історичний простір — місце, де відбувалися історичні події.

Географічний простір — земний простір, конкретна місцевість на карті.

2. КАРТИ ТА ЇХНЄ ЗНАЧЕННЯ В ІСТОРІЇ

Історичні події відбуваються не лише в конкретному часі, а й у певному місці. Ми пам'ятаємо, де й коли святкували власний день народження, куди планували подорож на канікулах. Отже, історія має тісний зв'язок із хронологією та географією. Це дозволяє визначити, коли і де відбувалися події, відстежувати напрямки воєнних походів, шляхи експедицій мореплавців. Для відображення цих відомостей люди використовують **карти**.

Варто запам'ятати!

Карта — зменшене зображення земної поверхні, окремих частин світу, країн, міст.

Спочатку людина створювала карти незнайомої місцевості, щоб краще на ній орієнтуватися. Але перші карти були недосконалими, бо позначки могла розуміти лише людина, що складала карту.

Згодом уявлення людини про світ розширювалися, відкривалися нові землі й континенти. Люди навчилися точніше відтворювати місцевість на картах, розробили спільну систему умовних позначень для відображення географічних об'єктів та історичних подій.

Сучасні карти учені поділяють на дві великі групи — **загальногеографічні** й **тематичні**. Загальногеографічні відображають основні елементи місцевості: рельєф, населені пункти, кордони, шляхи сполучення, річки, озера, моря і океани. До тематичних карт належать **політичні** (визначають сучасні держави та їхні кордони), **синоптичні** (спеціальні карти, на основі яких складають прогнози погоди), **історичні** (відображають історичні події та явища), **туристичні** (включають об'єкти архітектури й мистецтва, туристичні маршрути) та ін.

У минулому кордони племен та держав позначалися на місцевості. Орієнтирами слугували річки, гори, штучно насипані вали та встановлені знаки. Ці кордони переносили на паперові карти. Згодом вони набули офіційного значення. Так з'явилося поняття **державний кордон**.

Варто запам'ятати!

Державний кордон — лінія, що визначає межі держави.

* Хвилинка на цікавинку

Барле — селище із населенням близько 9 тис. осіб, розділене кордоном між Бельгією та Нідерландами. У 1998 р. офіційна комісія з державного кордону провела розмітку. Цікаво, що кордон проходить крізь квартали і навіть будинки. Мешканці Барле і гості упродовж дня перетинають кордон кілька разів.

?

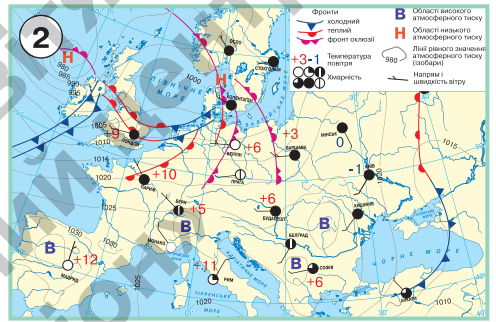
Поміркуймо!

Поясніть значення вислову письменника-фантаста Рея Бредбері: «Наскільки люди люблять карти! А чому? Тому що там, на них, можна доторкнутися рукою до півночі, півдня, сходу та заходу. Можна навіть здійснити уявну навколосвітню подорож, побачити світ, збагатити свої знання про минуле і сучасне».

≈

Діємо: практична хвилинка

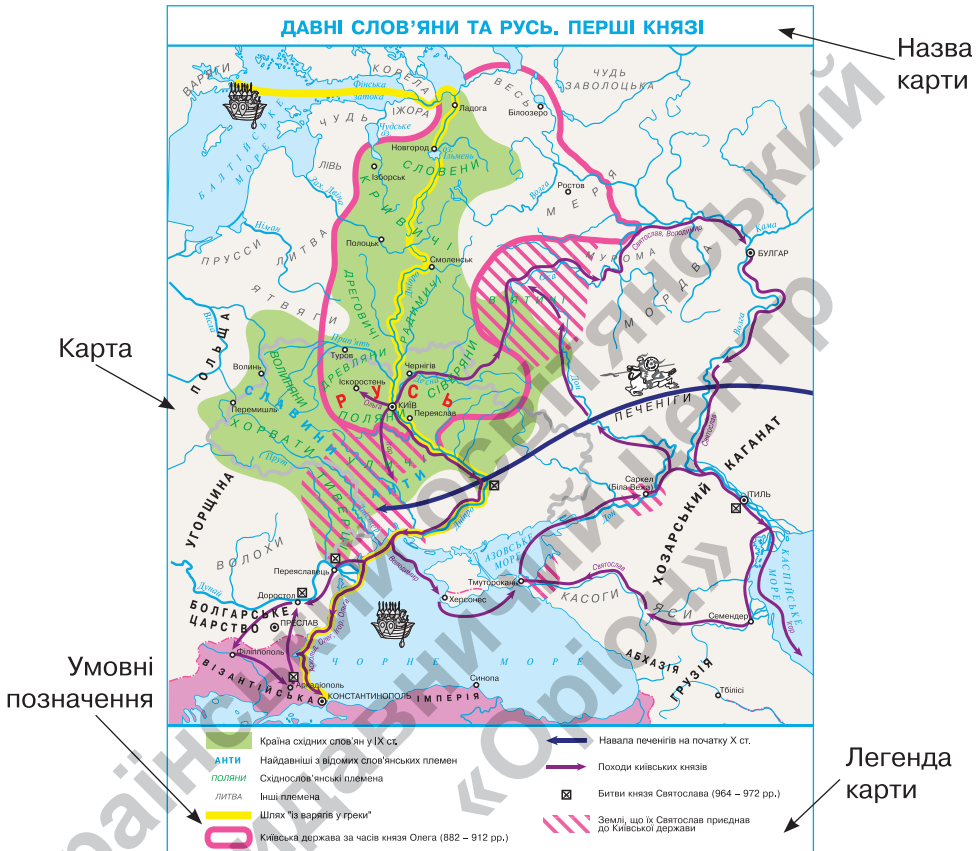
1. Розгляньте карти. Доберіть їм назву з переліку: «Початок землеробства на теренах України. Трипільська культура», «Карта віртуальної подорожі оперними театрами України», «Прогноз погоди», «Фізична карта України», «Похід царя Дарія I на скіфів», «Прапори й герби областей України».
2. Визначте, які з поданих карт належать до загальногеографічних, а які — до тематичних. Яку інформацію вони «повідомляють»?

3. ЯК «ЧИТАТИ» КАРТУ

Діємо: практична хвилинка

Уважно розгляньте карту. Назвіть її елементи. Складіть пам'ятку про особливості роботи з картою.

Назва карти «повідомляє», яким історичним подіям, періоду, явищам, процесам вона присвячена. **Легенда карти** «розшифровує» умовні позначення, використані на карті. Важливо уважно вивчити легенду та всі написи на карті, щоб «прочитати» інформацію, відображену на ній. Інколи на картах можуть міститися скорочення. Опрацювавши карту, доповніть навчальний матеріал, розміщений у підручнику або в іншому джерелі.

Карти постійно оновлюються. Наприклад, на сучасній карті України останні зміни були внесені на підставі перейменування населених пунктів через політику **декомунізації**.

Декомунізація — процес позбавлення наслідків радянської комуністичної ідеології. Проявляється, зокрема, у зміні назв населених пунктів.

Діємо: практична хвилинка

Користуючись адміністративною картою України, доповніть речення.

1. Столицею України є місто _____. Київська область розташовується у _____ частині нашої держави та межує з _____, _____, _____, _____ областями України, а також Республікою _____.

2. На півдні України розташовуються _____, _____, _____ області, а також Автономна Республіка Крим. Наша держава має вихід до _____ та _____ морів.

3. Ми живемо в _____ області. Вона розташована на _____ України та межує з _____.

АДМІНІСТРАТИВНА КАРТА УКРАЇНИ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «карта», «державний кордон», «легенда карти». Поясніть, як вони взаємопов'язані між собою.
2. Які існують види карт? У чому їхня особливість?
3. Що спільного й відмінного між географічним та історичним простором?
4. Користуючись картою «Україна в Європі», назвіть країни-сусіди сучасної України, визначте їхнє географічне положення відносно нашої держави.

УКРАЇНА В ЄВРОПІ

II. Обговоріть у групі

1. Як навколишнє середовище впливає на людину? У чому полягає взаємозв'язок між природою та простором?
2. Яку інформацію можна отримати, працюючи з історичною картою? Чи може вона замінити матеріал підручника?

III. Мислю творчо

Створіть карту вигаданої держави. Намалюйте її обриси (державні кордони), вкажіть столицю, адміністративний устрій (області, райони, громади тощо), з якими країнами межує, чи має вихід до моря або океану, які народи живуть на її території. Розробіть умовні позначення, оформіть легенду карти. Свою роботу презентуйте в класі.

§ 8–9. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА СВІТУ НА КАРТАХ. ЯК ЗМІНЮВАЛИСЯ КАРТИ УПРОДОВЖ ІСТОРІЇ

У чому відмінність між географічним та історичним просторами Землі? Що таке карта, з яких елементів вона складається? Які існують види карт та яке їхнє призначення?

1. ЯК ЗМІНЮВАЛИСЯ УЯВЛЕННЯ ПРО ІСТОРИЧНИЙ ПРОСТІР І КАРТУ

Відображення історичного простору здійснюється графічно на **історичній карті**. Вивчаючи карту, ми отримуємо інформацію про історичні події та процеси, що відбувалися впродовж певного часу на конкретній місцевості.

Варто запам'ятати!

Історична карта — графічне зображення суспільних явищ, які відбувалися на конкретній місцевості впродовж певного часу.

Діємо: практична хвилинка

1. Прочитайте текст і визначте, чи однаковим було уявлення людей про навколишній світ у різні часи.
2. Зіставте вигляд карт.
3. Сформулюйте до тексту «сім магічних запитань».

Що?

Де?

Коли?

Чому?

Навіщо?

Які
передумови?Які
наслідки?

Уявлення людей про простір і час виникли не одразу. Поетапно розширюючи свої знання про світ, люди навчилися закарбовувати інформацію.

Перші карти збереглися у вигляді малюнків на камені. Археологам вдалося відшукати їх у печерах Ласко (сучасна Франція), Ель-Кастильйо в Іспанії, Кам'яної Могили в Україні. Карти допомагали первісним людям запам'ятати нові території та орієнтуватися в просторі за позначеними на ній географічними об'єктами.

Карти в сучасному розумінні з'явилися орієнтовно в 7 тис. до н. е. На теренах сучасної Туреччини вчені проводили масштабну експедицію в поселенні Чатал-Гююк, де знайшли наскельний малюнок із планом поселення епохи нового кам'яного віку. Подібні карти створювалися й пізніше, зокрема в часи існування мінойської цивілізації на острові Крит. Натомість сучасні дослідження свідчать про численні невідповідності й помилки в давніх картах.

План поселення Чатал Гююк у Туреччині датується бл. 6 200 р. до н. е. (промальовку елементів однієї з найдавніших карт виконав художник Джон Гордон Своггер)

Пейтингерова таблиця (фрагмент пергаментної копії XII–XIII ст.; оригінал було створено в період між I ст. до н. е. та V ст. н. е.)

Найвідомішим документом, пов'язаним з римською картографією, вважається *Пейтингерова таблиця*. Це пергаментна копія давньої римської карти, створеної монахом із м. Кольмар у XII–XIII ст. На ній чітко простежуються напрямки римських доріг, зазначено міста імперії. Карта складається з 11 пергаментних аркушів завдовжки майже 7 м. Окрім Римської імперії, на ній можна побачити Індію, цивілізації Близького Сходу і Китаю. Нині Пейтингерова таблиця зберігається в Австрійській національній бібліотеці та входить до переліку визначних пам'яток світу ЮНЕСКО «Пам'ять світу».

У 1154 р. арабський географ Мухаммад аль-Ідрісі опублікував один з найперших атласів. Перевернута географічна карта світу, створена ученим, була найточнішою серед інших середньовічних аналогів. Північ на ній розміщувалася знизу, а Африка — зверху. Відтворений на карті світ складався із семи частин. Карта дозволяє не лише окреслити територіальне розміщення сучасних земель України. Вона є однією із перших, на якій позначається держава Русь із центром у м. Київ.

Карта Мухаммада аль-Ідрісі (копія XIV ст. на основі оригіналу 1154 р.)

* Хвилинка на цікавинку

На сучасних картах північ майже завжди розташовується вгорі. Це пов'язано, по-перше, з тим, що в орієнтуванні за зірками, яке було основним для мандрівників давнини, найважливішу роль відігравала Полярна зірка, яка вказує на північ. По-друге, в античну епоху, коли західна цивілізація розвивалася на берегах Середземного моря, найкраще спочатку була вивчена його північна частина, і на картах того часу саме цю частину зображували вгорі. Але в Стародавньому Китаї у верхній частині карт розміщували південь, а на старовинних арабських картах — схід. Остаточно і повсюдно північ почали зображувати у верхній частині карт після того, як у широкий вжиток увійшов компас, намагнічена стрілка якого завжди вказує на північ.

Інтерес до **картографії** зріс у середині XV ст., з початком Великих географічних відкриттів. Після відкриття Христофором Колумбом Америки на картах з'явився новий континент. На карті світу Ортеліуса 1570 р. вже були позначені координати: широта та довгота, що давало змогу мореплавцям планувати маршрути експедицій.

Карта світу Ортеліуса (створена в 1570 р.)

Сучасна картографія активно розвивається завдяки технічним досягненням людства. Виникли можливості вивчати Землю дистанційно, здійснювати аерофотозйомку, запускати супутники, що дає змогу деталізувати уявлення про нашу планету. З'явилися різні картографічні інтернет-застосунки, якими ми користуємося в повсякденному житті (наприклад, гугл-карти).

Варто запам'ятати!

Картографія — наука про правила відображення географічного та історичного просторів на карті.

2. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ НА ДАВНІХ КАРТАХ

Діємо: практична хвилинка

Простежте за змінами в зображенні України на давніх картах (с. 49–50). Поміркуйте, чим вони були спричинені. Як цю інформацію можна використати, досліджуючи історію нашої держави?

Картографічні зображення певних частин українських земель виникли за первісних часів. Цінною знахідкою є *карта*

зі стоянки Межиріч на Черкащині. Карта вирізана на уламку бивня мамонта. На ній чітко простежується місцевість із річкою, рослинами та житлами, що дає змогу сформуванню уявлення про навколишній світ давніх людей. Нині ця унікальна знахідка експонується в Національному науково-природничому музеї Національної академії наук України.

Карта зі стоянки Межиріч (первісні часи)

Відомості про українські землі знаходимо на *старовинних рукописних картах*. Зокрема, на карті давньогрецького вченого Птолемея, створеної близько 150 р. до н. е. Вона дійшла до наших днів зі змінами, які вносили пізніше.

Карта Птолемея (близько 150 р. до н. е.)

Українські землі від Дніпра на схід і на південь Чорного й Азовського морів уперше зображені на *морській навігаційній карті Чорного моря*, складеній італійським ученим Аньезе Баттістою в XVI ст. На ній позначено країни, які мали вихід до сучасних Азовського та Чорного морів, порти і населені пункти, що розташовані на землях сучасної України.

Навігаційна карта Чорного й Азовського морів Аньезе Баттісти (XVI ст.)

У XVII ст. французький інженер-картограф Гійом Левасер де Боплан уклав *детальну карту України*. Науковець лишив також цінні записи про український народ, його традиції та звичаї, особливості побуту та господарства. Вони увійшли до книжки «Опис України», виданої у Франції в 1651 р. У Києві у 2000 р. було випущено факсимільне (наближене до оригіналу) видання цієї карти.

Карта України Гійома Левасера де Боплана (XVII ст.)

3. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ НА КАРТАХ

Територія сучасної України формувалася впродовж тривального часу. За середніх віків тут існувала могутня Русь-Україна, а згодом — Галицько-Волинська держава (Королівство Руське). У середині XVII ст. за гетьманування Богдана Хмельницького постала козацька держава — Військо Запорозьке. На початку XX ст. на карті з'явилася Українська Народна Республіка.

Сучасна Україна є однією з найбільших за площею країною Європи.

Діємо: практична хвилинка

1. Розгляньте історичну карту «Становлення Української козацької держави». Користуючись легендою, складіть розповідь про історичні процеси та явища, зображені на ній.

2. Проаналізуйте мапи українських міст у XVII–XVIII ст. (зіскануйте QR-код або перейдіть за покликанням).

2. Укладіть у зошиті або нотатнику хронологічну таблицю за матеріалами карти.

Місто на карті
cutt.ly/uwy9vknT

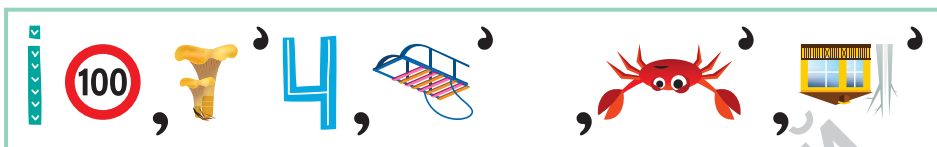
СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Розгадайте ребус і поясніть зміст закодованого поняття.

2. Назвіть найвідоміші давні карти, на яких зображені землі України.
3. Назвіть види найдавніших карт. Яку інформацію вони містили?
4. Яка інформація була відображена на Пейтингеровій таблиці та карті світу Ортеліуса?

II. Обговоріть у групі

1. Які обставини вплинули на зміну кордонів українських земель упродовж історії?
2. Як змінювалися уявлення людини про світ? Чи відображалися ці зміни на картах?
3. Яку інформацію можна дізнатися за картою Мухаммада аль-Ідрісі?
4. Поміркуйте, що мав на увазі французький географ Жан-Жак Елізе, коли казав: «Історія є географією в часі, а географія — історією в часі».

III. Мислю творчо

1. Оберіть у навчальному атласі історичну карту і складіть розповідь про зображені на ній події. Скористайтеся легендою. Знайдіть інформацію про ці події в інших джерелах і визначте, чи достатньо відомостей про них містить ця карта.

 Інформація з історичної карти	 Інформація з інших джерел

2. Підготуйте презентацію про територіальні зміни України впродовж історії.
3. За допомогою сервісу Google Timelapse розгляньте, які зміни відбувалися на планеті Земля за останні 50 років (зіскануйте QR-код або перейдіть за покликанням).
4. За допомогою сервісу GeaCron прослідкуйте етапи формування нових держав на карті світу упродовж історії.

Сервіс Google
Timelapse
cutt.ly/c51GaPV

<http://geacron.com/home-en/?sid=GeaCron908555>

§ 10. ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ РЕГІОНИ

Як пов'язані між собою поняття «історичний простір» та «історична карта»? Які існують види карт? Що таке адміністративні кордони держави?

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОДІЛ УКРАЇНИ

Діємо: практичні завдання

Опрацюйте матеріал параграфа й визначте головні відмінності між адміністративно-територіальним устроєм й історико-географічними регіонами України.

Ви вже знаєте особливості **адміністративно-територіального устрою** нашої держави. До складу України входять: Автономна Республіка Крим, 24 області, міста з особливим статусом (Київ і Севастополь).

Територію України поділяють також на **історико-географічні регіони**. Вони створювалися під впливом різних чинників: історичних, етнічних, географічних, кліматичних. З часом змінювалася чисельність населення історико-географічних регіонів, їхні назви та кордони. Кожний з регіонів має свою історію, звичаї і традиції, особливості повсякдення й господарювання. З 2014 р. Росія розв'язала війну проти України. Наша держава за підтримки світового співтовариства бореться за звільнення захоплених Росією українських земель.

Варто запам'ятати!

Адміністративно-територіальний устрій — поділ країни на окремі адміністративно-територіальні одиниці.

Історико-географічний регіон — територія, яка за історичною долею та особливостями господарської діяльності населення, культурою і традиціями населення є унікальною і самобутньою.

Історико-географічні регіони не мають чітких меж і територіально не збігаються з сучасними адміністративними

кордонами областей України. Виокремлюють такі історико-географічні регіони: *Буковину, Волинь, Полісся, Галичину, Наддніпрянщину, Донщину (Донеччину), Закарпаття, Запорожжя, Північне Причорномор'я, Поділля, Сіверщину, Слобожанщину, Таврію.*

Галичина включає території Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей. Назва «Галичина» походить від давнього міста Галич.

Волинь охоплює території Волинської, Рівненської областей і північної частини Хмельниччини. Назва походить від однойменного давнього міста Волинь або фортеці.

Полісся включає території Рівненської, Волинської, Житомирської областей, північні райони Київщини і Хмельниччини. Тут наші предки селилися «по лісі».

Закарпаття розташоване на схилах Карпатських гір. Нині включає територію Закарпатської області.

Слобожанщина — історичні землі сучасних Харківської та Сумської областей України. Походить від слова «слобода», що означає «поселення» або «вільна земля».

Сіверщина — історичні землі Чернігівської та Сумської областей України. Бере назву від східнослов'янського союзу племен — сіверян.

Наддніпрянщина включає землі Київської, Черкаської, Полтавської областей України. Бере назву від річки Дніпро.

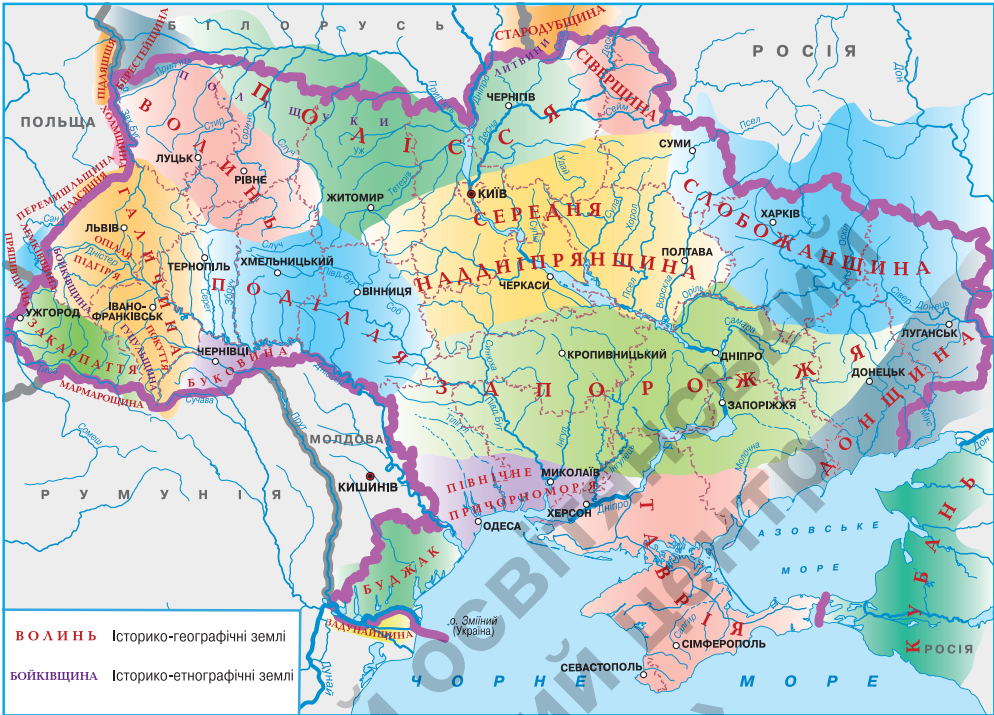
Буковина — історико-географічний регіон між Дністром і верхньою течією річок Прут і Серет. Охоплює землі Чернівецької області. Назва походить від слов'янського слова «бук», оскільки землі були густо вкриті буковими лісами.

Донщина розташована в басейні річки Сіверський Донець, від якої походить назва регіону. Включає землі Луганської та Донецької областей України.

Північне Причорномор'я охоплює територію в межах Одеської, Миколаївської та Херсонської областей.

Поділля включає території Вінницької, Хмельницької та частини Тернопільської областей України. Назва походить від слів «по» та «діл» (*нижня частина; поселення, що розташовані в річкових долинах*).

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ЗЕМЛІ УКРАЇНИ

Діємо: практична хвилинка

Візьміть участь у квесті «Історико-географічними стежками України». За потреби скористайтеся відповідними картами.

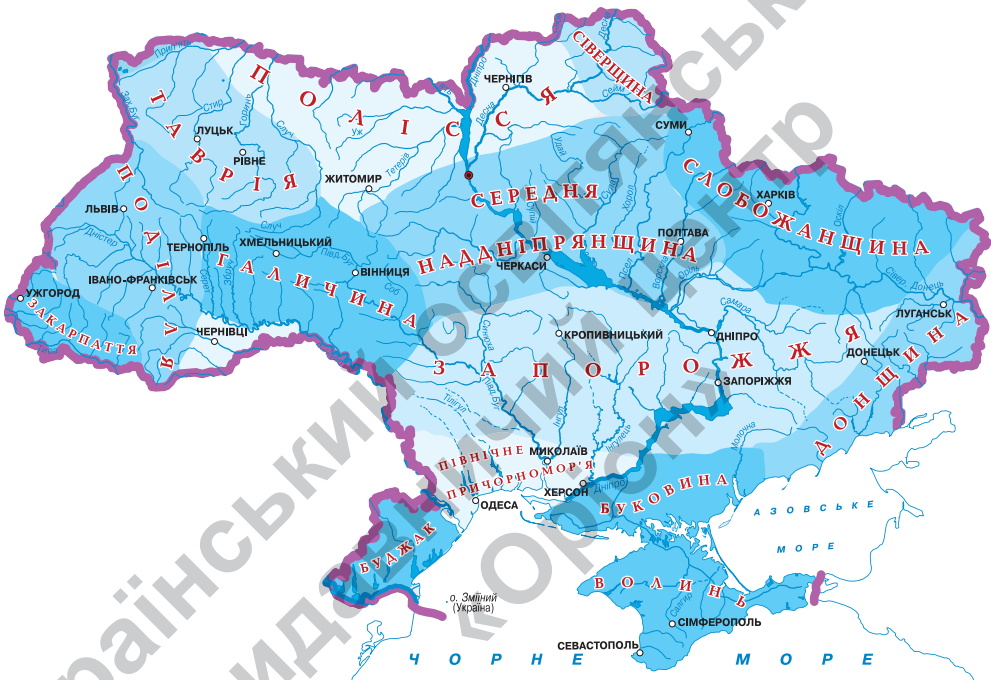
1. Схарактеризуйте адміністративно-територіальний устрій України.
2. Які області розташовані на заході, сході, півночі, півдні та в центральній частині України?
3. Назвіть держави-сусіди України.
4. Покажіть на карті історико-географічні регіони України й визначте їхнє географічне положення.
5. Назвіть історико-географічний регіон, у якому ви живете.
6. Поміркуйте, як створювалася самоназва історико-географічних регіонів.
7. Укажіть історико-географічний регіон, назва якого пов'язана: **а)** з буковими лісами; **б)** з назвою річки; **в)** з горами; **г)** з самоназвою східнослов'янських племен.
8. Назвіть історико-географічний регіон, що включає території таких сучасних областей: **а)** Вінницької і Хмельницької; **б)** Волинської і Рівненської.
9. Назвіть адміністративні області України, що входять до історико-географічних регіонів: **а)** Середньої Наддніпрянини; **б)** Поділля; **в)** Полісся; **г)** Слобожанщини; **д)** Галичини; **ж)** Запорозжя.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «адміністративно-територіальний устрій», «історико-географічний регіон».
2. Назвіть історико-географічні регіони України. Поясніть їхні назви та походження.
3. **Вправа «У чому помилився картограф?».** Розгляньте карту й знайдіть на ній помилки. Допоможіть картографу правильно розташувати назви історико-географічних земель України.

II. Обговоріть у групі

1. Які обставини могли впливати на утворення історико-географічних регіонів України?
2. Як пов'язані між собою історико-географічні регіони й особливості побуту і традицій їхнього населення?

III. Мислю творчо

Уявіть, що ви працюєте в туристичній агенції і вам доручили презентувати її екскурсійні маршрути історико-географічними регіонами. Підготуйте буклет, презентацію, доповідь, портфоліо (на вибір) про регіон, у якому ви живете. Свою роботу представте в класі.

§ 11. ПРАКТИЧНА РОБОТА. КОНТУРНА КАРТА

На які дві групи поділяються карти? Наведіть приклади загальногеографічних і тематичних карт. Що називають легендою карти?

1. ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Діємо: практична хвилинка

Пригадайте визначення поданих у схемі понять: правильно розташуйте порядкові номери тверджень, що розкривають їхній зміст. Виконайте онлайн-вправу «Словник картографа».

Онлайн-вправа
«Словник
картографа»
cutt.ly/yK7i7d9

1. Лінія, що визначає межі держави.

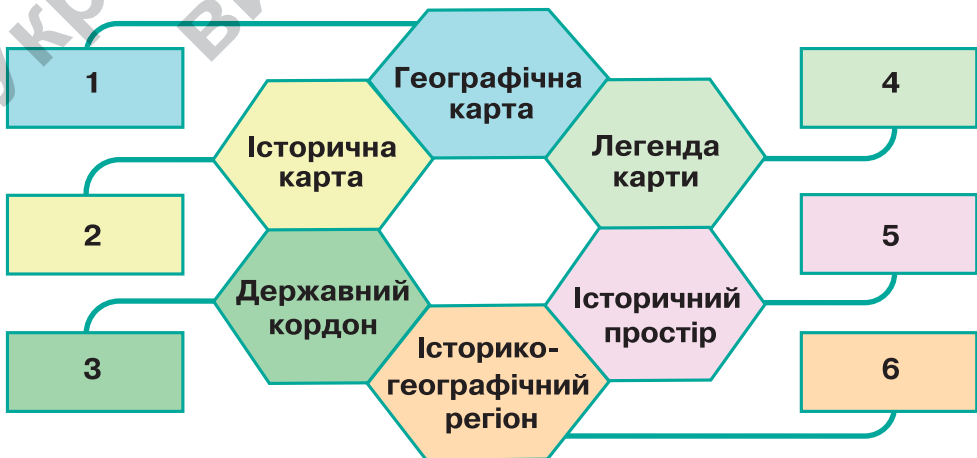
2. Графічне зображення суспільних явищ, які відбулися на конкретній місцевості впродовж певного часу.

3. Карта, що відображає основні елементи місцевості: рельєф, населені пункти, кордони, шляхи сполучення тощо.

4. Умовні символи, що використовуються для пояснення графічної інформації на карті.

5. Територія, де відбувалися історичні події.

6. Територія, яка за історичною долею та особливостями господарської діяльності населення, культурою та традиціями населення є унікальною і самобутньою.

2. ЩО ТАКЕ КОНТУРНА КАРТА. РОБОТА З КОНТУРНОЮ КАРТОЮ

Для того щоб навчитися наносити важливу інформацію на карти, використовують **контурні карти**. Вони призначені для кращого запам'ятовування картографічного змісту, розвивають увагу, сприяють формуванню причинно-наслідкових зв'язків. Контурні карти зазвичай використовують у комплекті з **атласом** — збірник тематичних карт, пов'язаних із матеріалом, який вивчається.

Варто запам'ятати!

Контурна карта — вид географічної карти, що містить лише окремі, основні елементи: координатну сітку, кордони держави.

Атлас — збірник карт.

Історичний атлас — добірка історичних карт.

Географічний атлас — добірка географічних карт.

Перед початком роботи з контурною картою потрібно уважно розглянути її та ознайомитися з відповідною картою в атласі або підручнику. З-поміж основних завдань можуть бути такі: позначити місця історичних подій, нанести назви населених пунктів або нанести населені пункти і підписати їхні назви, заштрихувати історико-географічний регіон тощо. Пам'ятаймо, що контурна карта не є розмальовкою. Недоречно також переносити на неї всю інформацію з підручника або атласу.

Обов'язковою умовою успішного виконання роботи з контурною картою є заповнення відповідного поля для умовних позначень — легенди карти. Роботу виконуйте послідовно; використовуйте для позначень кордонів держав, їхніх столиць, географічних об'єктів, місць історичних подій та іншої інформації кольорові олівці. Після закінчення роботи перевірте ще раз правильність заповнення контурної карти, назву карти й умовні позначення.

Стрімкий розвиток наукових досягнень дозволяє використовувати електронні контурні карти. Їхня зручність пояснюється тим, що це заощаджує час, дозволяє без зайвих зусиль виправляти допущені помилки, а також охайно оформлювати легенду карти.

Діємо: практичні завдання

За допомогою відповідних карт навчального атласу позначте на контурній карті: **а)** держави-сусіди України; **б)** столицю нашої держави; **в)** історико-географічні регіони: Слобожанщину, Наддніпрянщину, Закарпаття; **г)** населені пункти: Черкаси, Миколаїв, Львів, Київ, Одесу; **д)** моря, що омивають Україну.

3. КАРТОГРАФІЧНА ВІКТОРИНА

1. Дайте визначення понять: «контурна карта», «атлас», «історичний атлас», «географічний атлас».
2. Яка інформація міститься на контурній карті?
3. Як правильно працювати з контурною картою?
4. Як контурні карти допомагають вивчати історію?
5. Як пов'язані історичний атлас і контурна карта?
6. Складіть перелік завдань за контурною картою. Запропонуйте виконати їх своїм однокласникам/однокласницям.
7. Поміркуйте над висловом: «Карта — це книга, читати її можуть лише ті, хто вивчив її мову». Поясніть, як ви розумієте його.

§ 12. УРОК УЗАГАЛЬНЕННЯ З РОЗДІЛУ 1. КОНТРОЛЬ І КОРЕКЦІЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ

1. ІСТОРИЧНІ ЗАДАЧІ

1) Знайдіть рішення історичної задачі.

У 2045 р. до н. е. мандрівник вирушив зі стародавнього міста Бібл до міста Сідон. Йому було 35 років. Він мандрував сім років і на восьмий рік нарешті повернувся додому. За рік до початку мандрівки в нього народився син. У якому році народився мандрівник? У якому році мандрівник повернувся до Біблу? Скільки років тоді виповнилося його синові?

2) Видатний гетьман України Богдан Хмельницький очолив національно-визвольне повстання у 1648 р., коли йому виповнилося 52 роки. За 16 років до повстання у Богдана народився син Тиміш, а 1641 р. народився менший син Юрій. У якому році народився Богдан Хмельницький? Скільки років виповнилося Юрію у 1657 р.? Визначте століття, коли відбувалися історичні події.

2. КОНТУРНІ ВІЗЕРУНКИ

Прочитайте уривки з історичних джерел. Позначте на контурній карті назви міст, згадані в текстах. Укажіть історико-географічні регіони, до яких належать ці міста.

Уривок 1. «Заклав князь Ярослав Мудрий місто Київ велике, у якому тепер Золоті ворота, заклав церкву Святої

Онлайн-вправа
«Як пізнають історію»
cutt.ly/0K7owY9

Онлайн-вправа
«Історичний час»
cutt.ly/RK7oiir

Онлайн-вправа
«Роки і століття»
cutt.ly/DX7bxnt

Софії митрополичу, а потім церкву Благовіщення Святої Богородиці...».

Уривок 2. «І подарував Данило Галицький синові своєму місто, яке на його честь назвав Львовом. Збудував Лев для коханої дружини в ньому католицький храм Івана Хрестителя».

Уривок 3. «Чимало версій існує про заснування міста Харкова, що на Слобожанщині. Одна з них пов'язана з міфічним Харьком — першим поселенцем. Дехто стверджував, що Харитон (повне ім'я Харька) був козаком, інші розповідають, що до військової служби він не мав відношення, адже займався пасікою».

Уривок 4. «Про походження назви міста Чернігова точної інформації немає. За однією гіпотезою, з'явилася вона від лісів, що оточували місто та були настільки густими, що видавалися чорними. Існує також припущення, що місто могло бути назване на честь прадавнього народу — чорних клобуків».

Уривок 5. «Містом Жита й Миру його називають не дарма, бо Житомир, що на Поліссі розташований, здавна славився хліборобством. Багато жита достигало в цій місцині. Імовірно, що й назва звідти пішла».

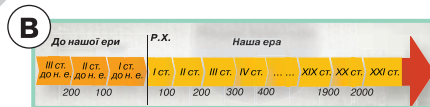
3. ІСТОРИЧНЕ ЛОТО

Зіграйте в історичне лото: установіть логічні пари.

1 Хронологія

2 Народний календар

3 Історичний простір

4 Туристична карта (фрагмент)

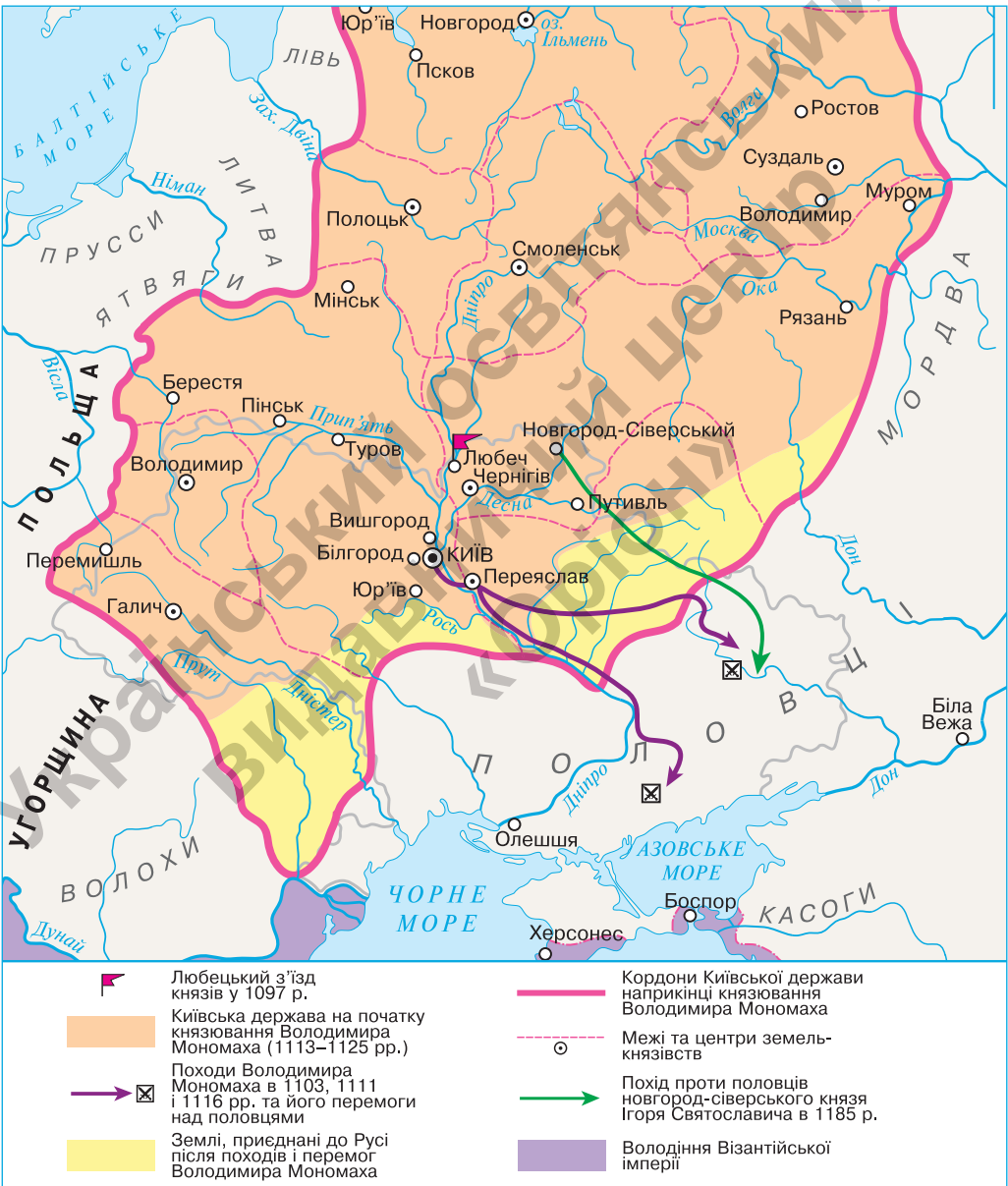
5 Історико-географічний регіон

4. ІСТОРІЯ НА КАРТІ

1. Проаналізуйте історичну карту. Складіть два-три запитання, які розкривають тему карти.

2. Підготуйте історичну розповідь щодо подій, про які інформує ця карта. Презентуйте її на уроці.

КИЇВСЬКА ДЕРЖАВА ЗА ЧАСІВ ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА. БОРЬБА З КОЧОВИКАМИ

РОЗДІЛ 2. ДЖЕРЕЛА ПІЗНАННЯ МИНУЛОГО Й СУЧАСНОГО

§ 13. ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ. НАУКИ, ЩО ДОПОМАГАЮТЬ ВИВЧАТИ ІСТОРІЮ

Як історики досліджують минуле? Що називають історичним джерелом? Які джерела інформації використовують дослідники? Із якими науками пов'язано вивчення минулого?

1. ІСТОРИЧНА ГАЛЕРЕЯ

Діємо: практична хвилинка

1. Розгляньте уважно ілюстрації. Яку інформацію з історії людства можна з них дізнатися?

2. Як ви вважаєте, що може бути джерелом отримання і передачі інформації у вашому житті?

Наскельний малюнок
первісних людей
(XII–VII тис. до н. е.)

Ахіл та Аякс за грою в кості
(чорнофігурна амфора
530–525 рр. до н. е.)

Світлина
«Львів початку ХХ ст.»

Сторінки «Букваря» Івана Федоровича,
надрукованого у Львові (1774 р.)

2. ЯКИМИ БУВАЮТЬ ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА

Діємо: практичні завдання

- Опрацюйте навчальний текст і назвіть види історичних джерел. Поміркуйте, на якому етапі суспільного розвитку переважав кожен із них.
- Наведіть приклади кожного виду історичних джерел, зазначеного в схемі. Запишіть їх у накреслену в зошиті таблицю.

Види історичних джерел

Види історичних джерел	Приклади

Історія — це наука, що займається дослідженням минулого. Будь-який предмет, що нас оточує, може вважатися джерелом, адже він має своє походження, свою історію, однак не кожен із них можна назвати **історичним джерелом**.

Варто запам'ятати!

Історичне джерело — людина чи предмет, що зберігає історичну інформацію.

Історичні джерела поділяють на такі види: **речові**, **писемні**, **усні**, **етнографічні**, **аудіовізуальні** й інші.

До **речових** джерел належать знаряддя праці, предмети побуту, зброя, монети, печатки й інші предмети. Вони дають змогу визначати спосіб господарювання людей у різні часи, досліджувати їхню матеріальну культуру.

Особливе значення мають речові джерела під час дослідження історії первісного суспільства, стародавнього світу й Античності. Знайдені предмети дозволяють відтворювати побут, матеріальну й духовну культуру, господарський світ наших пращурів.

Писемну групу історичних джерел становлять документи, літописи, листи, щоденники, які є свідченням минулого. Чимало писемних джерел містять тексти законів, характеристики правителів держав, перебіг воєнних подій тощо. Інколи опис подій у різних писемних джерелах відрізняється, що спонукає ретельно перевіряти їхню достовірність.

Окрему групу становлять **усні** джерела. Вони охоплюють розповідь очевидців, інтерв'ю та фольклор (казки, міфи й легенди, перекази, народні пісні, прислів'я тощо).

До **аудіовізуальних** джерел належать кіно-, фото-, аудіо-документи, що відповідають темі історичного дослідження.

Про особливості побуту, культури, звичаїв і традицій різних народів можна дізнатися з **етнографічних** джерел. Етнографія (з грец. «етнос» — *народ*, «графо» — *пишу*) — наука, що досліджує культуру й побут народів, їхнє походження, розселення та взаємини з іншими спільнотами.

3. СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Науки, що допомагають історикам вивчати минуле, називаються **спеціальними історичними дисциплінами (СІД)**, кожна з яких вивчає окремий тип історичних джерел.

Цінним речовим історичним джерелом є **монети**. На них часто зображували портрети володарів різних епох, родові знаки, дати виготовлення. Крім того, монети дають змогу дослідити технологію їх виготовлення та зробити висновок щодо рівня розвитку тогочасного господарства.

Досліджує монети окрема дисципліна — **нумізматика**. Найчастіше давні монети знаходять археологи в монетних скарбах. Серед нумізматів скарбом вважається будь-яка кількість монет. Проте історичним джерелом є кожна монета, яку вдалося знайти і дослідити.

На українських землях власні монети з'явилися в X ст. за князювання Володимира Великого, але із грошима наші предки познайомилися значно раніше. Вони користувалися монетами сусідніх держав: арабськими дирхемами, перськими драхмами, візантійськими солідусами та західноєвропейськими динаріями (денаріями).

Діємо: практична хвилинка

Розгляньте зображені монети як історичне джерело. Об'єднайтеся в групи та виконайте дослідницьке завдання. Намагайтеся знайти відповіді на всі пункти схеми-алгоритму.

Златники князя
Володимира (X ст.)

Давньогрецька монета
(близько 345–307 рр. до н. е.)

Скіфська монета
(IV ст. до н. е.)

Сучасна українська монета
(XXI ст.)

Деякі люди, родини мають особливі символи — *герби*, які передавались у спадок від покоління до покоління. Герби можна побачити на монетах, прапорах, предметах побуту, зброї, будівлях, у творах мистецтва. Іноді такі зображення яскраві й складні: леви, що спираються на міські брами, кольорові орли з розпростертими крилами й гострими пазурами тощо. А часом — прості, на основі звичайних геометричних фігур.

Науку, що вивчає герби, називають **геральдикой**. Здавня закладалися правила, за якими створювали герби. Наприклад, основною частиною герба є геральдична фігура, що, як правило, розміщується на щиті. Складовими герба також можуть бути шолом, корона, буралет, нашоломник, намет, мантія, девізна стрічка.

Герб
Хмельницьких

Герб Острозьких
на надбрамному
корпусі
Дубенського замку

Герб
родини
Скоропадських

Шаблон
для власного
герба

» Намалуйте герб своєї родини. Поясніть свій вибір форми щита, значення кольорів, зображень. »

Герб може належати не лише особам та сім'ям, а й більшим спільнотам: підприємствам, містам, регіонам, державам. Символіка спільнот може містити елементи, що повідомляють про вид заняття, історію, цінності.

* Хвилинка на цікавинку

Понад тисячолітню історію має герб України — тризуб. Що саме символізував тризуб, точно невідомо, існують різні версії його тлумачення. Одні в ньому вбачають подобу сокола, інші — якоря, лука та стріл, шолома, сокири або ж рибальської остроги, верхівку хлібного колоса чи символ трьох природних стихій — повітря, води й землі. Проте всі дослідники тризуба одностайні в тому, що він має давнє походження.

Герб України

Державний прапор України

Важливим історичним джерелом і символом є **прапори**. Протягом історії вони були знаком спільноти чи окремої людини, а з утворенням держави — державним символом. Кольори державних прапорів називають національними. Історію та символіку прапорів вивчає історична дисципліна — **вексилологія**.

①

②

③

④

⑤

⑥

Прапори деяких сучасних держав: **1** — Великої Британії, **2** — Німеччини, **3** — Італії, **4** — Польщі, **5** — Румунії, **6** — Франції

1. Розкажіть/дізнайтеся, що символізують кольори Державного прапора України.
2. Підготуйте розповідь про один із зображених прапорів.

Речові джерела досліджують також інші спеціальні історичні дисципліни:

Сфрагістика — вивчає стародавні печатки та штемпелі.

Боністика — досліджує паперові грошові знаки й цінні папери.

Епіграфіка — займається стародавніми написами, які вирізьблені на твердих матеріалах: камені, глині, металі тощо.

Фалеристика — вивчає ордени, медалі та інші нагородні знаки.

Козацька печатка (1592 р.)

Австралійський долар (2006 р.)

Визначте, які СІД вивчають зображені предмети.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Заповніть у зошиті таблицю: розмістіть у її комірки порядкові номери поданих історичних джерел. Зважте на те, що одне джерело може одночасно належати до кількох видів.

- 1 — книга, 2 — легенда, 3 — пісня, 4 — глечик,
 5 — кінострічка, 6 — ікона, 7 — намисто, 8 — рушник,
 9 — свічка, 10 — підручник, 11 — літопис,
 12 — картина, 13 — щоденник, 14 — світлина.

Речові	Писемні	Усні	Етнографічні	Аудіовізуальні

II. Обговоріть у групі

1. Як історичні джерела допомагають вивчати історію?
2. Чи можна досліджувати історію на основі одного джерела?
3. Що спільного, а що відмінного між усними, писемними та речовими видами історичних джерел?
4. Наведіть приклади історичних джерел, які одночасно можуть представляти різні групи.

III. Мислю творчо

Розгляньте зображення паперових грошей. Визначте, в яких країнах світу їх використовують. Назвіть історичних діячів та архітектурні споруди, представлені на купюрах. Підготуйте мініпроект «Банкноти світу».

§ 14. РЕЧОВІ ДЖЕРЕЛА — НАЙДАВНІШІ СВІДКИ МИНУЛОГО. АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Які науки допомагають археологам досліджувати минуле? Чому речові джерела вважають свідками найдавніших часів?

1. РЕЧОВІ ДЖЕРЕЛА

Історія людства бере початок із давніх часів. Їх досліджувати найскладніше. Вони оповиті таємницями, адже про цей історичний період лишилося найменше свідчень.

Писемності тоді ще не було, тож інформацію про давнину історики отримують із речових джерел. Це й залишки будівель і споруд: фортечних укріплень, палаців, храмів. Чимало інформації можна дізнатися і з предметів мистецтва: ювелірних прикрас, скульптур, малюнків і зображень. А найбільше — з предметів повсякденного життя людей: зброї, знарядь праці, монет, посуду, меблів тощо.

Варто запам'ятати!

Речовé джерелó — пам'ятка матеріальної культури, що несе інформацію про певну історичну епоху.

Діємо: практична хвилинка

1. Визначте, до якого виду історичних джерел належать представлені на фото предмети. Які спеціальні історичні дисципліни займаються їх вивченням?
2. Проаналізуйте один із зображених предметів як речове джерело (див. пам'ятку на с. 71).

ПОРЯДОК АНАЛІЗУ РЕЧОВОГО ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА

1. Назва. 2. Знаряддя чи виріб. 3. Час появи. 4. Місце походження. 5. Матеріал/матеріали. 6. Форма та зміст. 7. Призначення. 8. Якість збереження. 9. Власник.

2. АРХЕОЛОГІЯ

Речових джерел зі стародавніх часів лишилося мало. Виготовлені з крихких матеріалів знищили час і природа, а ті, що вціліли, опинилися переважно під землею в невідомих нам місцях. Виявленням і дослідженням речових джерел займається спеціальна історична дисципліна — **археологія**, а учених, які проводять розкопки, називають археологами.

Варто запам'ятати!

Археологія (походить від грецьких слів: «архео» — стародавній і «логос» — слово, учення) — наука, що вивчає історію людства за викопними матеріальними залишками діяльності людей минулих епох.

Матеріальні сліди людської діяльності, які збереглися до наших днів і є важливим історичним джерелом, називають **археологічними пам'ятками**.

Золотий скіфський гребінь
з кургану Солоха, Запорізька
область (IV ст. до н. е.)

Браслет із бивня мамонта
(близько 18 тис. років до н. е.)

Поміркуйте, що може розповісти кожна із цих археологічних пам'яток про життя і вміння людей у давні часи.

Головним методом дослідження археологічних пам'яток є **розкопки**. Важливо правильно визначити місце, де шукати давні речі.

Попередньо здійснюється **археологічна розвідка** — вивчення місця майбутніх розкопок. Застосовується навіть аерофотозйомка, яка дає змогу побачити контури давніх споруд з літака, супутника або дрона. Потім робиться пробний розкоп — вузька траншея, що має показати, чи є в ґрунті цікаві для археолога предмети людської діяльності. Згодом починають розкопки. Якщо пам'ятка міститься під водою, на допомогу приходять засоби підводної археології.

Робота археолога кропітка й потребує обережності. Площу розкопу поділяють на квадрати зі сторонами 10 м і досліджують їх послідовно, ретельно фіксуючи в щоденнику та позначаючи на плані всі знахідки.

Розкопки на стоянці палеоліту
(фото товариства доісторичних
досліджень Ла-Манша,
Велика Британія)

Амфори XIII ст., знайдені
в акваторії Чорного моря
(світлина з архіву центру підводної
археології КНУ ім. Т. Шевченка)

Так були знайдені **стоянки** — місця тимчасового перебування первісних людей. Найдавнішою в Україні є стоянка біля с. Королево на Закарпатті, їй близько 1 млн років.

Речі зазвичай розташовуються у ґрунті **культурними шарами**: найдавніші розміщуються найглибше, а пізніші за часом — ближче до поверхні.

Знайдені речі досліджують у спеціальній лабораторії. Там встановлюють їхній вік і призначення, ретельно описують і роблять висновки. На вік предмета вказують різні ознаки:

матеріал виготовлення, форма, місце знахідки, хімічний аналіз ґрунту, схожість з іншими подібними предметами. Споріднені археологічні знахідки поєднуються поняттям **археологічна культура**.

* Хвилинка на цікавинку

Іноді про можливі місця розкопок повідомляють писемні джерела. Наприклад, у поемі «Іліада» давньогрецького поета Гомера розповідається про облогу міста Троя. Тривалий час це вважалося вигадкою, допоки в ХІХ ст. німецький археолог Генріх Шліман не знайшов залишки Трої на території сучасної Туреччини, скориставшись «підказками Гомера».

Руїни стародавнього м. Троя (засноване в ІІІ тис. до н. е.) в Туреччині

Ті предмети, які можливо відновити, **реставрують** — збирають з дрібних фрагментів і надають первісної форми. Такі речі передають на зберігання до музеїв.

Варто запам'ятати!

Культурний шар — шар ґрунту, у якому виявлено сліди життєдіяльності людини. Кожний шар відповідає певному історичному часу.

Археологічна культура — група споріднених речових пам'яток, знайдених під час розкопок, що належать до одного історичного часу, мають спільні риси й поширені на одній території.

Діємо: практична хвилинка

Уявіть, що ви вирушаєте в археологічну експедицію. «Зберіть» до рюкзака речі, необхідні для археологічних розкопок. Поясніть їхнє призначення.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «археологія», «археологічна пам'ятка», «археологічна культура», «культурний шар».
2. Про які особливості способу життя давніх людей можна дізнатися за речовими джерелами? У чому полягають труднощі їх вивчення?
3. У чому цінність археологічних досліджень для вивчення минулого?

II. Обговоріть у групі

Чому археологію називають «історією з лопатою»?

III. Мислю творчо

Археологічні дослідження розширили уявлення суспільства про культуру та традиції давніх людей. Найзагадковішими з них є «**Сім чудес стародавнього світу**». Розгляньте ілюстрації. Поцікавтеся історією археологічних досліджень одного із чудес. За допомогою пам'ятки (с. 71) та додаткових джерел інформації проаналізуйте його як речове джерело.

Піраміда
Хеопса

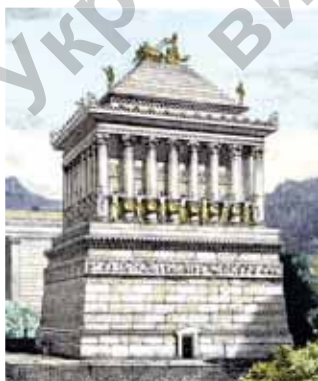
Колос
Родоський

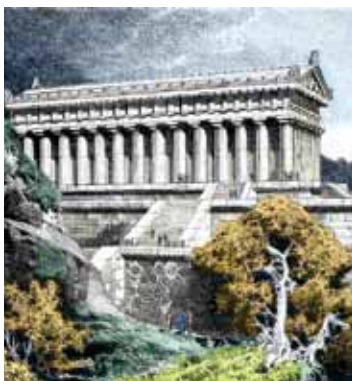
Олександрій-
ський маяк

Статуя Зевса
в Олімпії

Мавзолей
у Галікарнасі

Храм
Артеміди

Сади
Семіраміди

§ 15. ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА — НАЙВАЖЛИВІШІ СВІДКИ МИНУЛОГО

У який спосіб люди обмінюються інформацією? Чому писемні джерела є важливими для вивчення минулого? Що означає вислів «читати історію»?

1. КОЛИ ТА ЯК ВИНИКЛИ ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА

Із різних видів історичних джерел дослідники найчастіше використовують **писемні**. Писемність є однією з ознак виникнення цивілізації.

Варто запам'ятати!

Писемне джерелó — матеріальний об'єкт, на якому здійснено запис інформації.

Шлях людства до появи писемності був довгим. Найдавнішим письмом історики вважають **пиктографічне**, або **малюнкове письмо**, коли за допомогою малюнків-пиктограм передавали загальний зміст вислову. Але така передача інформації була приблизною та часто незрозумілою, оскільки точно «прочитати» знакове повідомлення могли лише автор чи авторка знаків. З часом пиктограми почали спрощувати, і вони ставали несхожими на предмети, які зображували. Окремі пиктограми позначали склади слів. Так з'явилися ієрогліфи в давніх єгиптян і китайців, клинопис — у Месопотамії. Ієрогліф — знак, який позначає слово чи поняття. Таких знаків було понад 700, вивчити їх досить складно, тому і письменних людей було небагато.

Необхідність мати для кожного слова окремий символ змушувала писця пам'ятати тисячі знаків. Фінікійці, які жили на Близькому Сході, спростили письмо і почали позначати окремими знаками кожен приголосний звук. Так вони винайшли літери та алфавіт. Лише в X ст. до н. е. у стародавніх фінікійців виникла абетка — літери для позначення звуків.

Таке письмо називають *літерно-звуковим*, або *абетковим*. На його основі і сьогодні побудовані абетки всіх європейських мов. Творцями слов'янської абетки, що лежить в основі сучасної української, є просвітителі **Кирило і Мефодій**. Від імені Кирила цю абетку називають *кирилицею*, а літери — кириличними.

А	Б	В	Г	Д	Є	Є
Азь	Боги	Вѣди	Глаголи	Добро	Есть	Есмь
Ж	З	З	И	І	Ї	Ї
Животь	Съло	Земля	Иже	Іжеи	Їнть	Гервь
К	Л	М	Н	О	П	Р
Како	Людіе	Мыслье	Нашъ	Огъ	Покон	Ръци
С	Т	У	У	Ф	Х	Ѡ
Слово	Твѣрдо	Укъ	Оукъ	Фертъ	Хъръ	Отъ
Ц	У	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь
Ци	Чърваль	Ша	Шга	Еръ	Еры	Ерь
Ѡ	Ю	Ѡ	Ѡ	Ѡ	Ѡ	Ѡ
Ѡтъ	Юнь	Ѡръ	Ѡдо	Ѡм	Ѡнь	Ѡдь
Ѡ	Ѡ	Ѡ	Ѡ	Ѡ	Ѡ	Ѡ
Ѡта	Ѡга	Ѡси	Ѡси	Ѡита	Ѡжца	Ѡжа

Кирилична абетка

Aa	Bb	Cc	Ćć	Dd	Ee	Ff
Aa	Bb	Cc	Čč	Dd	Ee	Ff
Gg	Ġġ	Hh	Ii	Jj	Kk	Ll
Gg	Ġġ	Hh	Ii	Jj	Kk	Ll
Mm	Nn	Oo	Pp	Rr	Ss	Śś
Mm	Nn	Oo	Pp	Rr	Ss	Śś
Tt	Uu	Vv	Yy	Zz	Žž	'
Tt	Uu	Vv	Yy	Zz	Žž	'
Я - Ja*	я - ja**	Є - Je*	є - je**			
Ю - Ju*	ю - ju**	Ї - Ji				

Латинська абетка

» Як змінювалося письмо протягом часу? Чому люди намагалися його вдосконалити? »

Упродовж історії люди використовували для письма різні матеріали. Найдавніші тексти писали на камінні, дерев'яних чи глиняних табличках, кістках. У Давньому Єгипті використовували *папірус* — матеріал, виготовлений із сушеного очерету. Пізніше винайшли *пергамент* — матеріал з обробленої шкіри молодих тварин. Тільки в XII ст. до Європи з Китаю потрапив *папір*, який поступово став головним матеріалом для писемності.

Дослідженням давніх рукописів займається спеціальна дисципліна — *палеографія*. Вона досліджує матеріали, на яких написані тексти; написання літер, фарби та чорнила, використані автором.

Цікавим напрямом роботи палеографів є *криптографія*. Ця наука допомагає ученим розшифровувати закодований у символах текст, оскільки чимало інформації дбайливо оберігали від сторонніх осіб.

Діємо: практичні завдання

1. Визначте хронологічну послідовність представлених писемних джерел.
2. Користуючись матеріалами параграфу, укладіть карту пам'яті про види письма та історичних документів.

Сувій папірусу

Паперова книга

Книга з пергаменту

Розетський камінь (фрагмент)

2. ВИДИ ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛ

Тексти, з якими працюють історики, називають **історичними документами**. Особливе місце серед них займають **актові матеріали** — тексти, укладені від імені держави чи іншої офіційної організації. У давнину найбільше записів робили за наказом володарів і для потреб управління державою. Такі тексти часто карбували на камінні, щоб «увічнити» важливу для підданих інформацію. Актівими матеріалами є закони, укази, розпорядження центральної і місцевої влади, судові рішення, міждержавні угоди. Ці документи є цінним джерелом для дослідження минулого, оскільки безпосередньо свідчать про те, яким було життя в часи, коли їх створено. Актіві матеріали дають змогу встановити, якими були відносини між людьми та владою, як вони змінювалися із часом. За ними можна дослідити умови господарювання та культурного життя людей, їхні права й обов'язки, описати

побут людей у різні часи. Одним із перших актових матеріалів на території України вважається «Руська Правда», створена за дорученням князя Ярослава Мудрого в XI ст.

Сторінка «Руської Правди»
Ярослава Мудрого (XI ст.)

Стела, на якій містяться записи
фараона Пепі II про звільнення від
податків священників храму Міна
(близько 2229–2169 до н. е.)

» Чому, на вашу думку, актові матеріали становлять особливу цінність для вивчення минулого? »

До історичних документів належать **оповідні матеріали**: хроніки, мемуари, біографії, листи, щоденники, науково-популярна чи художня література. Найдавнішими з таких матеріалів є біографії видатних осіб, укладені античними істориками, і середньовічні **хроніки**, які на наших землях називали **літописами**.

Варто запам'ятати!

Хроніка (літопис) — історико-літературний твір, у якому оповідь про історичні події вели послідовно за роками. Перший літопис, створений на українських землях, дістав у істориків назву «**Повість минулих літ**».

Увагу істориків привертають також **мемуари** — спогади про реальні події минулого, учасником яких був автор.

Працювати з писемними джерелами складно. Історик/історикиня має знайти й виокремити з різних текстів важливу інформацію, зіставити її з відомостями з інших джерел, побачити суперечності, встановити достовірність документа,

час і місце його створення, перевірити дані про автора тощо. Складність такого дослідження полягає ще й у тому, що минуле в оповіді завжди представлено в баченні автора й відображає його особистість. До того ж кожний різновид оповіді виконує своє призначення. *Художні твори* покликані насамперед зацікавити читача, для цього автор може фантазувати, вигадувати персонажів чи події, домислювати перебіг реальних подій. *Мемуари* зазвичай звеличують автора або виправдовують його поведінку. *Хроніки й літописи* відображають політичні й релігійні погляди літописця. Та й не завжди ця людина справді на власні очі бачила те, про що пише. Тож не дивно, що про одну й ту саму подію різні джерела можуть розповідати по-різному, а інколи їхні свідчення суперечать одне одному, бувають упереджені й недостовірні.

Писемні джерела є найважливішими для історика: вони дають найбільше інформації та найкраще розкривають світогляд людини певної історичної епохи. Завдання історика — вивчити інформацію з різних джерел, проаналізувати її та відтворити вірогідний перебіг подій.

ПОРЯДОК АНАЛІЗУ ПИСЕМНОГО ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА

1. Про що йдеться в документі чи уривку з нього?
2. Коли і де відбулися описані події?
3. Ким був/була автор/авторка документа? Як він/вона ставиться до подій або історичних діячів, про які розповідає?
4. Для кого написаний цей документ? Яку мету ставив/ставила автор/авторка під час його створення?
5. Що можна довідатися з документа про історичний період за описаними в ньому подіями?
6. Наскільки джерело збагатило ваші уявлення про ті часи, коли його було створено?
7. Висловіть своє ставлення до описаних подій або діячів.

За послідовністю появи інформації щодо історичної події джерела поділяються на первинні і вторинні. ***Первинне***

джерело — це початкове джерело інформації, першоджерело, наприклад, щоденник очевидця/очевидиці подій, іноді літопис чи хроніка. **Вторинне джерело** — це праці дослідників/дослідниць, які вивчали першоджерела, а тепер пояснюють та коментують їх.

Писемні історичні джерела продовжують створювати на наших очах. Це друковані або інтернет-видання газет, журналів, книжок, дописи в соціальних мережах. Цей підручник теж є писемним джерелом. Щоправда, історичними всі ці джерела стануть згодом. А поки що ми називаємо їх **джерелами інформації**.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «піктограма», «ієрогліф», «палеографія», «криптографія», «хроніка», «літопис», «мемуари».
2. Які види писемності вам відомі? Коли і де вони виникли?
3. Які писемні джерела називають первинними, а які — вторинними? У чому їх відмінність?

II. Обговоріть у групі

Ознайомтеся із уривками історичних джерел. Яке з них є первинним, а яке — вторинним? У який спосіб це можна визначити?

1. «І став княжити Володимир у Києві один. І поставив він кумири на пагорбі, поза двором теремним: Перуна дерев'яного, і Хорса, і Дажбога, і Стрибога, і Сімаргла, і Мокош».
2. «Утвердившись на посаді князя, Володимир узявся за релігійні зміни у Русі-Україні. Поставили за його наказом на пагорбі язичьких богів».

III. Мислю творчо

Прочитайте й проаналізуйте за планом (с. 79) українську народну легенду про Змієві вали. Висловіть припущення щодо достовірності поданого джерела. Підготуйте презентацію про Змієві вали.

Легенда про Змієві вали
cutt.ly/e6d3uVx

§ 16. ПРО ЩО РОЗПОВІДАЮТЬ УСНІ ДЖЕРЕЛА

Звідки люди дізнаються про народні традиції та звичаї? Як пов'язані фольклор та історія? Чи можна вивчати історію за усними джерелами?

1. ФОЛЬКЛОР. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕКАЗИ Й МІФИ

До виникнення писемності люди зберігали свій досвід і передавали його наступним поколінням в усному слові: *міфах*, *казках*, *переказах*, *легендах*, *піснях*, *загадках*, *прислів'ях і приказках*. Усе це — усні історичні джерела, які ще називають *усною народною творчістю*, або **фольклором**.

Варто запам'ятати!

Фольклор походить від англ. folk-lore, що в перекладі означає «народна мудрість», «народні знання».

Фольклор — цінне історичне джерело. *Прислів'я і приказки* містять інформацію про тогочасні норми моралі й поведінки. *Обрядові пісні* розповідають про господарську діяльність, звичаї та вірування. *Казки* — про бачення людьми світу, їхні бажання і мрії.

Деякі *перекази* потрапили на сторінки літописів. Зокрема, з «Повісті минулих літ» до нас дійшла легендарна оповідь про заснування міста Києва полянським князем Кием та його братами й сестрою. Довгий час історики висловлювали сумнів щодо правдивості літописного переказу. Проте сьогодні поширена думка про те, що легенда має історичне підґрунтя, а Кий був реальною особою — полянським князем, який жив близько 1500 років тому. Імена інших засновників Києва — братів Щека і Хорива та сестри Либідь — зберігаються в назвах київських річок, пагорбів, вулиць: річка Либідь, гори Щекавиця та Хоревиця.

Упродовж історії поряд із правдивим описом подій в оповідях з'являлися вигадки. Щоб відновити події минулого, історик доводиться відділяти правду від фантазії.

Поміркуймо!

1. Дізнайтеся та перекажіть у класі легенду про заснування Києва.
2. Які риси характеру, чесноти засновників столиці зобразили автори картини й монумента?

Щек, Кий,
Либідь і Хорив
(художник —
Олександр
Мельник, 2009 р.)

Пам'ятник-фонтан
засновникам Києва
на Майдані
Незалежності
(скульптор —
Анатолій Куц,
2001 р.)

Цінну інформацію про життя за доби існування Русі-України містять **билини (старини)**, у яких ідеться про богатирів — оборонців рідної землі. Билини є прикладом історичних переказів — народних оповідей про славетні події, свідками яких були наші предки.

Окремим видом усних історичних джерел є **міфи**. Давні люди за допомогою фантазії намагались пояснити походження Всесвіту, появу людини, тварин, причини явищ природи, зародження землеробства й ремесла. У міфах діють боги і

герої, схожі на людей, які наділені надприродними силою і можливостями.

Варто запам'ятати!

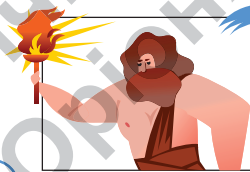
Міф — старовинні оповіді про походження Всесвіту й людини, спроба пояснити незрозуміле в навколишньому світі діями надприродних сил.

Чому ж ми вважаємо міф джерелом знань про минуле? Річ у тім, що поряд з вигадками міфи містять відомості про спосіб життя людей, знаряддя праці, заняття та деякі справжні події в житті суспільства, хоча й передані у фантастичній формі. Наприклад, міф про всевітній потоп є перебільшеним відображенням природної катастрофи, що відбулася у стародавні часи. У різних народів цей міф має власну інтерпретацію (опис події), що свідчить про неможливість дослідження історії виключно на основі міфів.

Слово «міф» іноді вживається в переносному значенні: ним називають щось вигадане, неіснуюче, фантастичне або й умисно неправдиве чи перекручене. Такі «міфи» історики повинні спростовувати.

Люди жили у темряві

Титан Прометей вирішив допомогти людям

Бог Зевс не хотів давати людям вогонь

Життя людей змінилося, коли вони отримали вогонь

Бог Зевс страшенно розгнівався на Прометея...

1. Роздивіться комікс, який розповідає початок грецького міфу про Прометея. Дізнайтеся продовження міфу і перекажіть його в класі.
2. Поміркуйте, яка основна ідея міфу. Що, на вашу думку, стало причиною його виникнення?

2. ІСТОРИЧНІ ДУМИ Й ПІСНІ

Кобзар

Важливим джерелом усної народної творчості в Україні є **історичні пісні й думи**. Думами називають усні поетичні твори про важливі події та видатних діячів української історії, що виконували під музичний супровід на бандурі, кобзі або лірі мандрівні **співці-кобзарі**. Переважно у них йдеться про історію українського козацтва. Більшість кобзарів самі були колишніми козаками, що провели молодість на Січі, брали участь у козацьких походах. Кобзарями чи лірниками вони найчастіше ставали після того, як втратили зір під час воєнних дій або в неволі.

» Прослухайте думу «Козак Голота». Які події вона відтворює?

Дума «Козак Голота»
cutt.ly/qK7oWbu

Дмитро «Байда»
 Вишневецький
 (художниця —
 Наталія Павлусенко)

Героєм історичної «Пісні про Байду» є український князь-гетьман Дмитро Вишневецький. Він відомий тим, що в 1556 р. на острові Мала Хортиця, що лежить у нижній частині течії Дніпра (нині в м. Запоріжжі), заснував замок-фортецю. Це укріплення вважають прообразом першої Запорозької Січі. В одному з походів у володіння кримського хана Дмитро Вишневецький потрапив у полон і був переданий туркам. Там, за свідченнями очевидців, «його... скинули з вежі на гаки, вмуровані в стіни біля морської затоки дорогою з Константинополя до Галати. Зачепившись

ребром за гак, жив у такому стані три дні, поки турки не вбили його з лука за те, що ганив їхню віру». За легендою, султан Сулейман I, вражений мужністю і презирством до смерті українського князя, запропонував йому помилування в разі, якщо той перейде на службу до султана. Але Вишневецький волів краще загинути, ніж зрадити. Саме про ці події розповідає історична пісня.

1. Послухайте «Пісню про Байду». Подумайте, чи можна вважати її історичним джерелом.
2. За допомогою додаткових джерел інформації підготуйте повідомлення про Дмитра Вишневецького.

«Пісня про Байду»
cutt.ly/yK7oPIR

ЯК ОПРАЦЮВАТИ ПАМ'ЯТКУ ФОЛЬКЛОРУ

1. Якою є тема твору? Про кого або про що в ньому розповідається?
2. Яким є ставлення автора/авторки до героїв/подій твору?
3. До яких верств населення належать герої твору й особи, до яких звертається автор/авторка?
4. У якій місцевості відбуваються події? Які географічні назви згадуються?
5. Про який історичний період розповідається у творі? Що про це відомо з тексту?
6. Що в творі є відомостями про подію, а що — її оцінкою автором/авторкою?
7. Що свідчить про правдивість чи вигаданість описаних подій?

3. «УСНА ІСТОРІЯ»

Усні історичні джерела існують і в наш час. Важливими свідченнями про минуле є *спогади людей*. Очевидці подій розповідають про них, ніби повторно переживаючи їх у своїй уяві. На підставі своїх спогадів вони роблять висновки та

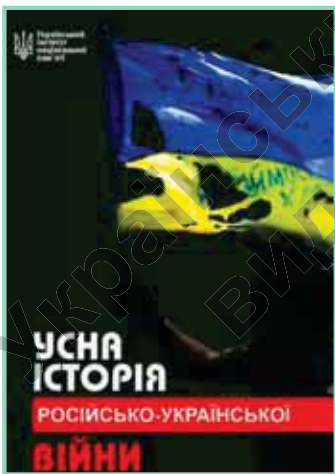
планують майбутнє. Але перед істориком завжди постає питання: *«Якою мірою можна довіряти пам'яті свідків? Чи завжди людська пам'ять достовірно відтворює минуле?»* Адже кожна людина сприймає та переживає події по-своєму і має власне ставлення до них. Кожен свідок має власне бачення подій і свою думку про них. Тож спогади — це лише створені людьми **образи подій**, їхнє уявлення про те, що вони бачили, чули, відчували.

Але коли спогадів збирається багато, виникає можливість їх зіставити. Така робота вже може створити об'єктивнішу картину історичних подій. Так звана **усна історія** — важливий сучасний напрям історичної науки. Спогади пересічних людей є важливими для розуміння історичної епохи, у яку вони жили.

Варто запам'ятати!

«**Усна історія**» — спогади очевидців чи безпосередніх учасників історичних подій.

Діємо: практичні завдання

У 2021 р. Українській інститут національної пам'яті презентував онлайн-ресурс «Архів усної історії». Це перший в Україні політематичний онлайн-архів усних спогадів, який надає вільний доступ до зібраних відео- та аудіоінтерв'ю.

Збір свідчень про різні події новітньої історії, зокрема Революцію гідності та сучасну російсько-українську війну, інститут розпочав навесні 2014 р. За сім років вдалося зібрати в архіві понад 1600 інтерв'ю різної тематики, у тому числі записів, здійснених іншими установами, організаціями та приватними дослідниками й переданих інституту для зберігання та оприлюднення.

Поміркуйте, наскільки важливим для сучасності є створення таких ресурсів і зібрання свідчень. Чи можна вважати свідчення очевидців історичними джерелами? Як їх перевірити?

Архів усної історії
cutt.ly/e6d3cx9

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «фольклор», «історичний переказ», «міф», «історична пісня», «усна історія».
2. Поясніть, чому казки та міфи можна вважати історичними джерелами.

II. Обговоріть у групі

1. У чому полягає складність роботи історика з усними джерелами? Чи всім їм можна довіряти? Наведіть приклади фейклору.
2. Чому спогади очевидців подій можуть істотно відрізнятись? Як відшукати істину?

Фейклор — недостовірний, неправдивий фольклор.

III. Мислю творчо

1. Підготуйте доповідь: «Історія України в пам'ятках фольклору».
2. Ознайомтеся із історичною народною піснею «За Сибіром сонце сходить» і схарактеризуйте її як пам'ятку фольклору (скористайтесь пам'яткою на с. 85).

Пісня «За Сибіром сонце сходить» (тривалість 02 хв 31 с)
cutt.ly/2wy9vYbe

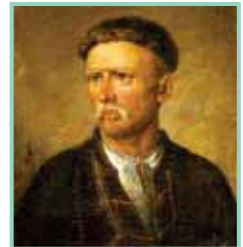
3. Ознайомтеся із історичною довідкою й перегляньте фільм. Визначте, яка інформація з життя Устима Кармалюка є вірогідною, а яка має ознаки фольклору? Чому У. Кармалюка називають «суперменом з Вінничини»?

Коли Устима Кармалюка вперше піймали, йому пощастило. Суд повіту, де він нищив маєтності панів, не встиг відправити опис дій Кармелюка, і його відправили до Криму, а не до Сибіру, по дорозі він втік.

Коли Устима Кармалюка піймали вдруге, йому черговий раз пощастило. Олександр I видав свій маніфест про амністію, і смертну кару Устиму замінили на заслання до Сибіру.

Кармелюка вбив із засідки шляхтич Рутковський. Стріляли, говорить переказ, не кулею, а срібним гудзиком — тільки так можна убити характерника, тобто чаклуна, яким вважали отамана.

Анімаційний фільм
 «Супермен з Вінничини»
 (тривалість 03 хв 54 с) cutt.ly/Xwy9vXg5

Портрет
 Устима
 Кармалюка
 (художник —
 Василь Тропінін)

§ 17. ПОБАЧЕНА Й ПОЧУТА ІСТОРІЯ. ІСТОРИЧНА ІНФОРМАЦІЯ В ІНТЕРНЕТІ

Що допомагає людині відтворити побачене, свої враження, почуття? Хто і коли «оживив» картинку? Чи можна почути та побачити історію?

1. ЩО ТАКЕ ВІЗУАЛЬНІ Й АУДІОВІЗУАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА

Важливими для історика є людські витвори, які відображають почуття та емоції наших предків. Картини, малюнки, музичні твори, фотографії, фільми, відеоролики дають змогу зануритися у світогляд тогочасної людини, детальніше вивчити її повсякденне життя. Ці твори поділяють на **візуальні** (лише зображення), **аудіоджерела** та **аудіовізуальні джерела** (до зображення додається звук).

Дитячі ігри (художник — Пітер Брейгель Старший, 1560 р.)

» Яку інформацію про дозволя дітей у середні віки «розповів» автор картини? »

Варто запам'ятати!

Візуальні (зображувальні) джерела — пам'ятки матеріальної культури різних епох (малюнки, скульптура, живопис, плакати, фотографії).

Аудіовізуальні джерела (кіно- й відеодокументи) містять одночасно зображення і звуковий супровід.

Візуальні джерела складні для вивчення — вони втілюють почуття та бачення свого творця, тож досліднику/дослідниці треба насамперед зрозуміти задум автора. До того ж впевненим у правильності свого розуміння не можна бути ніколи, точно це знав лише автор.

Робота з візуальним джерелом передбачає три етапи: опис самого джерела, встановлення його задуму та виокремлення необхідної історичної інформації про досліджувану епоху.

Хлопчик із дзигією
(художник — Жан-Батист Шарден, 1738 р.)

ЯК ДОСЛІДИТИ ВІЗУАЛЬНЕ ДЖЕРЕЛО

1. Уважно розгляньте представлене джерело.
2. Висловіть припущення, який задум втілив/втілила автор/авторка, створюючи його.
3. На яких деталях акцентує увагу автор/авторка?
4. Схарактеризуйте риси характеру/настрій зображених людей, їхній одяг, предмети побуту, інтер'єр.
5. Визначте орієнтовний час створення джерела та інформації, яку в ньому відображено.

2. ІСТОРІЯ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ

Малюнки — одне з найдавніших історичних джерел, перші з них з'явилися за первісних часів. Їх виявляють на стінах печер, на кістках, камінні. Первісні люди відображали важливі моменти свого життя — полювання, сільськогосподарські роботи, магичні обряди. Поширеним візерунком був

орнамент. Наприклад, давні трипільці, що жили на українських землях, орнаментували свій посуд зображеннями, які символізували сонце, воду, рослини.

За Античності винайшли більш досконалі художні техніки — **фрески, мозаїки та вітражі.** З'явилися **картини.**

Орнамент — візерунок з геометричних фігур або рослин.

Фреска — картина, написана фарбами по вологій штукатурці.

Мозаїка — зображення або візерунок, зібраний з кольорових шматочків скла або камінців.

Вітраж — сюжетна декоративна композиція з кольорового скла та інших матеріалів, що пропускають світло.

Картина — зображення фарбами на полотні, картоні, дошці тощо.

1

Наскельний малюнок з печери Альтаміра в Іспанії (бл. XIV–XII тис. до н. е.)

2

Давньоримська мозаїка з Дому гладіаторів, Куріон, Кіпр (близько III ст. н. е.)

3

Посуд трипільців (V–IV тис. до н. е.)

4

Богоматір «Оранта», мозаїка Софійського собору в м. Київ (XI ст.)

5

Римська фреска (40–30 рр. до н. е.)

6

Вітраж Аугсбурзького собору (кінець XI ст.)

1. Розташуйте представлені джерела у хронологічній послідовності.
2. Про які особливості різних епох вони свідчать?

У середньовіччі найпоширенішими зображеннями були *ікони* та *книжкові мініатюри* переважно релігійної тематики.

Пересопницьке Євангеліє
(1556–1561 рр.)

Книга Йова
(кінець XI ст.).
Монастир
Святої Катерини
на Синаї.
Діти Йова
на пиру

Дорогобузька ікона
Богородиці
(остання третина
XIII ст.)

Свенська ікона Богородиці
з Антонієм і Феодосієм
Печерським

Ікона «Покрова
Богородиці»

» Схарактеризуйте одне з представлених візуальних джерел (на вибір), користуючись пам'яткою на с. 89. »

Художники Нового часу (кінець XV — початок XX ст.) створили нові жанри живопису: *портрет*, *пейзаж*, картини на побутові теми, не пов'язані з релігією. Зародилося мистецтво *гравюри*.

▶▶▶ **Портрét** — мальоване, скульптурне або фотографічне зображення людини.

Пейза́ж — художній твір, об'єктом зображення якого є природа.

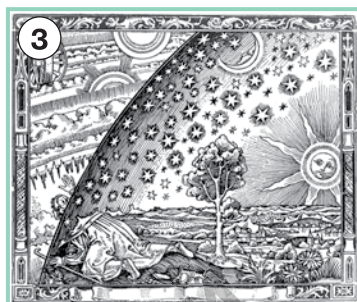
Гравію́ра — відбиток на папері малюнка, який був попередньо вирізьблений на спеціальній дошці.

1
Із янголом на плечі
(художник —
Юрій Журка)

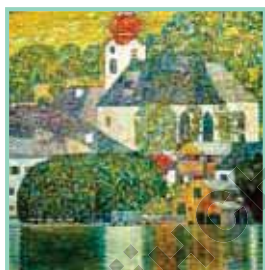
2
Три сестри Робінсон
(художник — Джордж
Теодор Бертон)

3
Мандрівник, який
визирає за небосхил
(невідомий автор)

»» Визначте, до якого жанру живопису належать подані зображення. »»

Головною перевагою картини довгий час вважали точність зображення навколишнього світу. Але після винайдення фотографії художники почали віддавати перевагу власному баченню світу.

Церква в містечку
Унтерах (художник —
Густав Клімт, 1916 р.)

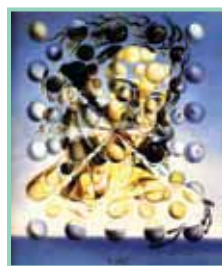
Хліб і ваза з фруктами
на столі (художник — Пабло
Пікассо, 1909 р.)

Супрематизм
(художник —
Казимир Малевич,
1916 р.)

Краєвид
(художник — Осип Васьків,
1914–1920 рр.)

Галатея зі сферами
(художник —
Сальвадор Далі,
1952 р.)

»» Що, на вашу думку, художники-модерністи хотіли передати своїми картинами? »»

Цінним історичним джерелом є *плакати* і *карикатури*. Вони передають ставлення автора до тих або інших подій і впливають на думки великої кількості людей завдяки значному поширенню.

Політична карикатура на правосуддя (автор — Олексій Кустовський, 2021 р.)

Плакат «Ми незламні!» (автор — Юрій Нерослік, 2022 р.)

» Для чого, на вашу думку, створюються такі зображення? Якою є позиція їхніх авторів? Чи легко її зрозуміти? Чому? »

3. ФОТО -, КІНО-, ВІДЕОДОКУМЕНТИ

У ХІХ ст. французький винахідник Жозеф Ньєпс винайшов фотокамеру та створив перші світлини. Невдовзі це відкрило шлях до винайдення кіноапарата й першої кінозйомки, яку здійснили брати Люм'єр. З часом фотоапарати з'явилися у кожній родині. Сімейні фотоархіви є важливим джерелом не тільки для історії свого роду, а й для історії певної епохи.

Фото — свідок минулого, який здатний чимало розповісти історикам. Дослідники створюють тематичні фотоальбоми, завдяки яким можна побачити такі деталі подій, на які не звертали уваги в письмових джерелах.

Ускладнює роботу з фотодокументом відсутність пояснювального тексту — багато чого дослідник/дослідниця має зрозуміти сам/сама. Цього недоліку позбавлені кіно- й відеодокументи — більшість із них має сюжет й авторський текст, зображує події в певній послідовності. До зображення додається звук — так візуальне джерело стає **аудіовізуальним**. Кіно-, фото- й відеодокументи часто розповідають про події більше, ніж їхні учасники.

Поміркуймо!

1. Як поява фотографії і кіно вплинули на дослідження історії?
2. Чому кіно- та фотодокументи є важливими для вивчення історії? Чи можна їм повністю довіряти?
3. Чим документальне кіно відрізняється від художнього?

Перша фотокамера

Сучасна кінокамера

Кінокамера 1925 р. випуску

ПОРЯДОК ДОСЛІДЖЕННЯ ФОТОДОКУМЕНТА

1. Коли і де зроблено фото? За якими ознаками можна визначити місце і час зйомки?
2. Скільки людей зображено на світлині? Якого вони віку та статі?
3. Що роблять люди, зображені на світлині? Які почуття вони виражають?
4. Що можна сказати про їхній зовнішній вигляд, одяг, оздоблення приміщення?
5. Чи достатньо інформації для підтвердження зроблених припущень?
6. Який образ намагався/намагалась донести до нас автор/авторка світлині?

4. ІНТЕРНЕТ ЯК ІНФОРМАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Наприкінці ХХ ст. з'явилася світова мережа «Інтернет», яка створила єдиний для більшості світу інформаційний простір. Сталося це завдяки винайденню нових засобів передачі інформації. Інтернет має систему пошуку, поширення і використання інформації. Через нього стало можливим отримати доступ до більшості писемних й аудіовізуальних джерел.

Але тут треба бути обережними. *Інтернет не є самостійним джерелом інформації і не може бути заміною іншим інформаційним джерелам, зокрема історичним.* По-перше, він містить не всю необхідну інформацію, багато важливих джерел у ньому відсутні. По-друге — інформація в інтернеті не завжди достовірна, адже її може створити й поширити будь-хто.

Водночас електронні бази даних, сайти-довідники, фахові онлайн-видання, сайти й соціальні мережі офіційних органів влади є важливим джерелом інформації, а їхні матеріали згодом стануть історичним джерелом для істориків майбутнього. Розміщена в інтернеті інформація дозволяє науковцям віддалено працювати над власними дослідженнями та представляти на загал отримані результати.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «візуальне джерело», «аудіовізуальне джерело», «орнамент», «фреска», «мозаїка», «вітраж», «гравюра», «ікона», «картина», «пейзаж», «портрет».
2. Чому твори образотворчого мистецтва вважають історичними джерелами? У чому полягає складність їх дослідження?
3. Схарактеризуйте цінність фото-, кіно- і відеодокументів.

II. Обговоріть у групі

Чи можна вважати інформацію з мережі «Інтернет» історичним джерелом? Запропонуйте правила для роботи з такою інформацією.

III. Мислю творчо

Складіть стислу розповідь (три-п'ять речень) про один з інтернет-ресурсів, якими ви користуєтеся. Поясніть, який вплив має інтернет на поширення інформації в світі. Чи завжди він позитивний?

§ 18. ЕТНОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА — СКАРБНИЦЯ ТРАДИЦІЙ НАРОДУ

Як народ зберігає власну історію? Чому традиції і звичаї різних народів можуть бути схожими? Як традиції родини впливають на цінності народу?

1. ЕТНОСИ Й ЕТНОГРАФІЯ

На Землі проживає багато народів. Кожен із них має свої особливості: мову, якою розмовляють його представники, чітко окреслену територію, традиції. Вчені називають такі спільноти **етносами**, а науку, що їх досліджує — **етнографією**.

Варто запам'ятати!

Е́тнос (наро́д) — спільнота людей, які мають спільні територію походження, мову, культуру, традиції і звичаї.

Етнографі́я (з грец. «етнос» — *народ*, «графос» — *пишу*) — наука про народи (етноси), що досліджує їхнє походження, розселення, побут і культуру.

Зулуси (сучасне фото)

Відомості про розселення різних народів можна знайти на **етнографічних картах**.

Навіть сьогодні на Землі живуть народи, які використовують знаряддя праці давніх часів. Деякі племена Африки й Азії і в наш час полюють з луком і стрілами.

1. Чому, на вашу думку, зулуси зберегли свої давні традиції?
2. Уважно розгляньте фото. Чи можна зробити висновок, що сучасний світ справив певний вплив на спосіб життя зулусів?
3. Схарактеризуйте світліну як історичне джерело, використовуючи пам'ятку на с. 94.
4. За допомогою додаткових джерел підготуйте розповідь про традиції та звичаї зулусів.

НАРОДИ, ЩО ПРОЖИВАЮТЬ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

» Роздивіться карту. Які етноси на ній позначені? Яку інформацію про них ми можемо отримати за картою? »

Діємо: практичні завдання

Розселення народів на теренах України відбувалося не одне століття. Переміщуючись, представники різних народів зберігали власну культуру, традиції та цінності.

Підготуйте творчий проєкт: «Традиції народів, що проживають в Україні».

поляки

молдавани

гагаузи

кримські татари

румун

болгари

греки

Українські землі населяли різні народи. В Україні проживають понад сто націй і народностей, які зберігають власну культуру і традиції. Водночас більшість населення в нашій державі становлять українці. Українська мова, державні символи закріплені в Основному Законі — Конституції України.

Кожний етнос має свої традиції господарювання, харчування, національні костюми, обряди та звичаї. Учені-етнографи збирають відомості про традиції народів, досліджують їх зміни упродовж історії.

Діємо: практичні завдання

1. Розгляньте житлові споруди різних історико-географічних регіонів України. Визначте їхні спільні та відмінні риси.
2. Підготуйте історичну довідку про особливості культури й побуту представників одного з етносів, що живуть в Україні.

Гуцульщина

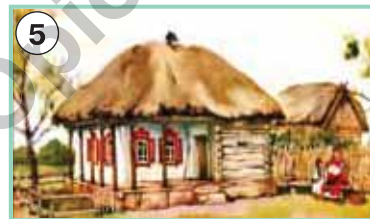
Полісся

Поділля

Бойківщина

Слобожанщина

Основний метод, який використовують етнографи під час своєї роботи, — це спостереження та опис звичаїв і побуту різних народів. Цьому передують відповідальний підготовчий етап. Етнографи спираються на вже наявні джерела, шукають інформацію в документах, хроніках тощо. Важливо також визначити місцевість, де проводитиметься етнографічне дослідження. Це може бути історико-географічний регіон або окремий населений пункт. Дослідження може включати спілкування з місцевими жителями, опис предметів їхнього побуту і господарства, запис місцевого фольклору. Матеріа-

ли, зібрані етнографами, називають **етнографічними джерелами**. Їх зберігають у науково-дослідних лабораторіях, приватних колекціях, експонують у музеях.

Перегляньте віртуальний тур етнографічним музеєм «Українське село». Складіть опис представлених етнографічних об'єктів. Підготуйте матеріал для проведення екскурсії.

Віртуальна екскурсія музеєм «Українське село»
cutt.ly/YLzah4G

Які предмети ви бачите на фото? Про що вони можуть розповісти досліднику/дослідниці?

Варто запам'ятати!

Етнографічні джерела — інформація, отримана під час спостережень за життям різних етносів.

Етнографічна експозиція музею в м. Старокостянтинів на Хмельничині

2. АНТРОПОЛОГІЯ І ЛІНГВІСТИКА

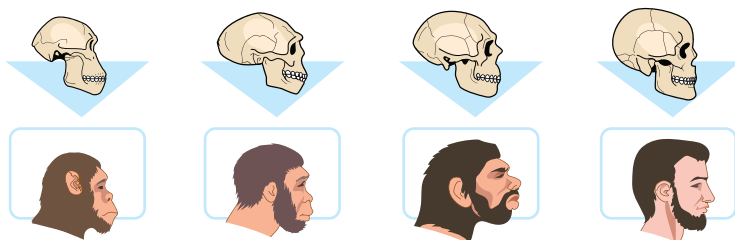
Етнографія тісно пов'язана з **антропологією**. Ця наука досліджує людину як біологічну істоту, вивчає будову людського тіла й те, як людина змінювалася протягом історії.

Варто запам'ятати!

Антрополógія (з грец. «антропос» — *людина*, «логос» — *слово*) — наука про фізичне тіло людини, її походження і процес розвитку.

Значну увагу антропологи присвячують дослідженню викопних решток давніх людей, антропологічним вимірам сучасників і сучасниць, генетичним дослідженням. У такий спосіб учені вивчають походження та розселення людей на Землі. На формування різних типів людей вплинуло багато чинників: місце проживання, природні умови, харчування тощо.

Етапи формування людини

Подумайте, що змінювалося в зовнішності людей протягом історії.

Поміркуймо!

Як умови життя людей, на вашу думку, вплинули на формування людських рас?

Визначальною рисою будь-якого етносу є його мова. Саме мова може чимало розповісти досліднику/дослідниці про особливості життя того чи іншого народу. Вивченням та аналізом мови, зіставленням і відстеженням зв'язку між мовою та іншими проявами культури займається **лінгвістика**.

Варто запам'ятати!

Лінгвістика — наука про мову взагалі та окремі мови народів світу.

Аналізуючи історичні джерела, дослідник/дослідниця має розуміти основний зміст написаного. Знання мови є невід'ємною вимогою для ученого, оскільки слухач/слухачка або читач/читачка має правильно тлумачити зміст слів і висловів, закладений у них автором/авторкою або оповідачем/оповідачкою. Зрозуміти, про що йдеться, не складно,

якщо оповідь стосується нещодавніх подій. Натомість тексти, написані двісті чи більше років тому, потрібно правильно розшифрувати, щоб відтворити їхній зміст. Під час роботи з давніми текстами вчені добирають слова, які найбільш точно відповідають оригіналу.

* Хвилинка на цікавинку

Значення навіть деяких добре відомих нам слів змінювалося протягом часу. Наприклад, поняття «народ». У науковому вжитку його значення є синонімом до слова «етнос» та позначає спільноту людей однієї мови та культури. Але часто можна почути це слово для визначення всіх громадян сучасної держави — наприклад, народ України. А в середні віки цим словом позначали тільки лицарів-воїнів і мешканців деяких незалежних міст. Селяни ж до народу не належали. А в античні часи народом вважалися тільки чоловіки-воїни.

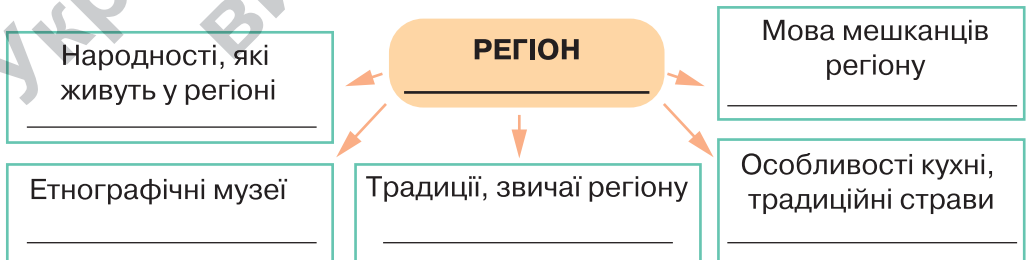
ЗАПИТАННЯ / ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «етнос», «етнографія», «етнографічне джерело».
2. Назвіть етноси, що проживають на території України (скористайтеся картою на с. 97).

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся в групи й розподіліть між собою історико-географічні регіони. Виконайте дослідницький проект «Етнографічні особливості України» (кожна група досліджує свій регіон). Упорядкуйте інформацію схематично (за зразком) і презентуйте в класі.

III. Мислю творчо

Уявіть себе лінгвістами й поміркуйте, які обставини сприяли зародженню сучасних мов. Яке значення має мова для людської культури й історії?

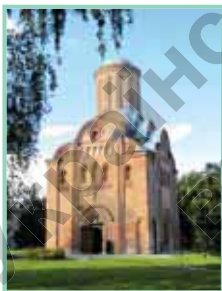
§ 19. ДЕ ТА ЯК ЗБЕРІГАЮТЬ ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА

Для чого зберігають історичні джерела? Хто і коли розпочав їх накопичувати? Яку роль відіграють музеї та архіви у збереженні історичної спадщини?

1. МУЗЕЇ ТА ЇХ НАПОВНЕННЯ

Потреба у збереженні відомостей про минуле існувала здавна. Первісні люди залишили дані про свої часи в наскельних малюнках. За Античності з'явилися перші спроби фіксувати історію писемно. У середні віки створювали чимало хронік, літописів, де описувалося життя людини. Сучасне суспільство також прагне відтворити, зберегти й передати наступним поколінням історичну інформацію. На жаль, не усі пам'ятки вдається зберегти через війни, надзвичайні ситуації та природні стихії.

Ви вже знаєте, що будь-яку частку минулого, що збереглася до нашого часу, в науці називають історичною пам'яткою. Сукупність пам'яток становить історико-культурну спадщину.

П'ятницька церква
в м. Чернівці
(побудована
наприкінці XII —
на початку XIII ст.)

Скіфська пектораль
з Товстої Могили —
кургану на
Дніпропетровщині
(IV ст. до н. е.)

«Літопис Самійла
Величка»
про козацтво (друга
половина XVII —
початок XVIII ст.)

1. Поміркуйте, чи можна вважати зображені предмети історичними пам'ятками.
2. Яку історичну інформацію вони можуть надати досліднику?

Для збереження пам'яток минулого створюють спеціальні установи — **музеї**.

Варто запам'ятати!

Музей (із грецької — «храм муз») — заклад, що збирає, вивчає, зберігає та виставляє для огляду речові пам'ятки історії та культури.

* Хвилинка на цікавинку

Давні греки вважали історію мистецтвом. Покровительками мистецтва були богині — музи. Муза Кліо опікувалась історією. Зазвичай її зображували з рукописами в руках. Іноді поруч з нею малювали сонячний годинник, за його допомогою вона спостерігала за часом.

Діємо: практичні завдання

Каїрський єгипетський музей є найбільшим у світі сховищем предметів давньоєгипетського мистецтва. Його колекція налічує близько 120 тис. експонатів. Серед них безліч царських мумій, знайдених під час розкопок у Долині Царів, коштовності, домашнє начиння, твори мистецтва. Головними експонатами вважаються скарби гробниці фараона Тутанхамона.

Дізнайтеся детальніше про Каїрський єгипетський музей та його експонати й підготуйте про них розповідь.

Статуя вартового гробниці Тутанхамона

Палета фараона Нармера

Чаша лотоса («Кубок побажань»)

Золота маска фараона Тутанхамона

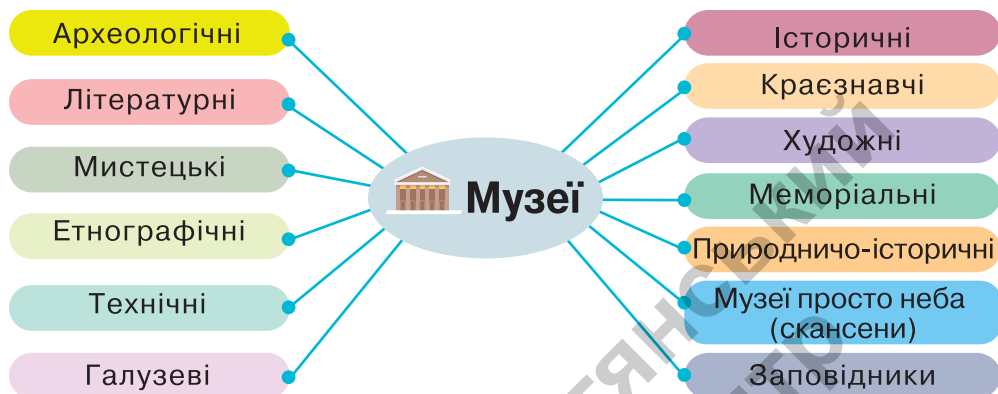

Саркофаг і мумія фараона

Експонати Каїрського єгипетського музею

Музеї — це не обов'язково величні палаці. Музеєм може бути й звичайний житловий будинок, якщо в ньому, наприклад, колись жила видатна людина. Існують також музеї просто неба (скансени) — музеї архітектури й побуту. Своєрідними музеями є історико-архітектурні заповідники —

групи архітектурних пам'яток, що мають історичну цінність і перебувають під охороною держави. Створюються музеї і в деяких школах. Історики використовують експонати музеїв для дослідження і створення образу минулого.

1. Поміркуйте, чому музеї бувають такими різними.
2. У яких музеях ви бували? Який музей справив на вас найбільше враження?

Експонат — предмет, виставлений для огляду в музеї або на виставці.

Експозиція — розміщення експонатів у певному порядку.

2. АРХІВИ. БІБЛІОТЕКИ. МЕДІАТЕКИ

Збирання, збереження та впорядкування писемних пам'яток покладено на інші установи, які називають **архівами**.

Варто запам'ятати!

Архів — наукова установа, де зберігають, впорядковують і досліджують писемні історичні джерела, документи.

Архіви виникли майже одночасно із писемністю. Зазвичай у них зберігають старовинні рукописи, плани міст, листи урядовців та інші цінні свідчення про минуле. Власні архіви мають органи влади, державні й приватні установи. Архіви потрібні не лише науковцям — ними користуються архітектори, будівельники, юристи. Кожен із нас може звернутися до архіву, щоб отримати потрібну інформацію.

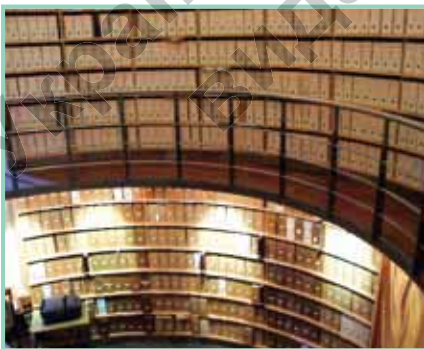

Будівля Національного архіву Японії
в м. Токіо

» Учені яких спеціальностей,
на вашу думку, мають
потребу працювати в архівах?

Для сучасних архівів будують спеціально обладнані приміщення з вузькими вікнами, що не пропускають прямих сонячних променів, бо від сонячного світла документи псуються. Важливо підтримувати в архівах постійну температуру, вологість. Документи зберігаються в щільно закритих коробках на полицях — стелажах. Кожен документ має свій шифр — номер справи, фонду, до якого він включений. Окремо існують каталоги, у яких представлений перелік фондів. Це допомагає швидко знаходити номер фонду і потрібної справи. Чимало інформації розміщується на офіційних сайтах архівних установ, що дозволяє працювати з потрібними документами з будь-якої точки світу.

Найцінніші документи перезнімають на плівку — створюють мікрофільми. Їх завжди зберігають окремо від документів на випадок, якщо оригінал буде пошкоджено або втрачено. Сучасні технології дають змогу оцифровувати документи й зберігати їх в електронному вигляді.

Внутрішній вигляд архіву
в Муніципальному історичному
архіві м. Куельяр, Іспанія

- »
1. Складіть пам'ятку «Правила облаштування архіву».
  2. Чим зумовлені особливі умови для зберігання архівних документів?

Вивченням документів займаються фахівці — *архівісти*. Вони систематизують їх за часом і місцем створення, встановлюють авторство, за потреби перекладають на сучасні мови, оцінюють достовірність і готують до публікації.

Реставратор за роботою

» Підготуйте повідомлення про особливості роботи реставратора/реставраторки. Які риси характеру повинна мати людина цього фаху? »

У музеях та архівах історичні джерела не тільки зберігають та вивчають, а й за потреби **реставрують** — відновлюють пошкоджене джерело в оригінальному вигляді. Цим займаються кваліфіковані фахівці — **реставратори**.

Хроніки, спогади, записки мандрівників, біографії видатних діячів, дослідження істориків містяться в книжках. Вони бувають рукописними й друкованими, зберігаються в бібліотеках.

Варто запам'ятати!

Бібліотека (грец. «бібліон» — книга, «тека» — сховище) — установа, яка збирає та зберігає книжки для громадського користування.

Сучасні бібліотеки містять не лише рукописні чи друковані матеріали, а й мультимедійні — відео- та звукозаписи. Такий тип бібліотеки називається **медіатека**.

Внутрішній вигляд бібліотеки й медіатеки:

1 — бібліотека ім. П. Тичини, Київ; **2** — медіатека м. Сендай, Японія

В Україні кожна людина може створити власну бібліотеку. За бажання можна зібрати **родинний архів**, до якого включити усе, що є джерелом для вивчення родинної історії: листи, фото, відео, щоденники, документи, цінні речі тощо. Архів

може існувати і в цифровій формі: у пам'яті комп'ютера, на електронних носіях інформації, у хмарному сховищі.

3. РОБОТА ІСТОРИКА ІЗ ДЖЕРЕЛОМ

Комплекс наукових дисциплін, які вивчають походження історичних джерел, їхні типи, встановлюють правила їх використання в історичному дослідженні, називається **джерелознавством**.

Критичне ставлення до джерел є головним правилом історика. Першорядним завданням дослідника є пошук джерела. Наступний етап — визначити, коли воно створене, хто є чи може бути його автором, чому воно присвячене. Далі джерело треба зіставити з іншими подібними джерелами. Для цього різні джерела треба згрупувати за темою, часом і місцем описуваних подій і виявити невідповідності між ними.

Тільки відомості, підтверджені низкою незалежних одне від одного джерел, можна вважати **історичним фактом**. А на основі історичних фактів історик створює **образ минулого**.

Варто запам'ятати!

Історичний факт — разова історична подія, достовірність якої доведена історичною наукою.

Образ минулого — достовірне уявлення про історичну подію чи особу у свідомості дослідника/дослідниці.

ЗАПИТАННЯ / ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «музей», «експонат», «експозиція», «архів», «бібліотека», «історичний факт».
2. Наведіть приклади знищення історичних джерел природою і людиною.
3. Як історик працює з джерелами?

II. Обговоріть у групі

1. Як створити родинний архів? Що для цього треба зробити?
2. Чи можна стверджувати, що в майбутньому медіатеки повністю замінять бібліотеки?

III. Мислю творчо

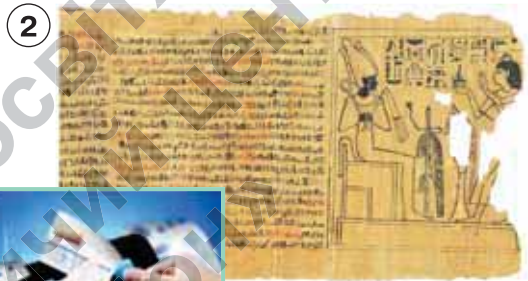
Уявіть, що до вас потрапив документ, який може бути історичним джерелом. Запропонуйте порядок і план його дослідження.

§ 20. ПРАКТИЧНА РОБОТА. ПУТІВНИК У МИНУЛЕ. ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Які способи пізнання минулого вам відомі? Які спеціальні історичні науки допомагають ученим вивчати минуле? Хто і як досліджує історичні джерела? Про що можна дізнатися завдяки історичним джерелам?

1. ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Визначте, до якого виду належать представлені історичні джерела. Вставте пропущені слова в текст (*працюйте усно*).

До _____ джерел належать пам'ятки _____ культури. Найчастіше їх здобувають унаслідок археологічних досліджень. До _____ джерел належать ті _____ джерела, які існують у писемному вигляді.

Серед них є твори античних авторів, літописи, хроніки, документи. _____ джерела представлені фотографіями, які відображають реальні _____. Здебільшого _____ поєднують відображення події та авторське бачення. До пам'яток образотворчого мистецтва належать _____. У сучасному світі вагомого значення набуває мережа «Інтернет», яка перетворилася на місце зберігання _____ джерел.

2. МЕДІАГРАМОТНІСТЬ, АБО ЯК РОЗПІЗНАТИ ФЕЙК

Факт чи фейк?

Поміркуйте, чи кожній інформації можна довіряти. Як у повсякденному житті ви визначаєте, яка інформація є достовірною, а яка — ні? Складіть у зошиті пам'ятку «Як опрацювати інформаційне джерело».

У сучасному світі інформація — основа життя людини. Недаремно ХХІ століття називають «інформаційним», адже людство сьогодні щоденно отримує величезну кількість інформації з газет, телебачення, інтернету тощо. Немає проблеми знайти й ознайомитися з інформацією на будь-яку тему, яка цікавить людину.

Чи завжди така інформація є достовірною? Чи можна довіряти всьому, що показують і публікують? Щоб грамотно оцінювати інформацію, визначати її достовірність і розпізнавати фейки, людина має бути медіаграмотною.

Медіаграмотність — комплекс знань, навичок та умінь, що дають змогу розуміти, аналізувати та критично оцінювати інформаційні джерела.

Фейк (від англ. fake — *підробка*) — будь-яка викривлена, неправдива, сфальсифікована інформація, що подається як правдива.

Отже, медіаграмотність потрібна сучасній людині, щоб:

- усвідомлювати вплив ЗМІ на суспільство;
- вміти перевіряти факти та розпізнавати фейки;
- розпізнавати якісні та неякісні джерела інформації;
- вміти розпізнавати «шкідливу» інформацію та захищатися від її впливу.

Діємо: практичні завдання

У 2020 р. Український інститут національної пам'яті започаткував серію фільмів про минуле степової України, в якій розвінчує російські імперські міфи про історію Північного Причорномор'я. Випишіть з відео цікаві факти про Одесу. Що вас зацікавило, вразило в історії цього міста?

Анімаційний фільм про історію Одеси (тривалість 02 хв 09 с)
cutt.ly/nwy9byQF

ЯК РОЗПІЗНАТИ ФЕЙК

1 Уважно ознайомтеся із джерелом. Визначте його головну думку. Чи не викликає сумніву його зміст?

2 Перевірте, хто є автором/авторкою/авторами джерела. Чи має (мають) він/вона/вони відповідний фах для висвітлення теми?

5 Чи вдається автору/авторці/авторам подавати різні погляди на тему?

6 Перевірте, чи дотримується (-ються) автор/авторка/автори власної позиції. Чи використовує (-ють) для підтвердження інші джерела або думки інших дослідників?

3 Читайте увесь матеріал, щоб переконатися, що заголовок відповідає змісту джерела.

4 Перевірте, чи існують джерела, на які посилається (-ються) автор/авторка/автори; чи розміщені ці джерела на офіційних ресурсах.

7 Обов'язково переконайтеся, що автор/авторка/автори посилається (-ються) на реальних експертів. Уникайте джерел, у яких використовуються узагальнені формулювання («Вчені вважають...»).

Діємо: практичні завдання

Спробуйте подати в класі дві новини — справжню і фейкову. Разом з однокласниками з'ясуйте, яка з новин є правдивою.

3. ГРА «ДОВІРЯЮ! НЕ ДОВІРЯЮ!»

Проаналізуйте представлені джерела інформації й визначте, які з них є найбільш правдиві, а які найчастіше можуть містити недостовірні дані. Зверте свої міркування з однокласниками/однокласницями — утворіть пари й зіграйте в гру «Довіряю! Не довіряю!». Аргументуйте свої відповіді.

Документ офіційного
державного сайту

①

Стаття з наукового
журналу

④

③

Публікація в
соціальних мережах

②

Телевізійне повідомлення
служби новин

⑤

Розповідь очевидця/
очевидиці

4. ІСТОРИЧНА ВІКТОРИНА

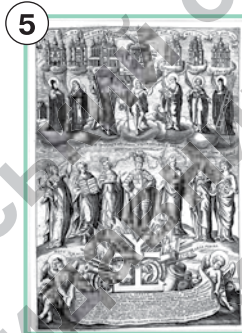
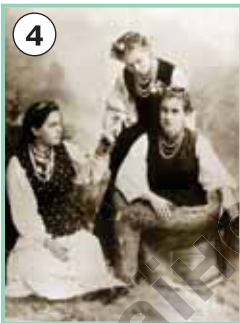
Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання.

1. Дайте визначення понять: «фейк», «медіаграмотність».
2. Які види історичних джерел ви знаєте?
3. Назвіть відомі вам спеціальні історичні дисципліни.
4. У чому відмінність між історичними й інформаційними джерелами? Які з них є більш правдивими? Чому?
5. Для чого сучасній людині потрібно бути медіаграмотною? Який вплив може справляти на суспільство фейкова інформація?

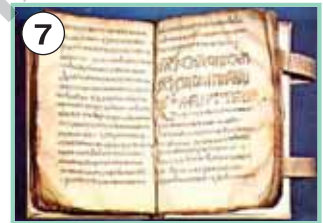
§ 21. УРОК УЗАГАЛЬНЕННЯ З РОЗДІЛУ 2. КОНТРОЛЬ І КОРЕКЦІЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ

1. ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕЙДОСКОП

Розгляньте зображення та визначте, до якої з перелічених груп історичних джерел вони належать. Увідповідніть їх: усно утворіть пари з цифр (номерів фото) і літер (варіантів відповіді).

6
Міфи,
легенди

А — речові; **Б** — писемні; **В** — усні; **Г** — етнографічні;
Д — інформаційні; **Е** — фотодокументи

2. ТЕРМІНОЛОГІЧНА РОЗМИНКА

Розв'яжіть онлайн-кросворд (зіскануйте QR-код або перейдіть за покликанням). Із ключовим словом кросворда складіть повідомлення для історичної енциклопедії.

Онлайн-кросворд
cutt.ly/yX7bLmV

3. АРХЕОЛОГІЧНІ ЗМАГАННЯ

Об'єднайтеся в групи. Розгляньте речові історичні джерела (с. 113). Складіть перелік запитань (два-три до кожного джерела). Підготуйте розповідь про археологічні розкопки. Запишіть у зошиті її стислий план.

4. ДОСЛІДНИКИ ДЖЕРЕЛ

1. Ознайомтеся з добіркою понять у хмаринках. Підготуйте повідомлення з відповідних тем.

2. Дайте відповіді на запитання:

- а) навіщо і як люди зберігають історико-культурну пам'ять?
- б) як історики працюють із джерелами?
- в) чи можуть історики помилятися?
- г) як запобігати поширенню фейків?

5. ДОСЛІДНИЦЬКА ЛАБОРАТОРІЯ

Уявіть себе дослідником/дослідницею. Створіть лепбук на тему «Як людина пізнає минуле».

▶▶▶ **Лепбук** — папка або невелика книжка, у якій міститься інформація з окремої теми. ▶

РОЗДІЛ 3. ІСТОРІЯ НАВКОЛО МЕНЕ

§ 22. ДЕ МОЖНА «ПОБАЧИТИ» ІСТОРІЮ

Пригадайте, як і де можна «побачити» історію. Як історичні пам'ятки допомагають вивчати минуле? Про що вони можуть «розповісти»? Які існують види музеїв?

1. ПЕРШІ МУЗЕЇ

Здавна люди прагнули зберігати свою матеріальну і духовну спадщину. Від покоління до покоління вони передавали історичний досвід, старовинні предмети. Колекцію таких предметів археологи знайшли у сховищах Кносського палацу на о. Крит (XVI ст. до н. е.), бібліотеці Ашшурбаніпала в м. Ніневія (VII ст. до н. е.), де зберігалися глиняні таблички із давніми текстами.

За Античності цінні предмети зберігалися у приватних колекціях. Нерідко у храмах або замках були зібрання картин, ікон, рукописних книг, ювелірних виробів тощо. Згодом такі колекції стали доступними для широкого загалу. Так виникли перші музеї.

? **Поміркуймо!**

Розгляньте ілюстрації. Поміркуйте, експонатами яких колекцій вони є. У чому їхня історична цінність для власника, для музею, для України?

Бібліотека Александрійського музейону в Єгипті (сучасний малюнок)

» Доведіть, що музейони були науковими та культурними центрами Античності.

Історичні подробиці

Александрійський музейон заснований у III ст. до н. е. за правління Птолемея I Сотера. Центром музейону було святилище муз, але величезний комплекс будівель мав також кімнати для мешканців, залу для трапези, бібліотеку, лабораторії, галерею, місця для читання і прогулянок тощо. На запрошення Птолемея музейон відвідували знамениті вчені, що перебували на повному царському утриманні. Згодом тут з'явилися колекції рослин, а також здійснювалися наукові дослідження. З-поміж науковців, які працювали в Александрійському музейоні, були математики Евклід та Ератосфен, астроном Гіппарх, лікар Герофіл. Припускають, що у складі музейону діяла і знаменита Александрійська бібліотека, яку вважають найбільшим книгосховищем Античності.

Класичні музеї (де зберігають, експонують та досліджують пам'ятки) з'явилися в Європі за епохи Відродження (XIV—XVII ст.). У музеях працювали дослідні лабораторії, де збирали зразки рослинного і тваринного світу, мінералів, етнографічних експонатів. Популярними були кімнати для розміщення і зберігання різноманітних тематичних колекцій — *кунсткамери*.

2. НАЙВІДОМІШІ МУЗЕЇ СВІТУ

Сучасні музеї істотно відрізняються від тих, які існували за Античності або середніх віків. У них не лише експонують-ся предмети старовини, а й працюють наукові лабораторії, реставраційні майстерні. Музеї стають місцем творчих зустрічей, просвітницьких заходів. Ера інтерактивних і мультимедійних засобів значно розширила роль музеїв у житті суспільства.

Туристи склали власний список найвідоміших музеїв світу. Одним із найвідвідуваніших є **Лувр у м. Париж (Франція)**. Музей засновано в 1793 р. Він розташований у колишній резиденції королів Франції. У колекції творів мистецтва Лувру зберігається понад 35 тис. експонатів.

? **Поміркуймо!**

У Луврі представлені лише ті картини, які були створені до 1848 р. Поцікавтеся, які події відбувалися у Франції в 1848 р. Поміркуйте, чому поповнення колекцій Лувру обмежене цією датою.

Одна із зал Лувру (сучасне фото)

Скористайтеся QR-кодом або покликанням й ознайомтеся з колекціями Лувру. За допомогою джерел інформації підготуйте статтю для історичного журналу про один із експонатів музею.

Колекція Лувру cutt.ly/eLzamOV

Британський музей (м. Лондон, Велика Британія) заснований у 1753 р. Колекція музею налічує близько 8 млн експонатів. Тут зібрані унікальні твори мистецтва й археологічні знахідки з різних куточків світу, за якими можна простежити історію людської культури від її витоків до наших днів. У 1972 р. від музею відокремилася бібліотека, де в залі рукописів зберігаються унікальні середньовічні документи (наприклад, Велика хартія вольностей, створена в Англії 1215 р.) і навіть автографи Галілео Галілея та Рене Декарта.

3. НАЦІОНАЛЬНІ МУЗЕЇ УКРАЇНИ

В Україні налічується понад 500 музеїв. З них — 14 великих скансенів: музеїв архітектури та побуту в с. Пирогів на Київщині, в с. Пустовійтівка на Сумщині, у Львові, Ужгороді, Чернівцях та інших містах і селах. Існують навіть віртуальні музеї, які можна відвідати онлайн.

З 1990-х років статус «національний» надано 28 провідним музеям і заповідникам України. До національних музеїв, зокрема, належать: Національний музей історії України (1899 р., Київ), Національний музей Тараса Шевченка (1940 р., Київ), Національний музей ім. Андрея Шептицького (1905 р., Львів), Меморіальний комплекс «Національний музей історії України у Другій світовій війні» (1974 р., Київ).

З початком повномасштабного вторгнення росії понад 77 музеїв мають суттєві пошкодження або повністю зруйновані. Найбільше втрат зазнали музеї на Сході та Півдні України.

Варто запам'ятати!

Національний музей — музей, у якому зберігаються експонати, що становлять високу культурно-історичну цінність та є державною власністю.

Заповідник — територія або акваторія, на якій зберігається у природному (недоторканому) стані весь її природний комплекс (флора і фауна).

Послуги Національного музею історії України
(скріншот із сайту музею, липень 2023 р.)

1. Відвідайте сайт Національного музею історії України (<https://nmiu.org>) або розгляньте на фото перелік послуг, які пропонує відвідувачам цей музей. Що вас зацікавило?
2. Здійсніть віртуальний тур музеєм та підготуйте розповідь про одну з його експозицій.

Онлайн-тур Національним музеєм історії України
cutt.ly/gX7b0kp

4. МУЗЕЇ ТА ІСТОРИЧНІ ЗАПОВІДНИКИ РІДНОГО КРАЮ

Поміркуйте, які музеї створюють в окремих регіонах і чому.

У кожному регіоні України створено чимало музеїв, заповідників, пам'яток культури та мистецтва. У колекціях місцевих музеїв представлені експонати археологічних експедицій, пам'ятні речі, присвячені видатним людям краю.

Заповідними зонами стають території, що мають історичну цінність та охороняються державою для збереження унікальної флори й фауни цих об'єктів. Так, у м. Умань на Черкащині розташовано національний дендрологічний парк «Софіївка», у м. Переяслав на Київщині — Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав», у якому зберігається чимало пам'яток давньоруської культури.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «національний музей», «заповідник».
2. Які музеї в Україні мають статус «національних»?
3. Зіграйте в історичне лото. Визначте, які ілюстрації є прикладами музеїв, а які — заповідників.

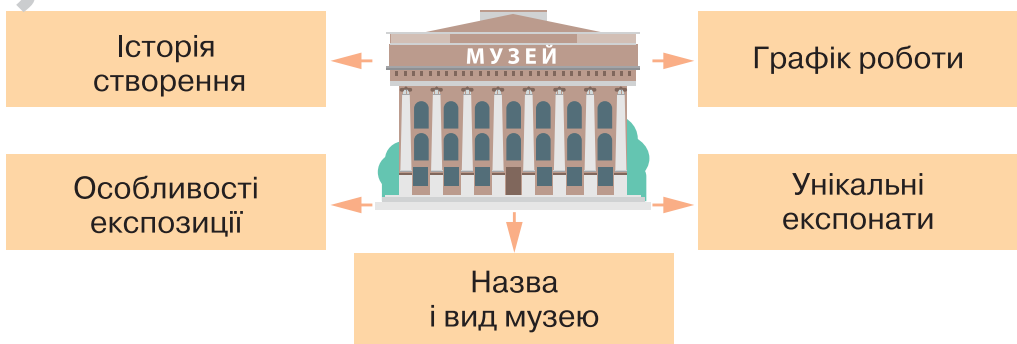
II. Обговоріть у групі

1. Чому музеї охороняються державою та відіграють значну роль у збереженні історичної пам'яті?
2. Перегляньте віртуальні тури музеями України просто неба: перейдіть за покликанням cutt.ly/gK7oLaA або зіскануйте QR-код. Підготуйте стислу розповідь про особливості їхніх експозицій і поділіться своїми враженнями з однокласниками/однокласницями.

III. Мислю творчо

Оберіть музей у своїй громаді та проведіть уявну екскурсію. Створіть мініпроект «Музей/заповідник мого рідного краю».

§ 23. ІСТОРІЯ В НАЗВАХ ТА ІМЕНАХ

Пригадайте, що вивчає наука лінгвістика. Чому деякі слова в різних мовах мають подібне звучання? Як ви розумієте вислів: «Почути історію»? У яких значеннях можна вживати цей вислів?

1. ПОХОДЖЕННЯ ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ

У будь-якій мові є свої слова для позначення тих чи інших предметів, явищ, понять, а є запозичені з інших мов. У різні історичні періоди українська мова збагачувалася запозиченими словами в усному й писемному мовленні.

Слова іншомовного походження

З грецької	З англійської	З італійської	З голландської
психологія, бібліотека, космос, метод, історія	спонсор, менеджер, лідер, ринг, футбол	піаніно, композитор, опера, ліра, соната	флот, лоцман, матрос, каюта

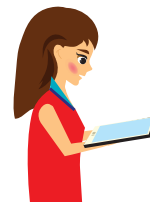
Діємо: практична хвилинка

За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, які поняття в українській мові запозичені з: **а)** французької; **б)** німецької мов.

Системник

Юзер/юзерка

Постинг

Вінда

Геймер/геймерка

1. Поміркуйте, як з'явилися подані на ілюстрації слова. Поясніть їхнє значення.
2. Дізнайтеся походження і тлумачення поняття «сленг». Наведіть приклади інших сленгових слів.

Термінологія, яку ми використовуємо сьогодні, почала закладатися в V ст. до н. е. Поняття латинського та грецького походження займають в українській мові особливе місце. Більшість таких термінів і понять використовують у медицині або інших галузях науки. «Батько» медичної науки Гіппократ вживав у своїх працях такі слова, як «*діагностика*», «*епідемія*». Велика кількість термінів від Гіппократа увійшла до міжнародного словника медицини.

Варто запам'ятати!

Термінологія — 1) сукупність слів або словосполучень, які притаманні певній галузі науки, техніки або мистецтва; 2) сукупність усіх термінів, що застосовуються в тій чи іншій мові.

Діємо: практична хвилинка

Розгадайте ребуси та поясніть зашифровані в них терміни і поняття. За допомогою словника дізнайтеся, з яких мов походять/запозичені ці слова.

2. ІСТОРІЯ В ІМЕНАХ

Для кожної людини її ім'я є дуже важливим. Існує спеціальна галузь мовознавства, що займається вивченням імен — **ономастика**.

Ономастика досліджує історію виникнення (походження) імен, їх використання та значення.

Здавна люди давали одне одному імена — прізвиська, які відображали певні особливості людини: силу, красу, риси характеру тощо. Називаючи дівчинку Міла, люди підкреслювали її красу та доброту, хлопчика Лев — його силу та сміливість. З розвитком людства значення імен змінювалося.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Що вивчає наука ономастика? Чому результати її дослідження є важливими для історика/історикині?
2. Установіть відповідність між назвами спеціальних історичних дисциплін та їхніми визначеннями.

1 Нумізматика

А Наука, що вивчає географічні назви

2 Хронологія

Б Наука, об'єктом дослідження якої є мапи

3 Топоніміка

В Наука, що вивчає послідовність подій у часі

4 Картографія

Г Наука, яка досліджує монети

II. Обговоріть у групі

1. Об'єднайтеся у дві групи. Дізнайтеся про походження імені кожного з учасників/учасниць вашої групи. Спробуйте створити візуалізацію свого імені у вигляді інфографіки.
2. Дізнайтеся, які імена мали ваші пращури. Що вони означають?

III. Мислю творчо

Започаткуйте мініпроект «Відомі імена мого краю». Поцікавтеся біографією одного з відомих діячів/діячок краю. За результатами дослідження створіть презентацію або інфографіку.

Інформаційна графіка або **інфографіка** — це графічне, візуальне подання інформації, даних або знань, призначених для швидкого та чіткого відображення інформації.

Для створення інфографіки скористайтесь онлайн-сервісом VistaCreate: cutt.ly/PX7nwIz

§ 24. ІСТОРІЯ В ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВАХ

Пригадайте, як пов'язані історія з географією. У чому відмінність між історичним і географічним просторами? Назвіть історико-географічні регіони України.

1. ТОПОНІМІКА. ІСТОРИЧНЕ ПОХОДЖЕННЯ НАЗВ СУЧАСНИХ КРАЇН

Географічні назви (топоніми) з'явилися в прадавні часи. Іноді ці назви передавалися від покоління до покоління без усвідомлення людиною їхнього значення. Це було пов'язано зі складнощами перекладу. Оскільки географічні назви завжди сприймалися людством як пам'ятки культури і мови, вони не піддалися змінам чи фальсифікаціям. Так, у літописі «Повість минулих літ» є чимало географічних назв, які збереглися незмінними до сьогодні: *Карпати, Чернігів, Київ* тощо. Основою утворення географічних назв можуть бути природні особливості, вид господарської діяльності, історичні події, ім'я засновника поселення, рішення правителів тощо. Але трапляються і надзвичайно цікаві випадки. Наприклад, про походження назви південноамериканського міста Монтевідео існує кілька легенд. Одна з них оповідає, що хтось з мореплавців іспанською, португальською чи латиною вигукнув: «Бачу гору!» (Monte vide eu! Montem video!).

Варто запам'ятати!

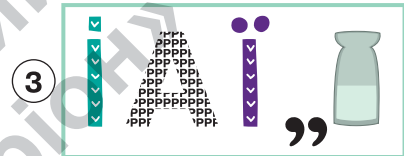
Топоніміка — наука, що вивчає географічні назви (топоніми).

Назва кожної країни має свою історію походження. Наприклад, Франція в перекладі означає «земля франків», Англія — «земля англів». Тобто в назві цих країн відображено історію народу, який був біля витоків їхньої державності. Назва Австралії перекладається як «невідома південна земля», яку зображали на перших картах як маленький край Африки. А назва Аргентини походить від лат. *argentum* («срібло») — купці використовували аргентинську

річку Ріо-де-ла-Плата для перевезення срібла з території Перу. Країна Болівія названа на честь відомого військового діяча, який воював з Іспанією за незалежність Болівії, та її першого в історії президента. Венесуелі назву дав Америго Веспуччі, назвавши ці землі «Мала Венеція» — ісп. Venezuela на честь європейського міста на воді.

Діємо: практична хвилинка

1. Розгадайте ребуси. За допомогою додаткових джерел інформації з'ясуйте, як виникли назви країн, які в них зашифровані.
2. Подумайте, які особливості своєї історії відображають назви сучасних європейських країн. Про що це свідчить?
3. Skorиставшись сервісом <http://surl.li/akfrm>, створіть за поданим зразком власні ребуси. Запропонуйте однокласникам розгадати їх.

2. ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ «УКРАЇНА»

Назва нашої держави також має давню історію. Уперше слово «Україна» згадується в Київському літописі Іпатіївського списку. Розповідаючи про смерть переяславського князя Володимира Глібовича в 1187 р., автор пише: *«І плакали за ним всі переяславиці... за ним же Україна багато потужила»*.

Походження назви «Україна» завжди викликало інтерес та увагу дослідників, але однозначного пояснення немає і досі. Слово «Україна» походить від слов'янського «країна» і означало «князівство», «рідна країна», «рідна земля», «батьківщина». Деякі вчені виводять назву «Україна» від слова «край», пояснюючи таким чином її первісне значення як «край країни», «прикордонні землі».

Варто запам'ятати!

Уперше **назва «Україна»** згадується в Іпатіївському списку «Повісті минулих літ» у 1187 р.

Фрагмент Пересопницького Євангелія (1556 р.), у якому трапляється слово «Україна»

Карта француза Юбера Жайо (1685 р.). Наддніпрянина показана як «Україна (Ukraine), або край козаків»

Поміркуйте, про що свідчать згадки назви «Україна» в давніх писемних джерелах і картах.

Факт чи фейк?

У сучасній російській історіографії часто маніпулюють походженням назви «Україна». Росіяни виводять назву нашої держави від російського слова «окраїна». Російські історики, зокрема, стверджують, що «Україна» завжди була «окраїною» Росії, а це означає, що українці — частина єдиного російського народу. Маніпулюючи таким чином, фактично заперечується право українців на розбудову власної незалежної держави.

За допомогою матеріалів параграфа та додаткових джерел інформації спростуйте фейкове твердження російських істориків щодо походження назви «Україна». Дізнайтеся, коли постала Русь-Україна із столицею в Києві і коли утворилася Московія.

Треба пам'ятати, що будь-яка назва — це передусім слово, яке протягом історії зазнає змін у своєму тлумаченні. Вже наприкінці XVI — на початку XVII ст. назва «Україна» сприймається не як окреме князівство чи воєводство, а як великий регіон Русі, де проживали козаки. Згодом ця назва поширилася і на інші українські землі.

Які державні утворення існували на наших землях упродовж історії?

3. ТОПОНІМІЧНІ ЛЕГЕНДИ РІДНОГО КРАЮ

Досліджуючи історію рідного краю, ми натрапляємо на велику кількість географічних назв. Частина з них має давнє походження, частина — зникла й навряд чи буде відновлена. Кожний регіон України багатий на **топонімічні легенди** — народні усні твори, які пояснюють назви різних географічних об'єктів.

Варто запам'ятати!

Топонімічні легенди — жанр усної народної прози, що пояснює виникнення і значення назв населених пунктів, географічних об'єктів, архітектурних споруд тощо.

Чимало сучасних топонімів досі не мають наукового пояснення. Історія виникнення деяких географічних назв до нас дійшла лише в легендах, перевірити які іноді неможливо. Наприклад, назва міста Харків, за легендою, походить від імені пасічника Харка-Харитона, а про Суми складена легенда про три сумки, знайдені на роздоріжжі шляхів у центрі цього міста.

* Хвилинка на цікавинку

На Херсонщині на мальовничому півострові неподалік містечка Каланчак розташоване село з незвичною назвою Хорли. За легендою, назву острову дали турецькі моряки. Вони, коли побачили з корабля берег, встелений килимом степового полину, вигукували: «Хорли! Хорли!» З турецької це слово перекладається як сніжний, білий.

За своїми обрисами цей райський куточок нагадує в кілька разів зменшений Крим: пишні сади і квітники, пляж і бази відпочинку на березі моря. Хоча трохи більше ніж 100 років тому це був безлюдний пустельний острів. Перешийок створили, коли в 1897 р. баронеса Софія Богданівна Фальц-Фейн заснувала тут місто Порт-Хорли.

Хорли з висоти пташиного польоту (фото початку ХХІ ст.)

Топонімічні легенди здавна передавалися усно й мали пізнавальний характер. Здебільшого вони стосуються тих назв, точна дата виникнення і походження яких не відомі.

Капітолійська вовчиця, яка, за легендою, вигодувала Ромула й Рема (V ст. до н. е.)

Пригадайте легенду про заснування Києва: про Кия, Щека, Хорива та їхню сестру Либідь, або легенду про заснування Рима братами Ромулом та Ремом.

Зацікавленість топонімікою зросла наприкінці XIX ст. Створювалися різні комісії для вивчення походження географічних назв. Вивчали й топонімічні легенди.

Спираючись на результати досліджень, частину географічних об'єктів перейменовували, повертаючи їм історичну назву. Повернення історичних назв відбувається й нині. Зокрема, за законом про декомунізацію перейменовано сотні міст і сіл України. Наприклад, назву Іллічівськ змінено на Чорноморськ, Комсомольськ — на Горішні Плавні, Ульяновка — на Благовіщенське, Артемівськ — на Бахмút, Дніпродзержинськ — на Кам'янське тощо.

Назви часто підказують нам особливість того чи іншого місця. Але трапляються й несподіванки. Багатий на нафту острів поблизу Калімантану з дивною для нас назвою Таракан насправді походить від двох слів з мови народу тідунг: «Tarak» — «місце зустрічі» і «ngakan» — «їсти, харчуватися». Назва пов'язана з тим, що острів здавна слугував проміжним пунктом для моряків і торговців, де вони могли й відпочити, й укласти угоду.

Діємо: практична хвилинка

Назви багатьох населених пунктів України пов'язані з легендами. Наприклад, м. Сміла, що на Черкащині.

Побутує думка, що смілива дівчина провела українських воїнів таємною стежкою і вони перемогли татар. У пам'ять про відважну Смілу на гербі міста зображено дівчину, що ламає стрілу.

Поміркуйте, чи всі легенди відображаються в гербах міст або сіл.

Легенда про місто Сміла
cutt.ly/PX7nn0a

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «топонім», «топоніміка», «топонімічна легенда».
2. Які існують версії походження назви «Україна»?
3. У чому цінність топонімічних легенд? Чи можна їх вважати істинним джерелом?

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся у дві групи й за допомогою матеріалів параграфу складіть мапу думок на тему «**Як виникають назви географічних об'єктів**». Обговоріть результати роботи в класі.

III. Мислю творчо

Уявіть себе дослідником/дослідницею історії рідного краю. За допомогою додаткових джерел інформації дослідіть походження (історію виникнення) одного з топонімів вашого краю. Знайдіть легенди, які стосуються вашого рідного краю, та візуалізуйте їх за допомогою скрайбінгу або коміксу.

Ма́па думо́к (від англ. Mind Maps — *карти розуму, карти пам'яті*) — спосіб організації творчого мислення за допомогою схем, побудованих за певними правилами.

Скрай́бінг (від англ. scribe — *накидати ескізи або малюнки*) — техніка презентації, у якій мова оратора / ораторки ілюструється «на льоту» малюнками на дошці (або аркуші паперу).

§ 25. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ТА ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ

Поміркуйте, як пов'язані між собою історія та пам'ять. Що називають «історичною пам'яттю»? Як відображена історія в пам'ятках архітектури та мистецтва?

1. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ. КУЛЬТУРА ПАМ'ЯТІ

Пам'ять відіграє важливу роль у житті кожної людини. У ній зберігаються наші спогади про пережиті події, відвідані місця, людей. Ці спогади створюють наш власний «образ минулого». На створення цього образу впливають почуття. Найглибше в пам'яті закарбовуються ті спогади, які нас колись вразили або схвилювали. У такий спосіб формується наше уявлення про світ і наше місце в ньому.

Пам'ять допомагають зберігати предмети, з якими були пов'язані минулі події: подарунок близької людини, зроблений власноруч вибір або проєкт, що здобув перемогу на конкурсі тощо. Найкраще допомагають пригадувати минуле місця та об'єкти, де відбувалися події. Їх називають **місцями пам'яті**.

Варто запам'ятати!

Місця пам'яті — це місця, символічні об'єкти, із якими людина (група людей) пов'язує власні спогади, цінності.

Такі місця пам'яті є у жителів певного міста або села, історичного регіону або ж громадян цілої держави. Цю роль можуть виконувати вулиці, майдани, окремі будівлі та споруди, місця битв або інших історичних подій. Держава дбає про місця пам'яті: реставрує давні споруди, утримує музеї й бібліотеки, сприяє вивченню національної мови, увічнює імена національних героїв і героїнь, фінансує видання книжок і створення фільмів про важливі для суспільства історичні події. Місця пам'яті відіграють важливу роль у формуванні у людей спільних уявлень про своє минуле. Ці уявлення створюють **історичну пам'ять** громади або всього народу.

У 2006 р. в нашій державі розпочав працювати Український інститут національної пам'яті. Його місія полягає в збереженні пам'яті народу та спростовуванні фейків, які створювалися упродовж тривалого періоду історії.

Обов'язковими складниками історичної пам'яті є інформація про походження певного народу або громади, заснування і творців держави, героїчну боротьбу з ворогами, трагічні поразки та славетні перемоги. В історичній пам'яті відображається уявлення про найбільші досягнення, відкриття та подвиги предків.

Державну політику щодо вкорінення історичної пам'яті в суспільстві історики називають **культурою пам'яті**.

?

Поміркуймо!

Постер фільму «Ціна правди» (режисерка — полька Агнешка Голланд, сценаристка — американська журналістка українського походження Андреа Халупа, 2019 р.). Фільм розповідає про валлійського репортера, який вперше в західній пресі заявив про Голодомор проти українців у 1932–1933 рр.

» Поміркуйте, як кіно впливає на формування історичної пам'яті. Чи завжди кінематограф подає істинну інформацію? »

Меморіальна дошка Павлу Скоропадському в Києві на вул. Інститутській, 20

«Камінь спотикання» (знак пошани до жертв нацизму) поетесі Зузанні Гінчанці на Театральній площі в м. Рівне

» Чому, на вашу думку, держава і громади повинні дбати про збереження пам'ятних місць? »

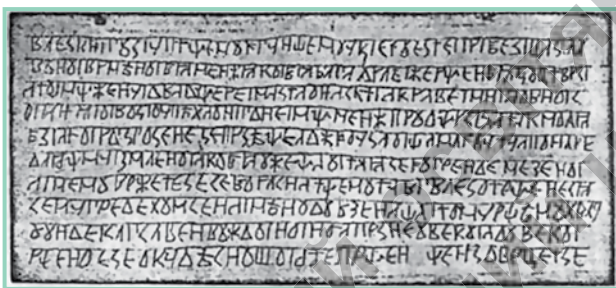
Як ви вже зрозуміли, у формуванні історичної пам'яті й культури пам'яті значну роль відіграють письменники й митці. В їхніх творах зображення героїв, опис подій не завжди підтверджено історичними фактами, трапляються й **історичні міфи**.

Варто запам'ятати!

Історична пам'ять — уявлення суспільства про спільне історичне минуле, що згуртовує та відокремлює його від інших.

Історичний міф — спотворене уявлення про історичну подію, явище чи процес.

Факт чи фейк?

Текст на дощечці з «Велесової книги»

«Велесову книгу» — збірку легенд й оповідань, написану на дерев'яних дощечках, багато хто вважає унікальною пам'яткою давніх слов'ян часів язичництва. Проте науковці спростували ці твердження. Доведено, що дерев'яні дощечки мали мінімальні шанси дійти до ХХ ст., коли їх нібито знайшли, а потім знову втратили в часи Другої світової війни. До того ж мова книги імітує (наслідує) церковно-слов'янську, яка поширилася на українських землях після прийняття християнства й використовувалася для богослужіння. У творі є чимало слів, які походять з різних слов'янських мов, що виникли вже після його «написання». Тому сьогодні «Велесова книга» вважається підробкою, а події, які згадані лише в ній, — історичними міфами.

1. Навіщо і ким, на вашу думку, створюються історичні міфи?
2. Як ви вважаєте, чи можна історичний міф вважати фейком?

2. ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА ПАМ'ЯТНИКИ ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ

Вирізняють пам'ятки місцевого, державного та світового значення. Пам'ятки світового значення заносяться до спеціального переліку — Списку світової спадщини ЮНЕСКО,

міжнародної організації для взаємодії держав у галузі культури й освіти.

Світова спадщина ЮНЕСКО в Україні

1. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, які саме об'єкти охороняє ЮНЕСКО в Україні.
2. Поміркуйте, чому саме ці об'єкти потрапили до Списку спадщини ЮНЕСКО.
3. Оберіть один з об'єктів і підготуйте про нього розповідь.

Найдавнішими історичними пам'ятками є археологічні — вік стоянок, могильників, залишків первісних людей сягає мільйонів років. Згодом до них додалися писемні, етнографічні, образотворчі й інші пам'ятки.

Для увічнення визначних осіб або подій минулого створюють історичні **пам'ятники** (монументи). Зазвичай їх встановлюють на центральних площах або в місцях пам'яті.

Варто запам'ятати!

Пам'ятник — витвір мистецтва, створений для увічнення пам'яті про людей або події.

Пам'ятники є різних видів: **статуя** (постать у повний зріст), **бюст** (погруддя), **скульптурна група** (зображення групи осіб), **монумент** чи **обеліск** (символічний знак). На будинку, в якому народилася, певний час жила й працювала видатна особа або відбулася якась важлива історична подія, встановлюють **меморіальну дошку**. Пам'ятниками можуть бути й архітектурні споруди: **тріумфальні арки**, **колони**, навіть храми й інші будівлі.

» До якого виду належить кожний із зображених пам'ятників? »

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «історична пам'ять», «місце пам'яті», «історичний міф», «пам'ятник».
2. Як ви розумієте поняття «місця пам'яті»?
3. Що таке історична пам'ятка? Наведіть приклади.
4. Навіщо встановлюють пам'ятники? Які види пам'ятників ви знаєте?

II. Обговоріть у групі

Як формується історична пам'ять народу? Чому вона є спільною для всіх? Чи бувають винятки з цього правила?

III. Мислю творчо

У 2022 р. за підтримки ЮНЕСКО започатковано інтернет-проект Backup Ukraine — «Бережіть свою спадщину. Назавжди». Пропонуємо вам долучитися до проекту й стати архівістом/архівісткою. Для цього потрібно завантажити на свій гаджет застосунок «Полікамера» (Polycam), який дає змогу сканувати будівлі й пам'ятники як 3Д-експонати й зберігати їх у відкритому захищеному онлайн-сховищі.

Онлайн-проект збереження спадщини
Backup Ukraine cutt.ly/JX7QnO3

§ 26. ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ ТА МИСТЕЦТВА

Коли зародилося мистецтво? До якої групи джерел належать пам'ятки архітектури та яка їхня цінність у роботі історика? Які архітектурні об'єкти України включені до спадщини ЮНЕСКО?

1. НАЙДАВНІШІ АРХІТЕКТУРНІ ПАМ'ЯТКИ СВІТУ

Окрему групу історичних пам'яток становлять **пам'ятки мистецтва**. Вони є яскравим відображенням історико-культурних надбань людства. Найпомітнішими й величними пам'ятками є давні архітектурні споруди.

З усіх видів мистецтва саме архітектура супроводжує нас щодня. Достатньо поглянути довкола, аби побачити історичну минувшину, яка закарбувалася у вуличках і площах, пам'ятниках і стелах.

Архітектурні пам'ятки первісних людей відрізняються від сучасних. Вражає уяву *менгір* — кам'яний стовп заввишки до 20 м. Згодом з менгірів почали будувати *дольмени* — два менгіри, які тримають на собі зверху горизонтальну брилу каменю.

Поєднання дольменів утворює *кромлех*. Відомим кромлехом є Стоунгендж («Висячі Камені»), зведений у 3000–2500 рр. до н. е. на території Англії. Дослідники не мають єдиної думки щодо призначення кромлехів. Найвірогідніше, це були споруди, присвячені поклонінню Сонцю.

Менгіри, що повалені

Дольмен

Кромлех «Стоунгендж»

»» Дізнайтеся, які існують версії щодо призначення Стоунгенджу. »»

Монументальні споруди зводили в Давньому Єгипті. **Піраміди Гізи** досі вражають нас своєю величиною і викликають захоплення: як можна було створити такі гігантські та ідеально чіткі геометричні форми без сучасних технологій та інструментів?

Завдяки єгипетській писемності ми знаємо навіть імена давніх архітекторів. Так, **піраміду Джосера** будував архітектор Імхотеп. Історики схильні вважати, що саме ця піраміда є найдавнішою з усіх існуючих у Єгипті, а тунелі всередині неї простягаються із заходу на схід на глибині приблизно 30 метрів.

Єгипетські піраміди Гізи
(2600–2300-ті роки до н. е.)

Піраміда Джосера
(2700-ті роки до н. е.)

1. Дізнайтеся, для чого єгиптяни споруджували піраміди.
2. Чому, на вашу думку, піраміда Джосера відрізняється від інших?

Найдавніша культура на території сучасної Греції — крито-мікенська, яка досі приваблює безліч туристів на острові Крит. Родзинкою екскурсій є руїни **Кносського палацу**, який відкрив на початку ХХ ст. археолог Артур Еванс. Цей величний комплекс став відомим завдяки міфу про лабіринт Мінотавра.

Руїни Кносського палацу (1900–1650-ті роки до н. е.) і його реконструкція

1. Дізнайтеся, які давньогрецькі міфи пов'язані з Кносським палацом. Перекажіть ці міфи у класі.

Символом грецької архітектури є величні колони. Вони не лише були окрасою, а й виконували функцію утримання даху та створення галерей, де можна було сховатися від палючого сонця. Однією із найвідоміших пам'яток грецької архітектури є **Афінський акрополь**.

Афінський акрополь (бл. 1250 р. до н. е.) і його реконструкція

Опишіть вигляд Афінського акрополя. Для чого, на вашу думку, були призначені його будівлі?

Колізей (72–80 рр. до н. е., сучасна реконструкція)

Якщо греки славилися колонами, то Давній Рим арками. Саме арки є головними архітектурними формами **Колізею** — найбільшого амфітеатру Риму. Також добре знайомі є триумфальні арки, що зводили у Римі на честь воєнних перемог.

Із додаткових джерел інформації дізнайтеся про призначення Колізею.

Діємо: практична хвилинка

Помандруйте Римським Форумом, Колізеєм, Імперським палацом і Пантеоном. Для цього відвідайте віртуальну екскурсію стародавнім Римом — перейдіть за покликанням або зіскануйте QR-код.

У 537 р. в Константинополі (сучасний Стамбул) був побудований інший величний купольний храм — **Храм Святої Софії**. Тривалий час Софія лишалася

Відеотур
стародавнім Римом
(тривалість
04 хв 45 с)
cutt.ly/DwqshsyT

найбільшим християнським храмом у світі. Храм Святої Софії має приголомшливі розміри: 81 м завдовжки, 72 м завширшки і 55 м заввишки. Діаметр куполу становить 32 м і він тримається на бані (вежі з колон та 40 вікон під куполом). Така конструктивна особливість і яскраве сонце створюють ілюзію, що купол висить у повітрі.

Храм Святої Софії: зовнішній і внутрішній вигляди (сучасне фото)

Дізнайтеся про історичну долю храму Святої Софії. Чи існує він нині?

Після повної перебудови римського Храму Святого Петра з 1506 до 1626 рр. пальма першості найбільшої християнської церкви перейшла з Константинополя до Рима. Першим архітектором оновленого собору був Донато Браманте, після нього над проектом працювали такі генії, як Рафаель Санті, Мікеланджело Буонарроті та Лоренцо Берніні, який спроектував гігантську площу Святого Петра, що й у наші дні збирає тисячі прочан з усього світу. Собор Святого Петра здатен вмістити 15 тис. людей одночасно.

Собор і площа Святого Петра у Ватикані (сучасні фото)

Поміркуйте, яке значення має собор Святого Петра в сучасному світі.

У Західній Європі панувала **готична архітектура**. Один із найвеличніших її зразків — **Кельнський собор** у Німеччині. Його спорудження розпочалося у 1248 р., роботи з перервами тривали до 1520 р., завершилося ж зведення найвищої будівлі світу того часу лише в 1880 р.

Кельнський собор у Німеччині:
вигляд зовні і всередині (сучасне фото)

»» Визначте особливості готичного стилю в архітектурі. »»

2. ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ Й МИСТЕЦТВА НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Житло первісних людей

Житло Русі-України

Козацька хата

Житло українців кінця XVIII ст.

Сучасний енергоефективний будинок

»» Розгляньте зображення. Про які особливості життя людей свідчать зміни в побудові житла? »»

На землях України архітектура розвивалася під впливом європейських традицій та ідей християнства. Архітектурні пам'ятки України можна об'єднати у три групи: оборонні споруди, споруди-зámки й церковні споруди.

Першим кам'яним храмом Русі-України була **Десятинна церква**, зведена у Києві в 989–996 рр. На утримання церкви князь Володимир дав десятину своїх доходів, тому й назвали її Десятинною.

Десятинна церква
(реконструкція)

» За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся про історичну долю Десятинної церкви.

Києво-Печерський монастир є яскравим прикладом поєднання візантійського й руського мистецтва. **Києво-Печерська лавра** стала важливим осередком культури та мистецтва, центром літописання.

Перлиною давньоруської архітектури є **Софійський собор** у Києві. За величчю художнього образу, внутрішнім оздобленням ця споруда належить до видатних мистецьких пам'яток.

Успенський собор Києво-Печерської лаври (1073–1078 рр.)
(сучасне фото)

Храм «Софії Київської» (пам'ятка архітектури першої третини XI ст.)
(сучасне фото)

Діємо: практична хвилинка

Відвідайте 3D-екскурсію Софійським собором. Дізнайтеся, як змінювався його зовнішній вигляд упродовж історії.

Онлайн-екскурсія Софійським собором
cutt.ly/mX7nCrU

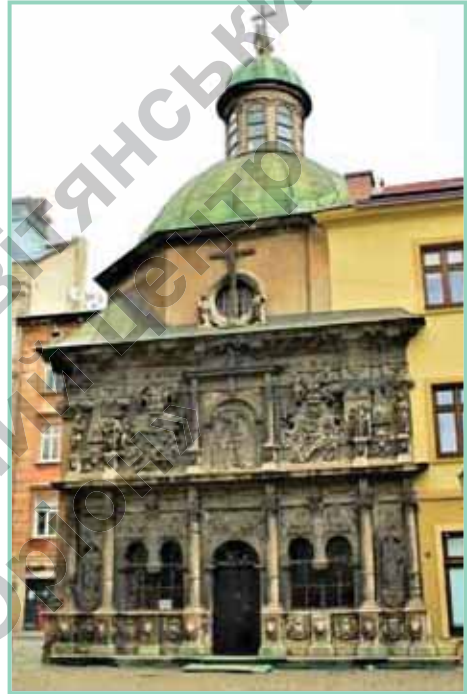

Перлинами архітектури є будівлі центральної частини Львова. Це, наприклад, **Успенська церква** — архітектурний ансамбль, що складається із трьох частин: **вежа Корнякта** заввишки 66 м, **каплиця Трьох Святих** (перлина народної архітектури XVI ст.) і власне сама церква.

Цікаве поєднання українського народного стилю з європейським втілено в архітектурних пам'ятках кінця XVI — початку XVII ст. **Каплиці Кампіанів і Каплиці Боїмів**.

Успенська церква та Вежа Корнякта
в м. Львів (1572–1578 рр.)

Каплиця Боїмів у м. Львів
(1609–1615 рр.)

» У чому, на вашу думку, відмінність представлених архітектурних споруд від більш давніх? »

Прикладом оборонної архітектури та символом одного з мальовничих міст в Україні — **Кам'янця-Подільського** — є однойменний старовинний замок. Тут досі панує особлива атмосфера середньовіччя. Кам'янець-Подільська фортеця поєднує в собі гармонію мальовничої природи та неприступність оборонних мурів. Важливими оборонними спорудами є також **Луцький замок** та **Хотинська фортеця**.

Кам'янець-Подільська фортеця
(XI–XVI ст.)

Хотинська фортеця
(1250-ті–1340-ві роки)

Луцький замок
(1350-ті–1430-й роки)

» Які особливості оборонних споруд України ви помітили? Дізнайтеся цікаві факти про їхню історію.

Зразками міської забудови є будинки на площі Ринок у Львові — зокрема **Чорна кам'яниця** (1588–1589 рр.) та будинок флорентійця Бандіnellі, який 1627 р. заснував у Львові першу пошту.

Площа Ринок у м. Львів (сучасне фото)

Відео
«Чорна кам'яниця
на площі Ринок»
(тривалість
02 хв 39 с)
cutt.ly/mX7msf6

» Схарактеризуйте особливості міської забудови в давні часи. Чим, на вашу думку, вони пояснюються?

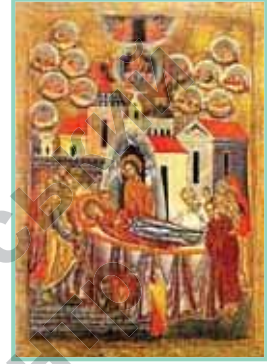
Протягом XIV—XV ст. на українських землях розвивався **іконопис**. Визначною пам'яткою живопису початку XIV ст. є ікона Володимирської Богоматері. Особливо популярними в іконописі були образи воїнів-переможців, наприклад, Юрія Змієборця (ікона кінця XIV ст.).

Ікона «Покров
Богородиці»
(копія 1836 р.)

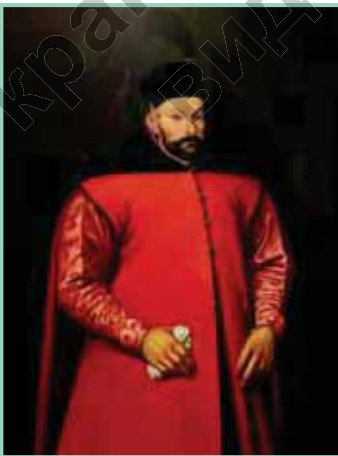
Ікона Богородиці
з пророками
(XV ст.)

Ікона «Успіння Богородиці»
(малюєр — Олексій
Горошкович, 1547 р.)

» Поміркуйте, яку інформацію можуть дати історикам давні ікони. »

В українському образотворчому мистецтві XVI — початку XVII ст. набув розвитку **портретний живопис**. Митці прагнули передати риси характеру відомих людей: їхні розум, силу волі, почуття власної гідності.

Стефан
Баторій

Костянтин
Корняк

Костянтин
Острозький

У світі є безліч унікальних пам'яток архітектури й мистецтва. Особливість архітектури полягає в тому, що вона поєднує різні жанри: архітектуру, скульптуру й живопис. Саме архітектура створює унікальний вигляд наших міст. Тому важливо берегти свою архітектурну й мистецьку спадщину, дізнаватися більше про історію величних споруд і намагатися зрозуміти велич того, що нас оточує.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «менгіри», «дольмени», «кромлех», «монументальна споруда».
2. Увідповідніть пам'ятки та історичні періоди, коли вони були створені. Заповніть у зошиті таблицю: розмістіть у її комірки порядкові номери поданих пам'яток.
 1 — Чорна кам'яниця, 2 — Каплиця Трьох Святих,
 3 — Києво-Печерський монастир, 4 — Десятинна церква,
 5 — Мізинська стоянка, 6 — Кельнський собор, 7 — Храм Святого Петра,
 8 — Храм Святої Софії, 9 — Руїни Кносського палацу, 10 — піраміда
 Джосера, 11 — менгіри, 12 — дольмени

Первісність	Античність	Середні віки	Нова історія	Новітня історія

II. Обговоріть у групі

Які відомості про життя людей у давнину історикам дають архітектурні споруди, мистецькі твори? Відповідь підготуйте у вигляді плану доповіді.

III. Мислю творчо

Дослідіть пам'ятку мистецтва (на вибір), користуючись планом на с. 89. За результатами дослідження підготуйте презентацію.

Собор
Санта Марія
Нашенте
(Дуомо)

Тадж-
Махал

§ 27. ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Чому важливо досліджувати історію рідного краю? Яка наука займається вивченням географічних назв? Чи можна вважати історію краю частиною історії держави та світу?

1. ІСТОРІЯ РІДНОГО КРАЮ

Історія рідного краю невіддільно пов'язана з історією нашої держави. У кожній територіальній громаді України є свої краєзнавці. Можливо, серед них є ваші знайомі або ваші вчителі. Чим же займаються краєзнавці?

Краєзнавство — це комплекс вже відомих вам історичних дисциплін, які застосовують для наукового дослідження окремої частини нашої Батьківщини — рідного краю. Край — поняття не чітке. Це може бути окремий населений пункт, територіальна громада, рідше — район чи область. Краєзнавці вивчають природу, населення, особливості господарства, культури краю. Та, звісно, досліджують його історичне минуле.

Існує чимало краєзнавчих гуртків, наукових товариств, музеїв. З-поміж напрямів краєзнавства виокремлюють історичне. Його головним призначенням є вивчення історичних подій, що відбувалися на території краю, місцевих пам'яток архітектури та мистецтва.

Варто запам'ятати!

Історичне краєзнавство — спеціальна історична дисципліна, яка досліджує місцеву історію.

У своїй роботі краєзнавці використовують результати археологічних розкопок, музейні експозиції, записують інтерв'ю в очевидців певних подій, досліджують родинні історії. Значну увагу приділяють збиранню та вивченню місцевого фольклору, топонімів, особливостям мови, побуту людей.

Традиції, звичаї, вірування мають свої особливості в кожному регіоні й населеному пункті.

Важливим напрямом краєзнавства є дослідження походження назв вулиць і площ, окремих маєтків, біографій визначних людей. Із цеглинок цих знань складається загальна історія України.

Майдан
Незалежності в м. Київ

Оперний театр
у м. Одеса

Будинок Держпрому
у м. Харків

Троїцько-Іллінський
монастир
у м. Чернігів

Національний
музей-садиба Миколи
Пирогова в м. Вінниця

Оглядовий майдан-
чик гори Високий
Замок у м. Львів

1. Чи доводилося вам бувати в представлених на фото містах? Що вам відомо про їхню історію?
2. Підготуйте фотовізитівку своєї громади.

2. ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННЯ. РОДИННА ІСТОРІЯ

Історичне краєзнавство має тісний зв'язок з **історією повсякденності**. Вона досліджує умови життя, праці та відпочинку, побуту, раціону харчування, способів лікування тощо, а також світогляд, норми поведінки й уподобання більшості населення, так званих пересічних людей. Раніше історики майже не звертали на них увагу.

Насправді історія повсякдення є дослідженням тих людей, які і творять історію, але до того ж залишаються для дослідника «безіменними» і «мовчазними». Досліджуючи їхнє життя, історик наближається до справжніх дійових осіб історії. Історія людства як із цеглинок складається з історій окремих людей, адже кожен із нас є творцем самої історії.

1
Відзначення 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка в м. Конотоп на Сумщині (фото 1914 р.)

2
Слобожанська родина (фото початку ХХ ст.)

3
Святошинський трамвай (фото початку ХХ ст.)

4
Галичани (фото Вольфганга Віггера, 1920 р.)

» Розгляньте світлини початку ХХ ст. й складіть розповідь про життя українців у цей історичний період. «

Кожна людина походить зі своєї родини. У давнину походження людини визначало все її подальше життя. Селянин зазвичай не полишав свого села аж до смерті. Ремісник передавав свою майстерню сину. Можновладці та знать уклали шлюби тільки з представниками родин, які також мали високе походження.

Знати і пам'ятати свій **родовід** вимагали життєві обставини. Наприклад, щоб отримати спадок, треба було надати докази родинного зв'язку з померлим.

Пам'ятали родовід не тільки з практичних міркувань. В усі часи люди дбайливо зберігали пам'ять про предків, вважаючи це духовним спадком родини чи навіть народу.

Збиранням відомостей про походження родів, прізвищ і ступенів спорідненості між людьми почали займатися ще в давнину. Дослідження родоводу допомагають історикам розгадати деякі історичні загадки, встановити справжні імена учасників подій. Людина, родина, у якій вона народилася, її повсякденне життя, місто чи село, у якому вона живе, — усе це складові частини історії України та всього світу.

Історичні подробиці

В історії України відомо чимало знатних людей, які сприяли розвитку нашої держави. Серед них — родина Богдана і Варвари Ханенків. Це меценати, які привезли в Україну твори світових геніїв живопису, скульптури та посуд. Їхньою головною метою було, аби ці шедеври побачило якомога більше українців.

Перейдіть за покликанням та ознайомтеся з історією родини Ханенків. Визначте її внесок у розбудову української культури.

Відео «Історії небайдужих: Богдан і Варвара Ханенки»
(тривалість 03 хв 33 с)
cutt.ly/W6d3GGZ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «краєзнавство», «історичне краєзнавство».
2. Що досліджує історія повсякденності?
3. Яку інформацію для розуміння історії країни може дати історія окремої родини?

II. Обговоріть у групі

1. Які історичні події відбувалися у вашому рідному краї? Яку роль вони відіграли в історії України? Що, на вашу думку, варто детальніше дослідити в історії вашого краю?
2. Поміркуйте, як одні й ті самі події можуть розгортатися на рівні населеного пункту/держави/світу.

III. Мислю творчо

Використовуючи гугл-карти (Google maps), знайдіть свій населений пункт. Відшукайте вулицю, на якій ви живете, місце розташування вашої школи. Знайдіть на карті історичні об'єкти вашого міста/села, музеї. Підготуйте розповідь «Історія мого рідного краю» та презентуйте її на уроці.

Гугл-карти
cutt.ly/vX7mx2W

§ 28. ПРАКТИЧНА РОБОТА. СТВОРЮЄМО ТУРИСТИЧНИЙ МАРШРУТ

Із якою метою організовують екскурсії? Поміркуйте, як пов'язані туристичні маршрути з географічним та історичним просторами.

1. ЕКСКУРСІЙНИЙ МАРШРУТ І ЙОГО РОЗРОБКА

Варто запам'ятати!

Екскурсійний маршрут — найзручніший шлях руху екскурсійної групи від однієї локації до іншої за заздалегідь визначеним планом.

Локація — місце зосередження одного чи кількох екскурсійних об'єктів.

Фрагмент екскурсійного маршруту церквами і храмами в м. Чернівці

Поміркуймо!

1. Поміркуйте, за якими критеріями варто формувати перелік екскурсійних об'єктів.
2. Розгляньте приклад екскурсійного маршруту. Чим, на вашу думку, керувався/керувалася розробник/розробниця маршруту?

Розробка екскурсійного маршруту розпочинається з відбору об'єктів для відвідування під час екскурсії.

Другим етапом створення екскурсійного маршруту є розробка самого маршруту екскурсії (руху між відібраними об'єктами) та написання тексту екскурсії. Розробка маршруту передбачає визначення розташування об'єктів і порядку їх відвідування, виявлення наявних транспортних шляхів, що ведуть до них тощо. До того ж остаточно з'ясовується, чи відвідуватиметься пам'ятка.

Екскурсійні маршрути, як правило, вибудовують за хронологічним, тематичним і комплексним тематико-хронологічним принципом.

Якщо екскурсивод/екскурсиводка обирає хронологічний принцип, тоді екскурсійна група буде рухатися від найдавнішої пам'ятки до найбільш сучасної (відповідно до часу їх створення).

У разі побудови тематичного екскурсійного маршруту всі об'єкти, передбачені для відвідування, поєднуються спільною тематикою.

Найбільшого поширення набув комплексний, тематико-хронологічний принцип. За ним розробка екскурсійного маршруту поєднує в собі обидва принципи: наявність спільної теми та хронологічну послідовність.

2. КАРТОСХЕМА ЕКСКУРСІЙНОГО МАРШРУТУ

Розробка екскурсійного маршруту зазвичай передбачає створення картосхеми з позначенням шляху, яким буде пересуватися екскурсійна група. Умовні знаки на такій картосхемі можна створювати самостійно. Наприклад, суцільною лінією позначити піший маршрут, а штриховою — пересування транспортом. Напрямок руху зображають стрілочками. На схемі позначають екскурсійні об'єкти, вказують їхні назви й зазначають проміжні відстані (*див. приклад легенди картосхеми на с. 151*).

Працюючи над створенням екскурсійного маршруту, важливо враховувати послідовність відвідування об'єктів: яку споруду, пам'ятник чи меморіальний комплекс доцільно відвідати на початку маршруту, а що доречніше оглянути наприкінці.

Діємо: практична хвилинка

Спробуйте самостійно створити екскурсійний маршрут своїм селом/містом. Скористайтеся запропонованим алгоритмом.

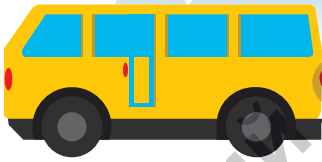
АЛГОРИТМ СТВОРЕННЯ ЕКСКУРСІЙНОГО МАРШРУТУ

Обрати екскурсійні
об'єкти

Продумати маршрут
(локації) екскурсії

Написати текст
екскурсії

Створити картосхему
екскурсійного
маршруту

ЛЕГЕНДА КАРТОСХЕМИ (ПРИКЛАД)

Позначення екскурсійних об'єктів

Позначення руху транспортними засобами

Позначення пішого руху екскурсійної групи

Позначення відстані між об'єктами у км

§ 29. УРОК УЗАГАЛЬНЕННЯ З РОЗДІЛУ 3. КОНТРОЛЬ І КОРЕКЦІЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ

1. КРОСВОРД НАВПАКИ

Розв'яжіть кросворд навпаки: до кожного слова складіть запитання.

2. ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ

Скориставшись матеріалом підручника, укладіть у зошит порівняльну таблицю про головні здобутки архітектури й живопису в Україні та світі.

Критерії для порівняння	Визначні пам'ятки	
	Україна	Світ
Оборонні споруди		
Храми		
Живопис		

3. ОНЛАЙН-ВПРАВИ

Перевірте свої знання за допомогою онлайн-вправ.

Реставратор тексту
cutt.ly/NK7oNXG

Пам'ятки архітектури
та мистецтва
cutt.ly/mX7mGvs

Історія навколо нас
cutt.ly/rX7mHE8

4. АРХІТЕКТУРНА ВІКТОРИНА

Визначте/дізнайтеся, які з пам'яток архітектури розташовані в Україні, а які — в інших країнах світу. Складіть розповідь про одну з пам'яток (*на вибір*) і проведіть нею уявну екскурсію для своїх однокласників/однокласниць.

1

Піраміда Джосера

2

Дім Діоніса на Делосі

3

Собор Санта-Марія-дель-Фйоре

4

Колізей

5

Десятинна церква
(макет)

6

Софійський собор

5. ІСТОРИЧНЕ ЛОТО

Зіграйте в «історичне лото». Встановіть відповідність між історичними пам'ятками та короткими довідками про них. Доповніть інформацію про кожну пам'ятку за допомогою матеріалів розділу.

1 Менгір — архітектурна пам'ятка первісних людей

2 Пам'ятка готичної архітектури

3 Частина архітектурного ансамблю у м. Львів

А

Б

В

Г

Д

4 Засноване давньогрецькими колоністами у Криму близько 2500 років тому

5 Побудована архітектором Імхотепом у III тис. до н. е.

РОЗДІЛ 4. ДОСЛІДНИКИ ІСТОРІЇ

§ 30. ЯК ЛЮДИНА ДОСЛІДЖУЄ МИНУЛЕ

Пригадайте, як людина зберігає пам'ять про події, які вже минули. Які види історичних джерел вам відомі? Як їх можна дослідити?

1. СТАНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ. ІСТОРИЧНІ ФАКТИ

Попри те, що історична наука досліджує минуле людства, її значення в сучасному світі складно переоцінити. Кожне нове явище завжди бере свій початок із минулого. Не можливо зрозуміти сьогоднішня та прогнозувати майбутнє, якщо не робити висновків з уроків історії.

? Поміркуймо!

Подумайте, який зміст заклали автори у вислови:

- Завжди шануй сліди минулого (*Цецилій Стацій, давньоримський письменник*).
- Тим, хто не озирається назад, не зазирнути вперед (*Едмунд Берк, англійський мислитель і державний діяч*).
- Хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього, хто не відає про славу своїх предків, той сам не вартий пошани (*Максим Рильський, український поет*).

Люди здавна прагнули осягнути та дослідити своє минуле: збирали історичні факти та предмети старовини, описували явища та події, що відбувалися. Згодом вчені-історики почали не просто записувати події, а пояснювати, аналізувати та узагальнювати їх. Напрацювання давніх істориків ставали основою для роботи їхніх наступників. Тож можна дослідити те, як з часом змінювалися описи істориками давніх подій, розуміння причин і наслідків історичних явищ. Таким чином, історія як наука також має історію свого розвитку — так само, як існує історія розвитку географії, математики, біології та інших наук.

Історія історичної науки називається **історіографією**. Ця наука дозволяє детально простежувати основні зміни в процесі становлення та розвитку історії як науки.

Варто запам'ятати!

Історіографія — це історія розвитку історичної науки від зародження до сьогодення.

Діємо: практична хвилинка

Чи чули ви колись вислів: «*аннали історії*»? Коли люди говорять про дуже давні події, вони можуть сказати: «Ми зазирали в *аннали історії*». *Анналами* у Стародавньому Римі називали записи по роках найважливіших подій. Тобто *аннали* — це фактично варіант римських літописів. До речі, праця давньоримського історика Тацита так і називається «*Аннали*» (від *annus* — рік).

- Подумайте, які події могли записувати давньоримські історики до *анналів*.
- Чи могли записані події бути недостовірними?
- Як подібні документи допомагають сучасним історикам вивчати минуле?
- Створіть *аннали* своєї родини. Представте проект у класі.

Що ж записати у свої «*Аннали*»?

Чи могли бути недостовірними описи певних подій?

Кожен історичний період сприяв розвитку історичної науки. За часів Русі-України й поширення на її теренах християнства з'явилися давньоруські літописи й церковна історія. Однією з найдавніших пам'яток давньоруської літератури вважається «*Слово про Закон і Благодать*», автором якого є митрополит Іларіон. У літописі «*Повість минулих літ*» Нестора йдеться про історію та витоки Русі-України. *Київський літопис* (опис подій в якому доведений до 1198 р.) та *Галицько-Волинський літопис* (до 1258 р.) містять ще більш детальну інформацію про події на давньоруських землях.

У XVI–XVII ст. літописну традицію Русі-України продовжили вже *козацькі літописи Самовидця, Самійла Величка, Григорія Граб'янки*. Вони розповідають про важливі віхи історії українського козацтва. У другій половині XVII ст. з'явилися дослідники, які збирали «козацьку спадщину», продовжуючи розвиток історичної науки. У пошуках істини учені-історики вивчають джерела та документи, підтверджують або спростовують на їх підставі **історичні факти**.

Варто запам'ятати!

Історичний факт — реальна, невигадана подія, що відбулася в минулому.

?

Поміркуймо!

Завдяки сучасному фільму «300 спартанців» стали популярними слоган і мем «This is Sparta!» («Це Спарта!»). Насправді ж спартанський цар Леонід, який прославився під час битви 300 спартанців із персами, сказав: «Прийди і візьми». Саме ці слова викарбувані грецькою мовою на пам'ятнику царю Леоніду, що зведений на місці тієї легендарної битви.

1. Поміркуйте, чому справжню фразу царя замінив слоган «This is Sparta!».
2. Як, на вашу думку, можна визначити правдивість історичного факту? Які підтвердження для цього потрібні?

Пам'ятник царю Леоніду в Греції

2. ФОРМИ І МЕТОДИ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Для того щоб вивчати минуле, необхідно його досліджувати — проводити розслідування з метою встановлення фактів.

Варто запам'ятати!

Історичне дослідження — пошук інформації про минуле на основі опрацювання історичних джерел.

Аби здійснити історичне дослідження, учені-історики опрацьовують велику кількість джерел, присвячених політичному, економічному, культурному, господарському розвитку суспільства, держав або навіть світу. Для того щоб історичне дослідження було об'єктивним, необхідно спиратися

на перевірені історичні джерела та дотримуватися певної послідовності роботи.

ПЛАН ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. З'ясуйте суть проблеми, що досліджується.
2. Зберіть джерела про подію та явище.
3. Встановіть час і місце історичної події чи явища.
4. Визначте учасників історичної події чи явища.
5. Назвіть причини і привід історичної події чи явища.
6. Визначте особливості історичної події чи явища.
7. Опишіть перебіг чи перелічить основні етапи історичної події чи явища.
8. Зазначте наслідки історичної події чи явища й оцініть їх.
9. З'ясуйте, що збережено в історичній пам'яті про подію чи явище.

- » 1. Проаналізуйте план історичного дослідження. Чи має бути в такому дослідженні особиста думка автора?
2. Наскільки, на вашу думку, особиста позиція автора може вплинути на результат дослідження?
3. Уявіть себе дослідником/дослідницею історії. Оберіть будь-який історичний факт і проаналізуйте його, скориставшись запропонованим планом. Результати представте у вигляді проекту (презентації, інфографіки, плакату тощо).

Отже, дослідник обирає проблемне питання та шукає шляхи його вирішення, спираючись на історичні джерела та роботи своїх попередників. Суть дослідження полягає в аналізі та перевірці всіх наявних джерел інформації з обраної теми. Результатом такої наукової роботи є історичний опис, у якому створюється **образ минулого**.

Оскільки цей образ формується у свідомості історика, то в різних дослідників він може відрізнятися навіть щодо тих самих історичних подій.

Варто запам'ятати!

Історичний образ — уявлення про певну подію чи особу, яке формується в результаті історичного дослідження.

Діємо: практична хвилинка

В історії відомі жінки, що сприяли розвитку культури, освіти, науки в Україні. Користуючись поданою пам'яткою і додатковими джерелами інформації, складіть розповідь про першу жінку-лікарку в Австро-Угорській імперії **Софію Окуневську**.

ПАМ'ЯТКА ДЛЯ ХАРАКТЕРИСТИКИ Й ОЦІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ ІСТОРИЧНОГО ДІЯЧА/ДІЯЧКИ

1. Коли й у якій країні жила, діяла історична особа. Якою діяльністю відзначилася.
2. Опишіть зовнішність і характер діяча/діячки.
3. Оцініть діяльність діяча/діячки. Висловіть своє ставлення до нього/неї: які вчинки схвалюєте, а які — ні.
4. Які риси характеру діяча/діячки ви хотіли б перейняти, виховати в собі.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «історичний факт», «історичне дослідження», «історичний образ».
2. Які існують форми й методи історичного дослідження?

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся в дві групи і проаналізуйте подані фото. Про які історичні факти можна з них дізнатися? Як перевірити ці факти?

Виступ президента України до святкування річниці незалежності України (24 серпня, 1992р.)

Український космонавт Леонід Каденюк під час космічного польоту 19 листопада-5 грудня 1997 р. на космічному кораблі «Колумбія»

§ 31. МОЯ МАЙБУТНЯ ПРОФЕСІЯ — ІСТОРИК

У чому цінність роботи істориків? Коли та як виникла історична наука? Що є об'єктом дослідження учених-істориків?

1. ЯК ПРАЦЮЮТЬ ІСТОРИКИ

Робота істориків є доволі цікавою з багатьох причин.

1. Вивчення минулого. Історики вивчають минуле людства, його події, культуру, технології та інші сфери життя.

2. Аналіз і критичне мислення. Робота історика вимагає аналізу великої кількості джерел, свідчень та інформації з різних періодів історії.

3. Важливість уроків минулого. Історія навчає нас робити висновки з уроків минулого.

4. Збереження культурної спадщини. Історики відіграють важливу роль у збереженні культурної спадщини та архівуванні історичних джерел.

?

Поміркуймо!

Давньогрецький історик Геродот, якого називають «батьком історії», писав: «Я зібрав і записав відомості про минулі події, бажаючи, щоб не опинилися в забутті діяння народів». Як ви розумієте думку ученого?

Розгляньте зображення. Поміркуйте, чи схожа робота історика на детективний квест. Які розслідування може проводити історик під час своєї роботи?

* **Хвилинка на цікавинку**

Досліджувати історичні об'єкти на дні морів, річок, озер, лиманів допомагає підводна археологія. Завдяки фахівцям цієї спеціальної історичної дисципліни у водах Північної Атлантики вдалося знайти британський пароплав «Титанік», який затонув у 1912 р. Його уламки були виявлені на глибині 3750 метрів! Щоб дослідити затонуле судно, знадобилося використання батискафів і сучасної гідроакустичної апаратури.

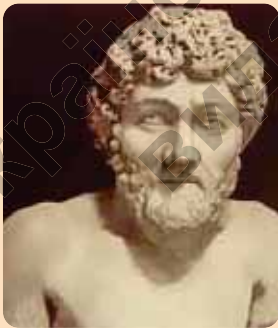
Ніс «Титаніка» на дні Атлантичного океану (підводне фото, 2004 р.)

Працюючи з історичними документами, сучасні історики мають детально аналізувати думку автора джерела. Іноді доводиться не лише вивчати буквальне значення слів, а й шукати в них прихований зміст.

? **Поміркуймо!**

В античному світі були популярними байки давньогрецького автора Езопа. Його твори сповнені алегоричних образів. Наприклад, людей він змальовував в образах тварин, передаючи їхні характери.

Поміркуйте, чому важливо розуміти символічний сенс історичних джерел. Які факти або події могли «заховати» у своїх творах автори?

Езоп
(Давня Греція
VI ст. до н. е.)

«Езопова мова»

Мова, сповнена
натяків.

Думка автора замаскована.

Діємо: практичні завдання

Опрацюйте текст байки Езопа «Мурашки і Цикада». Який алегоричний зміст вклав автор у свій твір? Яка мораль твору? Чи може бути в історичних писемних джерелах застосована «езопова мова»?

Мурашки і Цикада

Мурашки взимку сушили на сонці вогке збіжжя, коли до них підійшла голодна Цикада й попросила, щоб їй дали їсти. Тоді вони спитали її, чому вона не заготувала собі харчів улітку, а вона їм: «Мені все було ніколи, я співала». На це Мурашки, сміючись, відповіли: «Якщо ти співала влітку, то потанцюй узимку».

2. ФАХ ІСТОРИКА

Робота історика-дослідника покликана відтворити минуле, осмислити його та оцінити з погляду того, наскільки цей історичний досвід може бути корисним сучасному суспільству. Отже, щоб стати істориком, треба бути освіченою, всебічно розвиненою людиною. Історики повинні вміти узагальнювати, аналізувати, висловлювати власну позицію щодо історичних подій.

Поміркуймо!

Прочитайте вислови про істориків і поясніть їхнє значення:

- Навіть боги не можуть змінити минуле, а історики можуть (*Агафон, давньогрецький поет*).
- Історик — це нерідко журналіст, звернений назад (*Карл Краус, австрійський письменник і сатирик*).

Обираючи фах історика, людина навчається логічно й критично мислити, формувати ідеї та відстоювати їх у полеміці, аргументувати свою позицію, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між різноманітними явищами та подіями. Здобувши історичну освіту, можна також успішно працювати журналістом, політиком тощо. Великим істориком і видатним державним діячем був **Михайло Грушевський**.

Михайло Грушевський
(1866–1934 рр.)

Діємо: практична хвилинка

Перегляньте відео про життя і діяльність Михайла Грушевського та створіть у фейсбуці сторінку цього видатного історика (скористайтеся шаблоном).

Відео «Михайло Грушевський — обличчя української історії»
(тривалість 05 хв 15 с)
cutt.ly/a51GwRz

Шаблон фейсбук-сторінки
cutt.ly/251F9bV

3. ІСТОРИЧНЕ МИСЛЕННЯ

У сучасному світі людину оточує багато різноманітної інформації. Іноді ця інформація може бути фейковою, тобто неправдивою. Для того щоб вміти аналізувати й оцінювати інформацію про минуле, необхідно мати **історичне мислення**.

Варто запам'ятати!

Історичне мислення — розумова діяльність, яка дозволяє людині осмислювати минуле, оцінювати сьогодення та прогнозувати майбутнє.

Історичне мислення має такі особливості:

- уміння на основі історичних фактів описувати різноманітні суспільні явища, правильно аналізувати історичні події;

- усвідомлення причин, особливостей виникнення, значення історичних явищ;
- пошук історичних закономірностей;
- здатність зіставляти минуле й сучасне;
- усвідомлення уроків історії тощо.

Опрацьовуючи історичні джерела, історики виокремлюють факти, осмислюють їх, встановлюють взаємозв'язки між подіями, прогнозують можливі наслідки. Отже, історичне мислення — це розмірковування, пошук відповіді на поставлені проблемні питання.

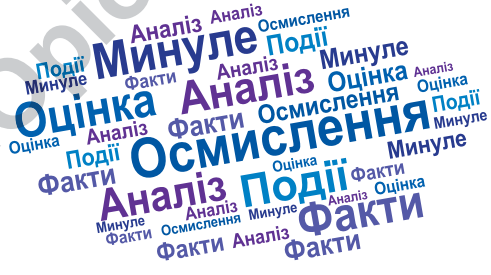
ЗАПИТАННЯ / ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Які особливості має фах історика?
2. Чому роботу істориків можна порівняти з детективним квестом?
3. Чим займається підводна археологія?
4. Що таке історичне мислення і яке його значення для роботи істориків?

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся у дві групи. Опрацюйте хмаринки слів і створіть короткі повідомлення на тему «Професія історика».

III. Мислю творчо

Поміркуйте, які особливості має професія історика в сучасному світі. Чи чули ви про істориків-блогерів? Зіскануйте QR-код або перейдіть за покликанням і перегляньте ютуб-канал про історію, створений братами Капрановими — українськими письменниками й блогерами. Уявіть себе блогером/блогеркою і зніміть короткий відеоролик на історичну тематику для власного ютуб-каналу.

Ютуб-канал
ім. Т. Г. Шевченка
cutt.ly/L51FXmk

§ 32. НАВІЩО ПОТРІБНА ІСТОРІЯ

Пригадайте, що вивчає історія. Поміркуйте, що означає вислів Мігеля де Сервантеса «Історія — скарбниця наших діянь, свідок минулого, повчання і приклад для сьогодення, застереження для майбутнього».

1. МЕТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ

? **Поміркуймо!**

Поміркуйте, чому важливо не тільки знати власну історію, а й поважати історію та культуру інших народів. Яких конфліктів можна уникнути, якщо всі народи поважатимуть культуру та історію одне одного?

Метою історичної освіти сьогодні є формування загальнолюдських, національних цінностей і громадянської свідомості. Людина, яка знає і поважає власну історію, вчиться на помилках минулого, відчуває належність до власної країни і повагу до її культурних цінностей, буде прагнути до порозуміння з іншими народами та до збереження миру.

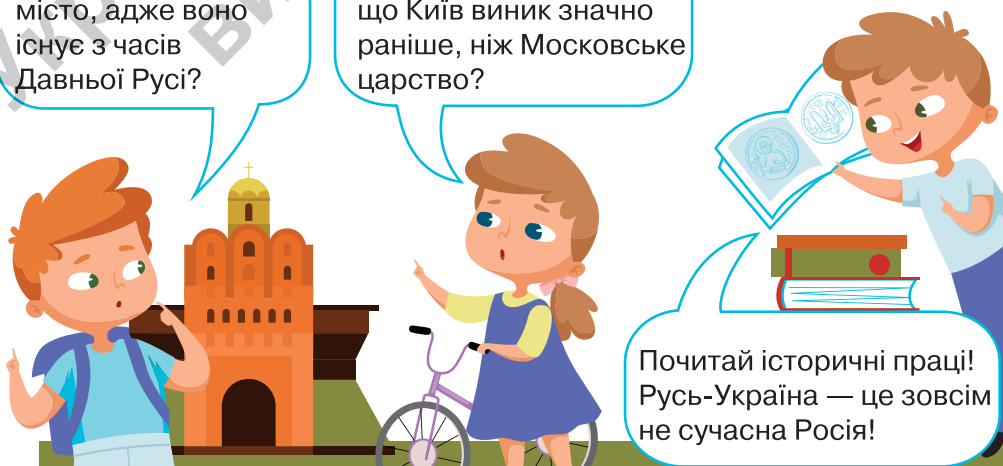
≈ **Діємо: практична хвилинка**

Проаналізуйте розмову дітей. Поміркуйте, які помилкові висновки може зробити людина, якщо не знає історії. Обґрунтуйте, чому важливо знати історію.

Київ — це російське місто, адже воно існує з часів Давньої Русі?

Хіба ти не знаєш, що Київ виник значно раніше, ніж Московське царство?

Почитай історичні праці! Русь-Україна — це зовсім не сучасна Росія!

2. ІСТОРИЧНА ЗАКОНОМІРНІСТЬ ТА АЛЬТЕРНАТИВА. ІСТОРИЧНИЙ ВИПАДОК

Розвиток людства, на відміну від розвитку природи, не підпорядковується чітким законам, а відбувається скоріше за певними правилами. Досліджуючи історичні події, вивчаючи взаємозв'язки між ними, історики дійшли висновку, що існує **історична закономірність**. Але іноді трапляється те, чого ніхто не очікував.

Поміркуймо!

Давньогрецькі історики Платон і Арістотель розглядали історію як кругобіг, який повторює ті самі етапи. Подумайте, чому давні історики робили такі висновки. Чи існують в історії події, які схожі між собою?

Історики схиляються до думки, що певні події повторюються, якщо для цього існують схожі історичні умови. Але існують і випадковості — непередбачуваний розвиток подій. Отже, історія — це надзвичайно складний процес перетинання закономірних та випадкових чинників, прогнозувати або досконало вивчити її вкрай складно. Так само не існує і єдиного для всіх бачення історичних подій, їхнього пояснення. Історія завжди має **альтернативу**.

Коли історики розглядають історичну альтернативу, вони ніби ставлять питання: «Якби?». Що було б, якби не почалася Друга світова війна? Якби у війну вступили інші країни або не було підписано певні міжнародні угоди? Як розвивалися б історичні події, якби не народилися певні історичні поста-ті? Або не винайшли вогнепальну зброю? Які б тоді існували країни? Які б люди їх населяли?

Варто запам'ятати!

Історична закономірність — це взаємозв'язок між історичними подіями, явищами життя суспільства, який періодично повторюється та не залежить від волі людини.

Історична випадковість — постійна можливість іншого розвитку історичних подій, якого ніхто не міг очікувати.

Історична альтернатива — можливий розвиток історії за умови зміни результату певних подій у минулому.

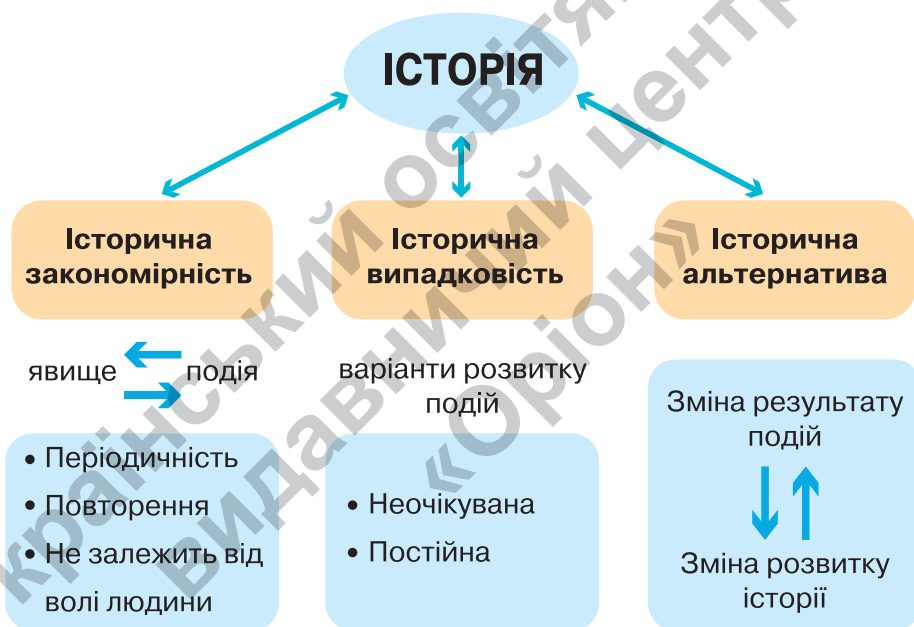
Історикам доводиться визнавати не тільки вплив закономірностей і випадковостей на історичний процес, а й аль-

тернативи (тобто варіанти) розвитку подій залежно від обставин. Історія потребує від вчених-дослідників аналізувати той варіант подій, що відбувся, а також нездійснені варіанти. Часто вони не здійснилися саме завдяки випадковості. Без альтернативних варіантів будь-яке осмислення історії буде неповноцінним. Адже на прикладі альтернативи можна побачити, які рішення або події спричиняли певні наслідки і чи можна було б цих наслідків уникнути, прийнявши інші рішення.

Діємо: практична хвилинка

За допомогою інфографіки поясніть поняття «історична закономірність», «історична випадковість», «історична альтернатива».

3. ПРОГРЕС І РЕГРЕС. ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Будь-яке суспільство не стоїть на місці, воно постійно розвивається. З часом цей розвиток досягає певного рівня і суспільство стає цивілізованим.

Що ж таке цивілізація? Передусім, це високий рівень суспільного розвитку і матеріальної культури народу. Першими ознаками найдавніших цивілізацій були: писемність, міста та держава.

Варто запам'ятати!

Прогрès (лат. progressus — *рух уперед*) — розвиток суспільства «уперед»: перехід від нижчого до вищого, від простішого до більш досконалого.

Регрès (лат. regressus — *зворотний рух*) — рух «по спадній» порівняно з попереднім рівнем розвитку, занепад.

Діємо: практична хвилинка

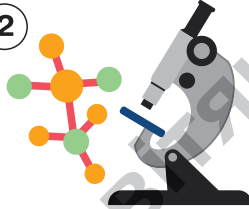
Розгляньте ілюстрації. Подумайте, на яких з них зображено поняття, які ілюструють прогрес, а на яких — регрес. Які зображення можна віднести до таких, що ілюструють поняття «цивілізація»? Відповідь аргументуйте.

1

Справедливий суд

2

Розвиток науки

3

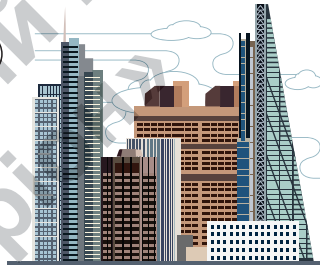
Зростання безробіття

4

Епідемії

5

Урбанізація

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ**I. Знаю й систематизую нову інформацію**

Поясніть, що таке «історична альтернатива» й «історична закономірність». Змодельуйте розвиток якоїсь події з погляду цих понять.

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся у дві групи. Оберіть будь-яку відому вам історичну подію. Поміркуйте, чому вона відбулася. Спробуйте спрогнозувати інші варіанти розвитку цієї події.

III. Мислю творчо

Уявіть себе дослідником/ дослідницею історії. Напишіть коротку історичну довідку для енциклопедії на тему «Навіщо вивчати історію».

§ 33. «СЕНС» ІСТОРІЇ. БАГАТОМАНІТНІСТЬ ІСТОРІЇ

Що спільного й відмінного між історичною наукою і шкільним курсом історії? Поясніть вислів «багатоманітність історії».

1. ЧИ ВСЕ ВЖЕ ДОСЛІДЖЕНО

Попри стрімкий розвиток історичної науки упродовж останніх десятиліть, чимало питань з минулого потребують детального доопрацювання та переосмислення. Зокрема, це стосується вивчення **«білих плям» в історії**.

Варто запам'ятати!

«Білі плями» в історії — це факти, події або явища, що до певного часу замовчувалися, були приховані або подавалися із певним викривленням.

Наявність «білих плям» в історії свідчить про те, що явище або подія недостатньо досліджені. Уявімо, що історичне дослідження — це пазл (картинка-головоломка). Лише тоді, коли всі його клаптики зібрані, ми зможемо побачити зображення й детально з ним ознайомитися. Якщо деяких елементів бракує, то картинка буде пошкодженою, незрозумілою. Аби виправити цю ситуацію, вчені детально вивчають різні історичні джерела, виявляють у них спільні риси, що дозволяють говорити про істинність наукових пошуків. Лише тоді, коли факти підтверджені, можна свідчити, що дослідження закінчене, а отже — історичний пазл складено правильно.

Дослідження «білих плям» в історії дає змогу вченим переосмислювати історичні процеси та явища, встановлювати причини й наслідки подій. Чимало подібних «плям» з'явилося за часів перебування українських земель у складі Російської та Австрійської імперій, СРСР. Нав'язувалася думка, що українці — це не окремий народ, а населення, приречене бути частиною іншої держави, що українська мова — це діалект (говірка). Згодом етнографи (вчені, які досліджують народи) змогли спростувати ці хибні твердження.

1. Розгляньте світлини. Що вам відомо про зображені події?

2. Висловіть припущення, які «білі плями» створені докола них.

2. ІСТОРІЯ — ВЧИТЕЛЬКА ЖИТТЯ

Здавна люди прагнули до розвитку своїх знань, умінь, які задовольняли б певні потреби. За первісної доби люди удосконалювали вміння полювати, займатися збиральництвом, землеробством, скотарством, рибальством та іншими видами господарської діяльності. Виникнення перших держав розширило уявлення їхніх громадян про систему влади, закони, права й обов'язки. Активний розвиток науки і техніки сприяв перегляду суспільного устрою й відкриттю нових можливостей. Таким чином людство накопичувало історичний досвід.

Варто запам'ятати!

Історичний досвід — це знання та уміння, набуті у процесі активного запозичення кращих надбань людства.

Із розвитком історичної науки учені виявили цікаву закономірність: час від часу події мають властивість повторюватися. Над питанням, чому так відбувається, замислювалися ще стародавні єгиптяни та греки. У XIX ст. філософи Артур Шопенгауер і Томас Браун спробували пояснити суть теорії циклічності: «Усе нове — це давно забуте старе». Серед науковців немає однозначної думки, чи є таке припущення пра-

вильним. Водночас ми можемо спостерігати, як упродовж історії людства повторюються схожі між собою події.

Поміркуймо!

Утворення та розпад держав відбуваються за схожих обставин. Чим це можна пояснити?

Великі держави часто занепадають через ідейні та соціальні кризи. Так, Західна Римська імперія розпалася 4 вересня 476 р. н. е. Приводом до цього слугувало повалення останнього її правителя Ромула Августа. Суспільство охопила економічна криза і колись могутня імперія припинила існувати.

Діємо: практичні завдання

З нагоди 30-ї річниці незалежності України команда Інституту когнітивного моделювання започаткувала проєкт «Наша Незалежність», де зібрано 30 найвизначніших подій за роки існування України як незалежної держави, а також аналоги з минулого.

Ознайомтеся з цим проєктом і простежте спільні риси між різними подіями. Висловіть припущення, чому так відбувається.

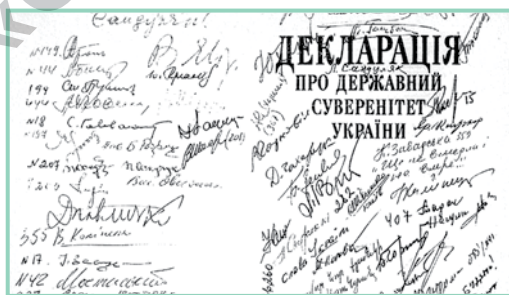
**Наша
незалежність**

Проєкт «Наша Незалежність»
cutt.ly/N51GFI

Історичні подробиці

24 серпня 1991 р. Верховна Рада УРСР проголосила Незалежність України. Натомість сучасні історики пропонують вживати термін «відновлення незалежності», адже вперше у ХХ ст. незалежність була проголошена 22 січня 1919 р., коли уряд Директорії УНР уклав «Акт Злуки» із урядом ЗУНР (Західноукраїнської народної республіки). 14 березня 1939 р. була проголошена незалежність Карпатської України. 16 липня 1990 р. було ухвалено Декларацію про Державний суверенітет України. Усі ці події можна вважати проголошенням Незалежності України.

Титульна сторінка
Декларації про державний
суверенітет, 1990 р.

Проголошення Акту Злуки УНР і ЗУНР
на Софійській площі в Києві,
22 січня 1919 р.

Газета «Далекий
Схід» про створення
Карпатської України

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «білі плями в історії», «циклічність історії», «історичний досвід».
2. Як формується історичний досвід і що означає вислів: «учитися на помилках минулого»?
3. Як учені виявляють і досліджують «білі плями» в історії?

II. Обговоріть у групі

1. Чи завжди історичний досвід може бути позитивним?
2. Чому історія багатоманітна та охоплює всі сфери життя людини?
3. Як ви розумієте вислів: «І сонце сходить там, де людина — лише спалах»?

III. Мислю творчо

1. Виконайте проект на тему: «**“Білі плями” в історії України.**».
2. Перегляньте анімаційні фільми з ютуб-каналу «Книга-мандрівка. Україна». Визначте, про які «білі плями» розповідається в сюжетах.

Ахтем Сейтаблаєв про
режисера Олександра
Довженка
(тривалість 03 хв 32 с)
cutt.ly/nwy9byQF

Солдати пропаганди
(тривалість 02 хв 53 с)
cutt.ly/Kwy9bbx9

Джамала
про депортацію
кримських татар
(тривалість 02 хв 55 с)
cutt.ly/pwy9b6XO

§ 34. ПРАКТИЧНА РОБОТА. ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ СВОГО РОДУ

Як ви розумієте вислів ученого Абу-ль-Фараджа: «Хто не пам'ятає минулого, той не має майбутнього»? Чи актуальні ці слова в наш час?

Ми з'являємося на світ і стаємо тими, хто ми є, завдяки нашим батькам. Кожна людина є продовжувачем традицій своєї родини, що передаються від покоління до покоління. Наука, що допомагає вивчати історію роду, називається **генеалогія**.

Варто запам'ятати!

Генеалогія (з грец. — *родовід*) — наука, що вивчає походження та родинні зв'язки осіб, родовід відомої історичної особи. Для вивчення родоvodu можуть використовуватися усні перекази, історичні записи й інші джерела, що підтверджують родинну спорідненість і допомагають виявляти родовід членів родини.

Вважається, що людина повинна знати свій родовід до сьомого коліна. Недарма слово «сім'я» складається з двох складників — «Сім» та «Я». В українському суспільстві завжди було почесно знати й шанувати своїх предків.

Щоб якомога більше дізнатися про свій родовід, потрібно зібрати інформацію про його представників різних поколінь. Для цього стануть у пригоді генеалогічні картки.

ГЕНЕАЛОГІЧНА КАРТКА

1. Прізвище (для заміжніх жінок вказується дівоче), ім'я, по батькові.
2. Дата та місце народження.
3. Інформація про батьків: мати, батько.
4. Інформація про сестер або братів.
5. Освіта.
6. Додаткова інформація.

Генеалогічна картка
(шаблон)
cutt.ly/wwqshR7H

Діємо: практичні завдання

Користуючись пам'яткою «Як укласти родове дерево», дослідіть свій родовід і представте його у вигляді родового дерева або генеалогічної таблиці. За бажанням скористайтеся онлайн-застосунками. Презентуйте свою роботу в класі.

Родове дерево

Генеалогічна таблиця

ЯК УКЛАСТИ РОДОВЕ ДЕРЕВО

1. Заповніть генеалогічні картки самі про себе й попросіть це зробити членів своєї родини різних поколінь.
2. Розкладіть генеалогічні картки членів вашої родини в порядку поколінь: наймолодші — вгорі, найстарші — внизу. Якщо уявити дерево, то діти — це його крона, батьки — гілля, найстарші родичі — коріння.
3. Намалуйте на окремому аркуші паперу родове дерево або генеалогічну таблицю. Приклейте фото або намалуйте портрет своїх родичів у відповідних місцях й укажіть інформацію про них, записану в генеалогічних картках.

Онлайн-застосунки для створення родового дерева

MyHeritage
cutt.ly/y51GWXp

Canva
cutt.ly/QK7o7tJ

§ 35. УРОК УЗАГАЛЬНЕННЯ З КУРСУ

Як ви розумієте вислів Цицерона: «Історія — свідок минулого, світло істини, жива пам'ять»? Поясніть його, спираючись на здобуті знання з курсу «Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти».

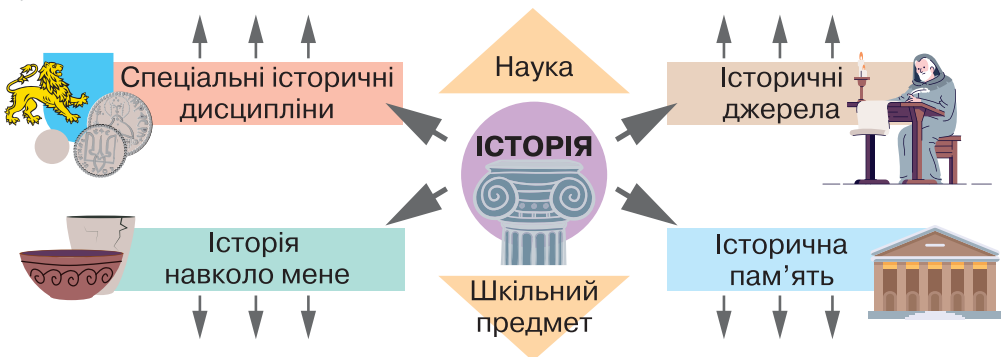
1. ІСТОРИЧНИЙ БРЕЙН-РИНГ

Дайте відповіді на запитання.

1. Що таке історична пам'ять?
2. Які календарні системи ви знаєте?
3. Які види історичної періодизації вам відомі?
4. Які допоміжні історичні дисципліни допомагають вивчати минуле?
5. Які види карт ви знаєте?
6. Які різновиди історичних джерел ви знаєте? Наведіть приклади.
7. Яке місце посідає фольклор у вивченні історії?
8. Як правильно опрацювати писемне історичне джерело?
9. Хто такі архіваріуси та реставратори?
10. Як відрізнити фейкову інформацію?
11. Які музеї світу й України ви знаєте? У чому полягає їхнє значення?
12. Що таке історична пам'ять та як її зберегти?

2. ІСТОРІЯ В ІНФОГРАФІЦІ

Опрацюйте й усно доповніть інфографіку.

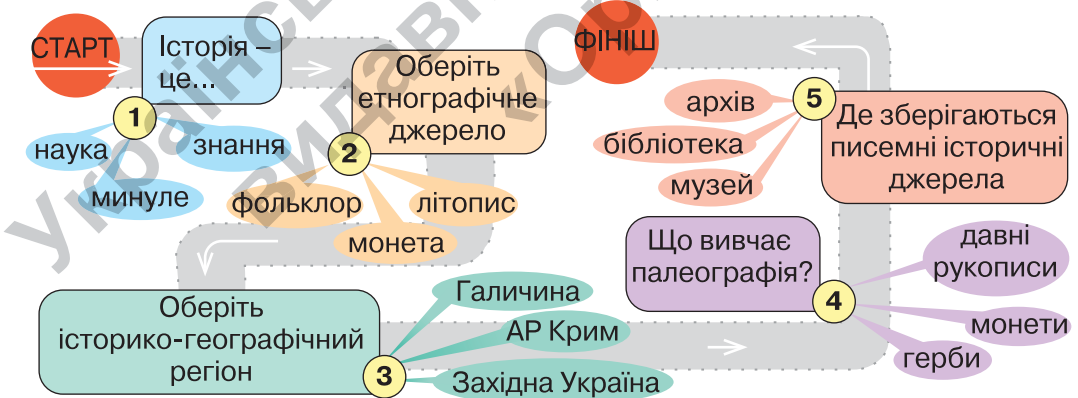
3. ІСТОРИЧНИЙ СТОРИТЕЛІНГ

Користуючись наведеними ілюстраціями й матеріалами підручника, складіть розповідь на тему «Багатоманітність історії».

4. ІСТОРИЧНИЙ ЛАБІРИНТ

Пройдіть історичний лабіринт. Пригадайте вивчене під час курсу й правильно оберіть відповіді на запитання. Перевірте свої відповіді разом з учителем/учителькою і визначте, чи вдалося вам досягти фінішу.

5. ПІДСУМКОВЕ ТЕСТУВАННЯ

Перевірте свої знання з курсу — виконайте підсумковий онлайн-тест. Для цього зіскануйте QR-код або перейдіть за покликанням: <https://forms.gle/LuMkFWL1KJs1AB816>

Бажаємо успіху! До нових зустрічей!

Навчальне видання

ЩУПАК Ігор Якович
ВЛАСОВА Наталія Сергіївна
КРОНГАУЗ Владислав Олександрович
ПАВЛОВСЬКА-КРАВЧУК Вікторія Анатоліївна
СЕКИРИНСЬКИЙ Дмитро Олександрович

**УКРАЇНА І СВІТ: ВСТУП ДО ІСТОРІЇ
ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ**

**Підручник інтегрованого курсу для 5 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Головна редакторка *І. В. Красуцька*
Редакторка *Л. П. Марченко*
Головна художниця *І. П. Медведовська*
Фахові редактори *О. В. Желіба, Н. В. Островська*
Художні редакторки *Н. М. Андрійченко, І. П. Медведовська*
Технічний редактор *Е. А. Авраменко*
Коректорки *Ю. А. Полулященко, Л. А. Еско, С. В. Войтенко*
Комп'ютерна обробка відео *Д. С. Коновалов*

Карти у підручнику розроблені картографічною редакцією УОВЦ «Оріон»
під керівництвом *І. С. Руденко*

Художники *Н. М. Андрійченко, О. С. Шуклінова, Н. В. Гожа (форзаці)*

В оформленні підручника використано деякі фото з вільних джерел мережі «Інтернет»,
фотобанку Shutterstock.

Формат 70×100^{1/16}. Ум. друк. арк. 14,256 + 0,324 форзац.

Обл.-вид. арк. 13,50 + 0,55 форзац.

Зам. №

Тираж 32 168 пр.

ТОВ «Український освітянський видавничий центр «Оріон»
Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 4918 від 17.06.2015 р.

Адреса видавництва: 03061, м. Київ, вул. Миколи Шепелева, 2

Віддруковано у ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 6115, від 29.03.2018 р.
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12

ІСТОРІЯ НАВКОЛО НАС

Моя історія про історію

Марафон зі сторітелінгу триває. Пізнавайте історію самі й залюбки розповідайте про неї іншим. Це так цікаво!

Бажаємо успіху!

Я вже тут!!!!!!

Спочатку відвідаємо музей.

Чим відрізняються архітектура та культура різних народів світу?

Лубр

Як багато може розповісти одна скульптура про історію?

А я готувала реферат про Ейфелеву вежу: її висота – більш як 300 метрів!

Бібліотека – це велике сховище книжок, газет, журналів. Чимало з них – давні рукописи, сучасні друківані або мультимедійні видання – містять інформацію про історичні епохи.

Секрети сторітелінгу

<https://cutt.ly/GwdZ99cx>

ДОСЛІДНИКИ ІСТОРІЇ

Продовжу вивчати походження тварин.

Мені цікаво спілкуватися з очевидцями різних історичних подій

Якою є найкраща акція вашого благодійного фонду?

Розгляну структуру кістки динозавра та визначу її ДНК.

DONATION

І підготували презентації проєктів.

Ми зібрали матеріали.

До зустрічі, школярі!

